

castellum

VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE

www.waldack.be/castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
JAARGANG XXIII – NR. 1 – MAART 2006

Provincie
Oost-Vlaanderen
Centrale Bibliotheek

castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

BESTUUR

- Erevoorzitter: **Jonkheer de Pessemier 's Gravendries,**
Slot van Laarne, 9270 Laarne
- Voorzitter: **Marcel Meys,**
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. 09 367 55 06
- Secretaris: **André Van De Sompel,**
Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. 09 367 83 54
- Penningmeester: **Lieven Hanselaer,**
Koffiestraat 61, 9270 Kalken
- Bibliothecharis: **Antoon Afschrift,**
Brandemanstraat 93, 9270 Laarne
- Redactiesecr.: **Eric Balthau,**
Termstraat 80, 9270 Laarne
- Leden **Dirk Clerick,**
Nerenweg 72, 9270 Kalken
Luc De Ruyver,
Apostelhuizen 8a, 9270 Kalken
Johan R.J. De Wilde,
Varensbos 29, 9920 Lovendegem
Felix Waldack,
J. Van De Veldestraat 7, 9270 Kalken,
tel. & fax 09 367 80 92 - e-mail: felix@waldack.be

Verantwoordelijke uitgever:
Marcel Meys,
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

WOORD VOORAF

Na een veel te lange winter zijn we met het aanbreken van een nieuwe lente blij u een nieuw nummer van ons tijdschrift te kunnen aanbieden. Zoals we het intussen gewoon zijn geworden, werden de plannen opnieuw door elkaar gegooid door het verschil tussen wat we wilden en wat we konden publiceren.

Zoals in de vorige nummers reeds aangekondigd werd, staat ons tijdschrift ook open voor schrijvers die niet tot de kring van de leden en de bestuursleden van onze vereniging behoren. Vroeger hebben we al artikels gepubliceerd van studenten-historici. Deze keer werd het hoofdartikel geschreven door een kunsthistorica die verbonden is aan de Stedelijke Musea van Dendermonde en die reeds verschillende artikels over de Dendermondse geschiedenis op haar naam heeft staan. In navolging van haar groot artikel over de visitatieverslagen van de Gentse bisschop Triest over de Dendermondse parochies, verschenen in het *Jaarboek van de Oudheidkundige Kring van Dendermonde*, was Katrien Bosteels bereid ook de verslagen van Triest over zijn bezoeken aan de Sint-Machariusparochie van Laarne (1625-1654) te vertalen en te becommentariëren. Het resultaat is een stevige brok kerkgeschiedenis uit de eerste helft van de 17de eeuw. Het artikel kan tevens beschouwd worden als een vervolg op de publicatie van het visitatieverslag van bisschop Maes uit 1611, dat in 2003 in *Castellum* werd gepubliceerd en uitvoerig becommentarieerd. In de verslagen worden bovendien ook inwoners van Laarne met name genoemd, zodat ook de geïnteresseerden in familiegeschiedenis aan hun trekken komen. Wij hopen trouwens dat in de toekomst iemand de uitvoerige verslagen van de dekenale visitaties eens wil aanpakken die eveneens een schat aan informatie over de lokale kerkgeschiedenis bevatten.

In een kort artikel gaat onze secretaris André Van De Sompel in op een stuk volks-geschiedenis uit het recente verleden. In een tijd met beperkte vormen van amusement waren danstenten immers niet onbelangrijke ontmoetingsplaatsen voor de jeugd van 50 of meer jaren geleden.

Aan het einde van dit nummer nog twee nieuwtjes, namelijk de officiële overhandiging van een vlag door onze erevoorzitter en het treurige heengaan van één der oudste bomen van Laarne. Op die manier brengt dit nummer voor ieder wat wils, zo hopen we.

Behalve met ons tijdschrift zijn sommige bestuursleden nog bezig met andere zaken van historisch belang. Met het gemeentebestuur van Laarne en de Stichting Sint-Pietersfeest van Kalken organiseerde onze vereniging in het weekend van 22 en 23 april een tentoonstelling n.a.v. de Erfgoeddag 2006. Thema dit jaar was “*kleur*”. De tentoonstelling gaf een schitterend beeld van een onverwacht aspect van ons patrimonium, nl. muurschilderingen uit de 18de en de 19de eeuw in plattelandsgebouwen in Kalken en Laarne. Gezien over dit aspect van de architectuur weinig of niets bekend is, spelen enkele bestuursleden van onze vereniging hier duidelijk een voortrekkersrol.

Tenslotte willen we er onze lezers voor waarschuwen dat zij in juni geen nummer van het tijdschrift zullen ontvangen. Het volgend nummer zal immers een dubbelnummer zijn dat zal uitgebracht worden ter gelegenheid van de Open Monumentendag op zondag 10 september 2006. Het thema dit jaar is "*import-export*". Naast een tentoonstelling wordt op vrijdagavond 8 september een lezing georganiseerd door historicus Koen Verstraeten over de familie van Vilsteren. Deze familie immigreerde in de eerste helft van de 17de eeuw vanuit Overijssel (Nederland) naar de toenmalige Spaanse Nederlanden en kocht in 1656 het kasteel en de heerlijkheid Laarne. Ter gelegenheid van de voordracht plannen we de publicatie van de licentiaatsthesis van dhr. Verstraeten over deze familie van Nederlandse migranten die een zo belangrijke rol gespeeld heeft in het Laarne van de 17de en de 18de eeuw. Een aanrader om deze avond nu al vrij te houden!

Tenslotte wenst het voltallige bestuur u veel leesgenot.

Eric Balthau

DE VISITATIES VAN DE GENTSE BISSCHOP TRIEST AAN DE SINT-MACHARIUSPAROCHIE VAN LAARNE (1625- 1654)¹

Katrien Bosteels

1. Inleiding

A. HET BISDOM GENT EN ZIJN BISSCHOPPEN VÓÓR ANTOON TRIEST ²

Bisschoppen	Termijn episcopaat
Cornelis Jansens (Cornelius Jansenius)	1568-1576
Willem (Wilhelmus) Lindanus	1587-1588
Pieter (Petrus) Damant	1590-1609
Karel Maes (Carolus Masius)	1610-1612
Hendrik (Henricus) van der Burch	1613-1616
Jacob(us) Boonen	1617-1621
Antoon (Antonius) Triest	1622-1657

CORNELIS JANSEN (CORNELIUS JANSENIUS) 1568-1576

Het concilie van Trente, gestart in 1545, had in 1563 zijn werkzaamheden bekrachtigd met een reeks decreten voor een nieuwe aanpak, een hervorming van de katholieke kerk *in capite* (hoofd) *et membris* (leden). Het contrast tussen protestantisme en katholicisme werd er des te scherper door. Om politieke redenen ondervond de toepassing van de hervormingen van het concilie tegenkanting vanwege de regering der Nederlanden. Het concilie was dan ook reeds twee jaar afgesloten, toen landvoogdes Margareta van Parma het wettelijk bekrachtigde, na het aanbrengen van een aantal restricties zonder medeweten van de vorst Filips II.

Deze katholieke vorst voerde volgende ingrijpende hervorming in: het aantal bisdommen uitbreiden om beter toezicht te houden op geloofszaken en op ketterij. Hij

¹ De inleiding van dit artikel verscheen eerder in uitgebreide en gewijzigde vorm in K. BOSTEELS, De visitaties van de Gentse bisschoppen Karel Maes en Antoon Triest (1611-1653)- Een halve eeuw Contrareformatie te Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, nr. 22, 2003, p. 247-364. Met dank aan prof. dr. Wim Verbaal, vakgroep Latijn en Grieks van de Universiteit Gent, voor het nalezen en corrigeren van de vertaling van de visitatieverslagen.

² Het overzicht van het leven en werk van de Gentse bisschop is een synthese uit M.CLOET, L. COLLIN, R. BOUDENS, *Het bisdom Gent*, p. 5-78 en *De Sint-Baafskathedraal in Gent van Middeleeuwen tot Barok* o.l.v. B. BOUCKAERT, p. 191-225.

groepeerde 14 bisdommen, die niet langer aan buitenlandse aartsbisschoppen onderhorig waren. Deze bisdommen kwamen te staan onder de aartsbisschoppen van Kamerijk, Utrecht en Mechelen. De aartsbisschop van Mechelen werd het hoofd van de kerk in de Nederlanden. Ook het bisdom Gent werd een suffragaan (onderhorige) van het aartsbisdom of de 'provincie' Mechelen.

Het bisdom Gent in zijn huidige vorm werd opgericht op 7 augustus 1561, krachtens de bul van paus Pius IV. De Sint-Baafskathedraal werd de zetel voor de Gentse bisschop.

De inrichting van het bisdom Gent en Jansenius' episcopaat konden onder geen slechter gesternte starten. Drie jaar na het concilie van Trente, in 1566, bereikten de godsdienstige tegenstellingen hun hoogtepunt en brak ondermeer in Gent de beeldenstorm los. In twee dagen tijd werden kerken en kloosters er verwoest en geplunderd. In deze omstandigheden werd de invulling van het eerste Gentse episcopaat geregeld. Het duurde nog twee jaar eer Jansenius effectief in de bisschopsstad zijn intrede deed: de financiering van het ambt was immers nog niet rond. Nieuw was trouwens sinds het concilie, dat de bisschoppen voortaan een universitaire graad in de theologie dienden te bezitten. Dit betekende een ernstige doorn in het oog van de aloude adellijke families, die gewoon waren hun invloed aan te wenden om familieleden aan een bisschopszitje te helpen.

Van bij het prille begin van zijn aanstelling besteedde de bisschop veel tijd aan de uitvoering van de hervormingen van Trente. Provinciale concilies, waarin de aartsbisschop de bisschoppen van zijn aartsbisdom of provincie samenriep, zouden de 'Tridentijnse' decreten moeten openbaar maken, 'vertalen' en operationeel maken. Jansenius engageerde zich in de hervormingsbeweging door in 1570 persoonlijk deel te nemen aan het uiterst belangrijke eerste provinciaal concilie van Mechelen. Het jaar daarop hield hij zelf een eerste diocesane synode (een bijeenkomst, door een bisschop in zijn diocees of bisdom georganiseerd) te Gent, waar hij de Mechelse decreten publiceerde. Het was zijn grote verdienste om tijdens zondagspreken telkens een belangrijk geloofspunt op het programma te zetten en uit te diepen. Zo ging hij ondermeer dieper in op de - door Calvijn verguisde - sacramenten, de vasten - en paasplicht, de zondagsrust en het geloofsonderricht. Dat er gezaaid moest worden vooraleer er kon worden geoogst, blijkt uit zijn aandacht voor het catecheseondericht aan kinderen en uit zijn initiatief tot oprichting van een bisschoppelijk seminarie. De laatste jaren van deze voorbeeldige bisschop verliepen bijzonder woelig. Overal dook opnieuw hervormingsgezind geweld op. Zo was in 1572 ook Dendermonde het strijdtoneel tussen Spaanse troepen en de legers van Oranje. Jansenius visiteerde Dendermonde in dat jaar, een verslag ervan bestaat echter niet. Een tweede provinciaal concilie ging door in 1574, maar kon evenmin aan de katholieke hervorming de beslissende stootkracht geven. In 1577, amper een jaar na zijn overlijden, werden zijn prille aanzetten tot katholieke reformatie in de kiem

gesmoord. In het algemeen zouden de eerder geringe resultaten van het eerste en tweede provinciaal concilie door de godsdiensttroebelen weer verloren gaan.

HET CALVINISTISCHE GENT 1577-1584 - EEN STAD ZONDER BISCHOPPEN

De hervormingsgezinde machtsovername van Jan van Hembyze en François van de Kethulle te Gent maakten van deze stad in het najaar van 1577 een calvinistisch bolwerk. In het voorjaar van 1578 kwamen de godsdiensttroebelen ook naar het Dendermondse opnieuw overgewaaid. De vervolging van de geestelijkheid kwam tot een hoogtepunt. Overal werden de kerken het mikpunt van de beeldenstormers. De uitoefening van de katholieke godsdienst kwam in de verdrukking en werd zelfs opgeschort. De stad Dendermonde werd een calvinistisch centrum, zowel op kerkelijk als militair gebied. Alle bezittingen van parochies, abdijen en kloosters werden in beslag genomen en verkocht of verpand. Een massale uittocht - zij het vrijwillig, zij het door uitdrijving - van de reguliere en seculiere clerus volgde.

De opmars van Alexander Farnese, hertog van Parma, in 1580 maakte in grote delen van het bisdom een einde aan de uitoefening van het calvinisme. De val van Gent in 1584 was een beslissend keerpunt. In dat jaar viel ook het gebied tussen Gent en Dendermonde definitief in handen van landvoogd Farnese en behoorde voortaan tot de katholieke Nederlanden.

WILLEM LINDANUS (1587-88) EN PIETER DAMANT (1590-1609)

Door allerlei omstandigheden was de bisschopszetel te Gent drie jaar onbezet gebleven. Wanneer uiteindelijk Willem Lindanus aangesteld werd als tweede bisschop van Gent, was diens ambtstermijn van te korte duur om ook maar enige invloed op het geloofsleven te doen gelden.

In de eerste jaren van zijn bisschopsfunctie kreeg Pieter Damant, diens opvolger, nog af te rekenen met de uitwassen van de troebelen. In zijn onveilig en verwoest bisdom waren de kloosterlingen naar hun refuges in de steden gevlucht. Zwartgeblakerde kerken boden overal ten lande een troosteloze aanblik. Het aantal priesters was zodanig gedaald dat de meeste parochies het zonder pastoor moesten stellen. Als er al goddelijke diensten werden opgedragen, was dit zonder de vereiste devotie. De ketterse invloeden en druk waren overal nog tastbaar aanwezig.

Vanaf 1607 werd de toestand definitief rustiger en veiliger. Het was dan ook een ideale gelegenheid voor een derde (en laatste) provinciaal concilie. De statuten ervan waren een herhaling en aanpassing van die van het eerste uit 1570. De aartsbisschop van Mechelen, Mathias van den Hove ³, had op het derde provinciaal concilie in

³ E. PUT, C. HARLINE, *Verloren schapen, schurftige herders. De helse dagen van bisschop Mathias Hovius 1542-1620*, Leuven, 2002.

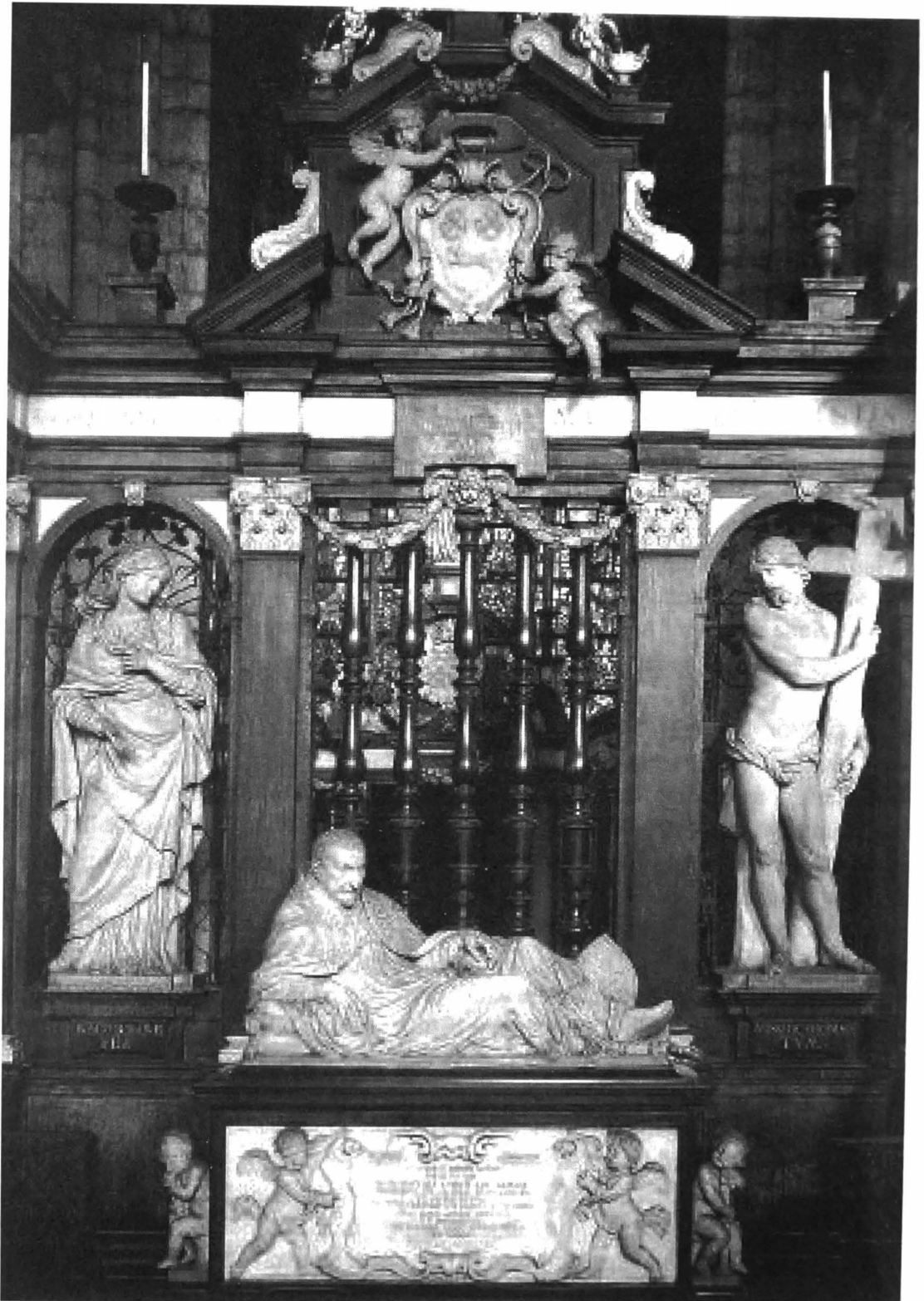

Fig. 1: Marmeren praalgraaf van bisschop Antonius Triest in de Sint-Baafskathedraal te Gent, door beeldhouwer Hiëronymus Duquesnoy de jongere, 1652-1654. © KIK, Brussel.

1607 de belangrijkste objectieven vooropgesteld: de invoering van de Romeinse liturgie, het openen van dag- en zondagsscholen, de oprichting van een priesterseminarie in elk bisdom en het opleggen van de *clausura* (slotregels) in de kloosters. De hervorming van de kloosterzeden en -spiritualiteit moest vanaf nu primeren op de materiële toestand van de kloosters en kerken. Alle belangrijke verplichtingen van bisschoppen, priesters en leken werden klaar en duidelijk geformuleerd. Lange tijd bleven ze de norm, mede omdat er na 1607 geen provinciale concilies meer doorgingen. Na dat jaar werden ze vervangen door vergaderingen van bisschoppen, die veel minder te betekenen zouden hebben. In hun gemeenschappelijke vergaderingen stelden ze vast dat sommige decreten of statuten niet onderhouden werden. De besluiten, die op hun vergaderingen werden geformuleerd, staan bekend als *acta*. Damants energieke aartsdiaken, de latere bisschop Antoon Triest, moest met lede ogen het ernstig gebrek aan dynamisme van zijn overste aanzien. Toch trof Damant nog de nodige schikkingen tot het houden van een diocesane synode in 1609, verhinderd door zijn dood in dat jaar. In zijn laatste ambtsjaar riep hij nog een vicariaat in het leven om hem bij te staan en bij afwezigheid te vervangen. Zijn opvolgers Maes en Triest zouden zich in de toekomst vaak van dergelijke 'hulpploeg' bedienen.

KAREL MAES (CAROLUS MASIUS) 1610-1612

De regeerperiode van de aartshertogen Albrecht en Isabella (1598- 1621/33) vormde de ideale voedingsbodem voor een rooms-katholieke heropleving. De bevordering van de katholieke leer was prioritair in hun leven en regering. Het aantal hervormden en de propaganda die ze tot dan toe hardnekkig waren blijven voeren, namen zienderogen af. Van meet af aan was duidelijk dat de benoeming van Maes door de aartshertogen een schot in de roos was. Dat de vorsten hun volle vertrouwen in hem hadden, blijkt trouwens uit diens promotie vanuit leper naar het beter bezoldigde en dus meer prestigieuze bisdom Gent. Dankzij de herstelde vrede kon Maes zonder onoverwinnelijke problemen voortbouwen op de fundamenteën van zijn voorganger Lindanus en de principes van de provinciale concilies. Ook hij had opnieuw plannen voor een synode. Door zijn vroegtijdige dood werd dit echter terug op de lange baan geschoven.

HENDRIK VAN DER BURCH (1613-1616) EN JACOB BOONEN (1617-1621)

Van der Burch plukte de vruchten van de inzet van zijn voorganger Maes en opende een half jaar na zijn aanstelling uiteindelijk de lang verhoopte diocesane synode. Deze legde vooral de nadruk op de regeling van het kerkelijk leven in een parochie, op de verschillende sacramenten en op het gedrag, de levenswijze en de taak van de geestelijken. 1613 was de laatste synode. Nadien werden ze vervangen door de bijeenkomsten van bisschoppen en dekens. Hun besprekingen werden besloten met verordeningen die *ordinata* werden geheten. Deze *ordinata* werden opgetekend in

de *acta episcopatus Gandavensis* ⁴ en waren bestemd om bij de parochiepriesters terecht te komen. Het concilie van Trente had een lange weg af te leggen (aartsbisdommen, bisdommen, dekens, parochiepriesters) eer het zijn feitelijke publiek, de gelovige massa, kon bereiken!

Net als bisschop Maes legde ook van der Burch een grote ijver aan de dag in het visiteren van zijn bisdom. In zijn eerste ambtsjaar vereerde hij 62 parochies en 15 kloosters, abdijen en begijnhoven met zijn bezoek. Hij werkte nauw samen met de dekens en parochiepriesters van zijn bisdom. Van der Burch was voorzitter van deze vergaderingen van 1613 tot 1615. Ze kregen van hem een uitgebreide taakomschrijving en praktische, gebruiksvriendelijke instructies voor hun visitaties. De plichten en levenswijze van de pastoors genoten daarbij zijn bijzondere aandacht. Tijdens zijn korte episcopaat was hij 201 keer present in 137 verschillende parochies ter gelegenheid van een visitatie, vormsel, wijding of reconciliatie (herwijding na de beeldenstorm). In 1616 werd hij benoemd tot aartsbisschop van Kamerijk. Toen hij Gent verliet, betreurden velen zijn vertrek. Hij staat geboekstaafd als een zeer ijverige en realistische bisschop die binnen zijn korte ambtsperiode het werk van zijn voorgangers voortzette wat betreft de synode. Hij legde intensief visitaties af en had volle aandacht voor een priesterseminarie, dat aan het prangende priestertekort zou moeten tegemoetkomen.

Jacob Boonen zorgde op menig vlak voor continuïteit in het bisschoppelijk beleid. Tijdens zijn episcopaat deed hij 120 verschillende parochies aan. Net als bij van der Burch en Maes was het seminarie zijn zorgenkind. Zijn diepe vroomheid was spreekwoordelijk. Zijn verering gold vooral het Heilig Kruis. In 1621 werd hij gepromoveerd tot aartsbisschop van Mechelen.

⁴ Recent werden de indices uitgegeven op deze unieke bronnen voor de geschiedenis van het bisdom Gent; zie enkel voor de hier behandelde periode CLOET M., COLLIN L., *Handleiding en algemene toelichting bij de indices op de Acta episcopatus gandavensis (1584-1802)*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Archiefbestanden in niet-rijksarchieven 17, Brussel, 2002; FEYS H., THERRY M., *Indices op de Acta episcopatus Gandavensis. Deel 1. Reg. I. Acta vicariatus et episcopatus (1584-1621). Reg. II. Beknopte, veelal onvolledige kopies (laat 17de-eeuws of vroeg 18de-eeuws) van delen van de Acta*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Archiefbestanden in niet-rijksarchieven 18, Brussel, 2002; THERRY M., *Indices op de Acta episcopatus gandavensis. Deel 2. Acta episcopatus van Antonius Triest. Reg. III, fol. 1-273 (1622-1632), p. 5. Reg. V, fol. 1-349 (1633-1645), p. 294. Acta vicariatus. Reg. IV, fol. 1-320 (1632-1645), p. 155*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Archiefbestanden in niet-rijksarchieven 19, Brussel, 2002; THERRY M., *Indices op de Acta episcopatus gandavensis. Deel 3. Acta vicariatus. Reg. VI, fol. 1-338 (1645-1657), p. 5. Reg. VIII, fol. 1-239 (1657-1660), p. 235. Acta episcopatus van Antonius Triest. Reg. VII, fol. 1-396 (1646-1657), p. 127*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Archiefbestanden in niet-rijksarchieven 20, Brussel, 2002.

2. Antoon Triest 1622-1657

De overlevering wil dat Antoon Triest geboren werd op het kasteel Cortewalle in Beveren-Waas ⁵. Toch zijn er geen officiële documenten die deze theorie hard maken. Omwille van de parallellen tussen de curricula vitae van bisschoppen Maes en Triest zetten we ze hieronder naast mekaar ⁶.

Karel Maes	Antoon Triest
Afstamming	Afstamming
Adellijke afkomst	Adellijke afkomst.
Kwartierstaat langs vaders zijde: Maes, Bloeme/ de Merle, de Palme. Langs moeders zijde: Tassis, Albrici/ Wachtendonk, de Cock van Beusecom	Kwartierstaat langs vaders zijde: Triest, van der Hoeije/ Bourgoigne, Wackene Langs moeders zijde: van Royen, Assche/ Vilain, Oostende.
Geboren te Brussel in 1559.	Geboren te Beveren-Waas in 1576.
Vader: Jacob Maes, lid van de Raad van Brabant. Moeder: Aleidis de Tassis.	Vader: Filips Triest, heer van Ouwegem te Beveren, ridder van de Orde van het Gulden Vlies. Moeder: Maria van Royen, dochter van Filips van Royen, heer van Gijsegem. Een zus en vijf broers, waarvan de oudste, Nicolaas, eveneens heer van Ouwegem was. Een jongere broer, Jan-Baptist, was overste van het Kapucijnenklooster te Dendermonde, onder de naam pater Eugene.
Studies	Studies
	Studeerde aanvankelijk te Gent bij de Augustijnen. Ontving op elfjarige leeftijd de tonsuur van bisschop Lindanus en werd aldus in de geestelijke stand opgenomen. Behaalde op 14 februari 1596 het licentiaat in de beide rechten.
Carrière	Carrière
	In 1596 kanunnik van het Sint-Baafskapittel te Gent, in 1602 tot priester gewijd.
In 1590 deken van de Onze-Lieve-Vrouw-kathedraal te Antwerpen als opvolger van Rutger de Tassis, zijn ooms langs moeders zijde.	In 1610 deken van het Sint-Donaaskapittel te Brugge, benoemd door de aartshertogen Albrecht en Isabella.

⁵ R. PIJPER, *Geschiedkundige schetsen uit Beveren- Waas*, 1911, deel 1, p. 302; R. MATTHYS, *Iconografie van Bisschop Triest*, pp. 11-12.

⁶ Gegevens over bisschop Maes bij R. WEEMAES, *Visitatieverslagen van Karel Maes*, p. 33.

In 1605 benoemd en in 1607 gewijd tot bisschop van Ieper.	In 1616 benoemd tot bisschop van Brugge.
In 1609 door de aartshertogen Albrecht en Isabella gepromoveerd tot 4 ^{de} bisschop van Gent, vanaf 1610 in functie.	In 1620 door de aartshertogen Albrecht en Isabella gepromoveerd tot 7 ^{de} bisschop van Gent, vanaf 1622 in functie.
	Geschorst in zijn ambt in 1652, in 1653 werd deze schorsing ingetrokken.
Leuze episcopaat: <i>Deo Duce</i> , God als mijn leidsman.	Leuze episcopaat: <i>Confidenter</i> , Met vertrouwen.
Overleed op 21 mei 1612 in zijn 53 ^e levensjaar.	Overleed op 28 mei 1657 in zijn 81 ^e levensjaar.

Mogelijk was het gezin Triest in het eerste kwart van de 17de eeuw uitgeweken naar Gent, of hielden ze er een verblijf aan. Dit verklaart meteen waarom vader Filips en broer Nicolaas meerdere keren lid waren van het Gentse stadsbestuur. Broer Filips was bovendien de stichter van het klooster der Ongeschoeide Carmelieten te Gent. Als laatste argument kan worden aangehaald dat broer Eugene bij de lijst der Dendermondse Kapucijner-oversten wordt gespecificeerd als *Gandensis*. Misschien gebeurde de verhuis vanuit het Waasland nadat vader Triest in 1600 te Gent tot ridder was geslagen door de aartshertogen Albrecht en Isabella naar aanleiding van hun Blijde Intrede te Gent. Voordien bekleedde hij, tussen 1584 en 1600 meerdere malen de functie van voorschepen van het land van Waas.

Fig. 2: Marmeren praalgraaf van bisschop Antonius Triest in de Sint-Baafskathedraal te Gent, door beeldhouwer Hiëronymus Duquesnoy de jongere, 1652-1654 (detail). © KIK, Brussel.

3. De visitaties

A. DE VISITATIE ALS ONDERDEEL VAN DE BISCHOPPELIJKE TAAK

De bisschoppelijke visitatie betekende geen innovatie uit de Contrareformatie. Reeds vanaf de vroege middeleeuwen maakte ze deel uit van de kerkelijke gebruiken. Op het concilie van Tarragona in 516 werd beslist dat de oude gewoonte in ere moest gehouden worden, waarbij elk bisdom jaarlijks door zijn bisschop werd gevisiteerd ⁷. De heilige Bonifacius (680-754), apostel van de Germaanse volkeren, concretiseerde de visitatie als volgt: "Wij willen dat de bisschop ieder jaar zijn bisdom bezoekt, er het heilig sacrament van het vormsel toedient aan de gelovigen, de mensen toespreekt en aanspoort, en dat hij zich beijvert om heidense gewoonten en afgoederijpraktijken uit te roeien". Ten gevolge van sleur en misbruiken verloor de visitatie mettertijd haar oorspronkelijke élan. Het concilie van Trente trachtte met volgend decreet de bezoekeplicht van zijn bisschoppen nieuw leven in te blazen: "De bisschoppen zullen niet nalaten om ieder jaar al de parochies van hun diocesis te visiteren, hetzij in eigen persoon, hetzij indien ze echt verhinderd zouden zijn, door een aangesteld visitator. Indien het bisdom te uitgestrekt is om ieder jaar alle parochies aan de beurt te laten komen, zullen ze toch het merendeel bezoeken, derwijze dat iedere parochie minstens om de twee jaar aan de beurt komt. Zo nodig kunnen ze zich door een hulpvisitator laten bijstaan". Het visitatiedecreet werd door de provinciale concilies van Mechelen overgenomen en operationeel gemaakt. Dat de oude visitatiegewoonte slechts met mondesmaat opnieuw ingevoerd werd, blijkt uit het feit dat bisschop Maes bijvoorbeeld te Dendermonde vernam, dat er sinds 40 jaar geen bisschop meer op inspectie was geweest. Ten tijde van bisschop Maes telde het bisdom Gent 177 parochies, verdeeld over het aartsbisdom Gent en de dekenijen Dendermonde, Deinze, Evergem, Hulst, Oudenaarde, Tielt en Waas. We zetten enkele visitatiegegevens van beide bisschoppen ter verduidelijking opnieuw naast mekaar.

Bisschop-visitator	Opsteller	Periode en aantal parochies	Naam van het verslag
Karel Maes	Secretaris Wachtendonck	Van 2 mei tot 22 juni 1611: 69 parochies en een tiental kloosters	<i>Diarium</i>
Antoon Triest	Antoon Triest	Van 1624 tot 1639 alle parochies om de drie jaar, van 1639 tot 1654 om de twee jaar. Bezocht de dekenij Dendermonde als geheel 12 keer.	<i>Itinerarium Visitationum Antonii Triest Episcopi Gandavensis</i>

B. PRAKTISCH VERLOOP VAN EEN VISITATIE

De visitaties hadden doorgaans niet in de wintermaanden plaats. We zien ze van start gaan in april (na Pasen?) en meestal eindigen in oktober. Het transport geschiedde met de bisschoppelijke karos, aanvankelijk met één, later met twee paarden. De Gentse kroniekschrijver Justus Billet zegt hierover het volgende: *In het begin van de zeventiende eeuw waren er nog slechts 'drij carossen' in Gent. Den bisschop hielt eene met een peerdt ende den president van den Raede van Vlaenderen een ander, den castellain ofte gouverneur van 't Spaensch casteel, willende meerpracht togen als d'ander, hielt eene met twee peerden* ⁸. De bisschoppen gingen niet in hun eentje op stap, maar ze verkozen het gezelschap van *hunne train*, anders gezegd hun bisschoppelijk gevolg. Hieronder bevonden zich met zekerheid dienstpersoneel, hun persoonlijke secretaris die nota's nam, af en toe de aartsdeken of een kapelaan die konden ingezet worden als bisschoppelijke afgevaardigden bij een te drukke agenda. De secretaris van bisschop Maes noteert over een bezoek aan Markegem, dat ze na de middag vertrokken met paarden en een kar vol met dienstpersoneel. Voor deze bisschop met een eerder zwak gestel is er slechts één -zij het intensief- visitatiejaar geweest. Triest daarentegen rotste met paard en kar dertig jaar lang over de barre wegen van zijn bisdom. Dit *wandelent kerkelijk gevaart*, die imponeerde door zijn gestalte, stoerheid en vastberadenheid, zal het in die benepen positie vaak niet onder de markt hebben gehad.

De aankomst ter stede verliep volgens een vrij vast ritueel: de bisschop werd door geestelijke en burgerlijke overheden plechtig onthaald. Het bezoek werd immers steeds op voorhand aangekondigd. Nadien volgde er een eucharistieviering, af en toe in combinatie met de toediening van het vormselsacrament. De vormelingen van meerdere jaren werden -navenant de concentratie der visitaties - 'bijeën gespaard'. Zo kon het gebeuren dat de bisschop meerdere uren na mekaar zoet was met de bediening van dit sacrament. Al naargelang de aard van het bezoek en de agenda-punten begon de bisschop in de vroege ochtend of na de middag met een persoonlijke inspectietocht rond en doorheen de kerk of het kloostergebouw. Hierbij ont-snapte niets aan zijn aandacht. Kerkhof, dak, leidingen, liturgische meubelen en voorwerpen werden *de visu* (met eigen ogen) gecontroleerd. Meer nog dan de materiële beslommeringen belangde hem het geestelijke leven van de kerkbedienaars en de parochianen aan. Hij neusde in het privé-leven van de pastoor en andere geestelijken, van de stadsbestuurders en van de gemeenschap. Hij baseerde zijn oordeel op persoonlijke gesprekken met hen, maar liet niet na getuigen te doen aantreden. Doorgaans kwamen hiervoor notabelen van de parochie in aanmerking, maar ook gewone mensen voelde hij aan de tand. Tussendoor keek hij ook de rekeningen na van de geestelijke instellingen, of onderhield hij zich met afgevaardigden van het werelds bestuur. De dekens en parochiepriesters ontvingen na elk bezoek instructies

⁸ Citaat uit *De Sint-Baafskathedraal*, p. 191.

ter verbetering, uit te voeren tegen zijn volgend bezoek. De bisschoppen overnachtten op hun doorreis in de dekenijen, bij de dorpsheer of in een naburig klooster. Waarschijnlijk vulden de bisschoppen hun avonden met het afleggen van bezoeken. Men gaat ervan uit dat bisschop Triest zelf ter plaatse of tijdens de wintermaanden te Gent, zijn notities overpende. De verslagen zijn dan ook doorgaans in de eerste persoon enkelvoud of meervoud opgesteld. Bij bisschop Maes was het diens secretaris Wachtendonck die de antwoorden in de derde persoon optekende. De telegramstijl en het schematische karakter ervan verschillen duidelijk met de ietwat rommelige en meer breedvoerige stijl van Triest en laten het gebruik van een vragenlijst vermoeden. Het doornemen van vorige reisverslagen betekende allicht een nuttige opfrissing van het geheugen ⁹.

C. INHOUD VAN DE VERSLAGEN ¹⁰

Het is weinig zinvol hier samen te vatten wat er precies in de verslagen staat. Interessanter is te melden welke de toen geldende kerkelijke verordeningen waren betreffende de materiële uitrusting der gebouwen en het geloofsleven, zodanig dat ze aan de vertaling zelf kunnen getoetst worden. Om welke bepalingen het ook gaat, telkens weer is de rode draad: eerbied betonen, controle uitoefenen, veeleisend, radicaal en rechtlijnig zijn.

DE PAROCHIEKERK EN HAAR BEDIENAARS

1. Het kerkhof

Dit moest voldoende afgesloten zijn om te verhinderen dat loslopende dieren, in het bijzonder koeien en varkens, zich op deze gewijde grond zouden wagen. Bij voorkeur werd het ommuurd, de muren werden afgedekt met arduinen dekstenen. Een haag of hekken kon ook al dienst bewijzen. De meeste kerkhoven werden met bomen beplant. De verkoop van hun opbrengst of de verhuur van het kerkhofgras kwam de kerk ten goede. Courante misbruiken waren: gebruik van het kerkhof als 'bleek' voor het linnen, als graasweide of groententuin.

2. Het kerkgebouw aan de buitenkant

In het begin van de 17^e eeuw waren in Vlaanderen heel wat kerken verwoest, geplunderd of vervallen door gebrek aan onderhoud. Na 1609 begonnen zowat overal pas-

⁹ Het visitatieverslag van bisschop Maes aan de parochie Laarne werd reeds behandeld door E. BALTHAU, Doorlichting van een parochie. Het bezoek van Karel Maes, bisschop van Gent, aan Laarne op 25 mei 1611, *Castellum*, XX, nr. 4, 2003, p. 26-51.

¹⁰ J. DE BROUWER, *Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen*; J. DE BROUWER, *Bijdrage tot de geschiedenis van het godsdienstig leven*; M. CLOET, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij*; M. VLEMINCX, *Godsdienstig en zedelijk leven*.

toors en leden van de kerkfabriek kerken voorlopig te restaureren en herin te richten voor de eredienst. Soms werden koor en schip tegelijk aangepakt, soms apart en bedekt met materialen naargelang de voorhanden zijnde middelen. Gebroken ruiten vroegen om een nieuwe beglazing. De kerkmuren waren binnenin doorgaans gekalkt en de grond met tegels bedekt. De gelovigen woonden de eredienst staande bij in een onverwarmde kerk. Enkel de kerkmeesters of andere notabelen permitteerden zich een zitbank vooraan in de kerk. Rond 1640 waren de meeste kerkgebouwen in het dekenaat Dendermonde hersteld. In 1645 vielen echter Franse en Hollandse troepen, gevolgd door de legers van de hertog van Lorreinen, het Land van Dendermonde binnen. Deze plunderden om beurt de dorpen van het dekenaat. Op zijn inspectietocht rondom de kerk noteerde de bisschop ook nog de antwoorden op volgende vragen: Is het dak bedekt met leien, dakpannen of stro? Zijn de afvoerbuizen waterdicht of waar zijn er eventueel lekken? Zijn de ramen nog stuk of hersteld en zijn ze beglaasd? Kan de kerk degelijk worden afgesloten en wie houdt de sleutels op zak? Heeft de kerk een uurwerk en klokken en zijn deze al dan niet gewijd? Is het kerkgewelf in goede staat of waar vertoont het eventueel barsten?

3. De kerk binnenin

De doopvont moest kunnen worden afgedekt en bij voorkeur in een afgesloten ruimte (baptisterium of doopkapel) staan. De sleutel ervan diende in de sacristie te worden bewaard. Het doopbekken bezat een putje om bij de vernieuwing van het doopwater het oude water uit te gieten. In de sacristie kleedden de kerkdienaars zich om. De liturgische gewaden behoeften er een nette, ruime opbergkast. In de *komme* of kist werd het kerkarchief en kerkgeld gedeponneerd. In de 16e eeuw was de biecht één van de sacramenten die door de hervormers het meest werd verguisd. De Contrareformatie herstelde de sacramenten in hun vroegere waardigheid. Vooral het biechtgeheim was toe aan een herwaardering. Het provinciaal concilie van 1607 schreef dan ook voor dat in alle kerken een biechtstoel thuishoorde. Een houten wand met tralievenstertje erin scheidde de biechteling van de priester. Voordien zat de biechtvader op een koorstoel, terwijl de biechteling op de altaartreden knielde. Soms werd de biecht zelfs in de sacristie of ten huize van de pastoor gehoord. In de eerste decennia van de 17^e eeuw werd dit typische contrareformatorische meubel overal ingevoerd. Het aantal altaren was in overeenstemming met de grootte van de kerk. Na de beeldenstorm moest een groot aantal altaren opnieuw worden gewijd. De bisschop keek vooral na of het altaar een passende dekplaat had. Elke zichzelf respecterende kerk bezat een tabernakel. De vereiste plaats was op het altaar, in de praktijk was het vaak aan de muur bevestigd. Het was de bewaarplaats van de hosties en de kelk, ook wel het Allerheiligste (Sacrament) geheten. Soms werd ook het Heilig Oliesel erin geplaatst. Het binnenste ervan was uiteraard netjes en bevatte een korporaal (kerklinnen), waarop de gewijde vaten een plaats kregen. Het sleuteltje ervan diende verguld te zijn, de binnenkant versierd. Indien niet in het tabernakel,

dan moesten de Heilige Oliën (Heilig Chrisma en Heilige Olie, bij het doopsel gebruikt) in de nabijheid van de doopvont in een afgesloten kastje opgeborgen worden. Er moesten eerbiedwaardige Heilige Vaten ter beschikking zijn: de mond van de miskelk was op zijn minst van zilver, bij voorkeur verguld. Tin werd alleen ten tijde van oorlog geduld. Een zilveren, vergulde pateen droeg de voorkeur weg. Ciborie en pixis (de doosjes voor de hosties) waren bij voorkeur ook uit edel metaal, de binnenkant verguld. De monstrans, waarin de hostie in een *lunula* (gouden of verguld metalen hele of halve ring) op zichtbare wijze ter aanbidding is, vereiste een zichtbare plaats. Van kerkgewaden en kerklinnen werd het aantal opgegeven, evenals de personen die voor hun onderhoud instonden. Zang- en kerkboeken werden geregistreerd en er werd genoteerd of er al dan niet een wijwatervat aan de deur hing en of dit wel degelijk werd ververst. Indien er een inventaris van de kerkgoederen was opgemaakt, kwam dit in het verslag. Trof men in de kerk aanstootgevende afbeeldingen aan, dan trok men aan de alarmbel. Trente eiste dat voor het Allerheiligste dag en nacht licht moest branden in de godslamp.

4. Kerkdienaars

a. De pastoor

In het verslag stond soms de naam en de leeftijd van de pastoor en hoe lang hij reeds op de parochie dienst deed. Bij Maes wordt meestal vermeld of hij 'geleerd' is, m.a.w. of hij een academische graad in de theologie had en of hij baccalaureus dan wel licentiaat in de godgeleerdheid was. Wie waren de dorpspastoors? Aanvankelijk, voor de oprichting van de seminaries, waren ze niet opgeleid voor hun taak. Soms ging het om zonen van niet onbemiddelde dorpsbewoners die het vak leerden van hun voorganger. Als koorknaap kwamen ze in aanraking met de liturgische geplogenheden, van de koster leerden ze de kerkzangen. In het beste geval werd hun opleiding vervolledigd met een paar jaar Latijn in het dichtstbijzijnde college. De meeste priesters waren, onder invloed van het meer degelijk stedelijk onderwijs, uit de steden afkomstig. In de tweede helft van de 16^e eeuw kampten de bisschoppen met een ernstig priestertekort. Vanaf de 17^e eeuw kwam er een grondige mentaliteitswijziging t.o.v. het priesterambt. De pastoor werd meer en meer verondersteld het goede voorbeeld te geven en werd dan ook als ideale zielzorger scherp geprofileerd. Betere opleidingen en een strengere selectie moesten voorbeeldige dorpsherders voortbrengen. Enkel een bekwame dorpsherder kon het volk, dat 'ten prooi' was geweest aan de ketterij, weer op het rechte pad brengen. Tot het einde van de 16^e eeuw was het onderscheid tussen pastoor en dorpelingen minder formeel. Hij bracht veel tijd door bij zijn parochianen en in de herbergen rond de kerk. Trente en dus ook Triest wilden de pastoors uit de herbergen. Hij zag ze graag in hun pastorieën, zich onledig houdend met theologische lectuur en studie, of op visite gaan bij zieken en andere noodlijdenden. Hij moedigde hen aan om te streven naar een mooie, goed onderhouden tuin en hij betoonde er tijdens zijn visitaties ook belang-

stelling voor. Ledigheid gold als het oorkussen van de duivel. De pastoors werden dan ook door de 17e eeuwse bisschoppen overladen met verplichtingen. In 1615 gold aldus de verordening dat wie als priester een herberg betrad, één pond moest betalen. Een tweede maal werd het twee pond. Wie het een derde maal waagde, werd opgesloten in de bisschoppelijke gevangenis. De pastoor diende bij zijn kudde te blijven. Hij mocht dan ook niet langer dan één of meer dagen zijn parochie in de steek laten om te voorkomen dat inmiddels iemand zonder de laatste sacramenten zou sterven. Tot dan toe waren de geplogenheden om aan een pastoorsambt te raken: de *resignatio*, de afwijzing of weigering van het ambt door de ene pastoor of deken ten voordele van een andere, en de *permutatio*, de onderlinge ruil tussen twee pastoors van hun post, soms in ruil voor een ander beneficie en dit vaak met een persoonlijk voordeel voor ogen.

Soms werd er een onderscheid gemaakt tussen de feitelijke bezitter van het ambt en de waarnemer ervan, wiens benoeming slechts voorlopig was. In principe gold de aanstelling levenslang. Soms maakten wangedrag of een te hoge leeftijd een einde aan een pastoraat. Het concilie van Trente bepaalde dat een openstaande pastoorsbetrekking via een *concursum* (vergelijkend examen) moest worden ingevuld. Het examen bestond uit een theoretisch en een praktisch gedeelte, en werd in het bisschoppelijk paleis afgenomen. De kandidaat werd eerst ondervraagd en moest nadien een preek houden. Ook de Gregoriaanse zang was een examenonderdeel. De eerst gerangschikte werd aan de bisschop door de patroon voorgedragen. De patroon was de persoon of de instelling die het recht had om voor een openstaand ambt een kandidaat voor te dragen. In Laarne werd het patronaat uitgeoefend door de abdij Saint-Nicolas-aux-Bois (bij Laon, Frankrijk). De chaotische toestand waarin de bisschoppen Maes en Triest hun bisdom aantroffen, vormde ongetwijfeld een bron van verontwaardiging en tegelijk een grote uitdaging voor de beide heren. Anderzijds kan het onmogelijk anders dan dat de tergende lauwheid en inertie van priesters en dorpsbestuurders hen vlogen van moedeloosheid hebben bezorgd. Ze stelden enorme eisen aan zichzelf en vroegen hetzelfde van hun medewerkers, dekens en pastoors, kortom van de ganse gelovige gemeenschap. Hun grootste zorgenkind was dan ook logisch gezien de dorpspastoor want 'indien de heer het huis niet bouwt, bouwen vergeefs zijn knechten'. Op vele plaatsen bleef de dorpsleiding echter onverschillig of in het slechtste geval afkerig van de bemoeiingen der Contrareformatie. Materiële en persoonlijke belangen primeerden al te vaak op de kerkelijke en religieuze. Enkele heikele punten waren: het beheer van de kerkgoederen zonder consultatie van de pastoor, het openhouden van herbergen in de dorpskern, en een dorpsbestuur dat zich alles en nog wat aanmatigde. Gezag uitoefenen betekende dus letterlijk en figuurlijk afstand houden. De pastoor werd vanaf nu op een voetstuk geplaatst. Hij was de feitelijke leider van de dorpsgemeenschap. Zijn waardigheid uitte zich in het dragen van een lange priestertoog. Zijn plaats was boven het volk. Dit verklaart meteen de opkomst van de preekstoel tijdens de Contrareformatie. De gedachte aan God als een boeman, die in gramschap wraak neemt voor de mense-

lijke zonden, werd van op de kansel kwistig in donderpreken uitgestrooid. De preekstoel stond niet vooraan in de kerk zoals het altaar, maar meer centraal in het kerk-schip, zodat elk woord duidelijk verstaanbaar zou zijn. Het opgelegde celibaat en de onbehaaglijkheid van de verplichte afzondering heeft zeker heel wat eenzame, ver-bitterde en knorrige pastoors gekweekt. Vaak schoten ze dan ook slecht op met de mensen in hun onmiddellijke omgeving. Niet zelden was de koster het eerste en gemakkelijkste slachtoffer van hun frustratie. Dat drankzucht bij beiden een diepge-worteld probleem was, hoeft evenmin te verwonderen.

Waarvan leefde de pastoor? Enerzijds kon hij terugvallen op een vast inkomen, de competentie. Dit hield onder andere de tienden in: dit is het tiende deel van de opbrengst van gewassen en dierlijke producten. Het was in feite een kerkelijke heffing, bestemd voor de lokale ziekenzorg. Aanvankelijk ging een derde naar de pastoor, een derde naar de kerkfabriek en een derde naar de armenzorg. Grote tien-den werden geheven op grote gewassen als tarwe, rogge, haver en vlas; kleine tien-den op erwten, bonen, wortelen, biggen en lammeren (de vleestien-den). Novale tien-den werden geheven op nieuw ontgonnen gronden. Het verpachten van de tienden aan de meestbiedende kandidaat was voor vele pastoors een winstgevende oplos-sing. Een ander vast inkomen was het bezit van een eigen huis, akkerland of weide-grond. Sinds de synode van 1613 diende de pastoor een register van al zijn bezittin-gen en inkomsten aan de deken te overhandigen. Variabele inkomsten (*accidentia*) waren: vergoedingen voor goddelijke diensten (jaargetijden en andere stichtingen, begrafenissen, huwelijken, verloving, doopsel ...), offeranden of collecties, die ze vaak moesten delen met de kerkfabriek, bedelpaters of de kerkpatroon, en premies die ze ontvingen voor het geven van catechese of het afleggen van ziekenbezoeken. Volgende uitgaven waren hen ten laste: een belasting afdragen ten voordele van de bisschop, het *cathedraticum*. De 'zestigste penning' was een taxatie ten voordele van het seminarie. Soms dienden de pastoors zelf in te staan voor het vergoeden van hun kapelaans of onderpastoor.

De hoofdopdracht van de pastoor bestond, naast het vervullen van allerlei materiële rompslomp rondom het kerkgebouw en haar inhoud, uit de toediening van de sacra-menten en uit de verkondiging van Gods Woord. De mis op zon- en feestdagen bood daartoe de ideale gelegenheid. Zij vormde de spil van het religieuze en, in zekere mate, ook van het sociale leven van de parochiegemeenschap. In de meest courante gevallen was er gelegenheid tot misviering op zondag en op feestdagen. Op grote parochies was er zowel een vroeg- als een hoogmis. In de zomer ving de vroegmis aan om 6 uur, in de winter om 7 uur. Twee uur later kon men de hoogmis bijwonen. Van deze mogelijkheid werd dankbaar gebruikt gemaakt door de landbouwers, die hun dienstpersoneel naar de vroegmis stuurden en zelf de hoogmis bijwoonden, zodat de veiligheid op de hoeve verzekerd bleef. Ofwel 'bineerde' de pastoor dan de diensten (hij droeg dan twee missen op dezelfde dag op), of hij liet de onderpastoor in de vroegmis voorgaan. Op kleine parochies moest men het soms stellen met één dienst om de twee tot vier weken, in extreme gevallen werden er slechts enkele mis-

sen per jaar opgedragen.

Het handvol misverzuimers werd met naam en toenaam (*nominatim*) genoteerd in de verslagen. Parochianen die niet wekelijks naar de mis kwamen, konden zich verwachten aan een huisbezoek van de pastoor. Hij ondervroeg hen naar de reden van hun absentie. Vaak werd hiervoor opgegeven dat ze geen deftige kleren hadden. Konden ze een *testimonium paupertatis* (bewijs van armoede) voorleggen, dan was hiermee de kous af. Waren er die desalniettemin volhardden in de boosheid en zonder geldige reden uit de dienst wegbleven, dan werden hun namen aan de medewerkers van de baljuw, de officieren, doorgegeven, en was het aan de wereldlijke overheid om te ageren. Andere stenen des aanstoots waren: het vroegtijdig verlaten van de dienst (het Onze Vader was het sein voor de uittocht), lachen, praten, en het dragen van frivole kledij. Door deze dwangmaatregelen, gecombineerd met sociale en morele druk, kwam in de 17^e eeuw de algemene mispraktijk op zon- en feestdagen stilaan tot stand en verwierf ze tot een halve eeuw geleden bestaansrecht. Bij al deze reglementeringen kwam op de koop toe het heiligen van de zondagsrust. Dit betekende concreet dat op zon- en feestdagen de winkels moesten gesloten blijven, er geen koopwaar mocht uitgestald en verhandeld worden. Het was daarenboven iedereen verboden om tijdens de mis, de vespers en het lof op het marktplein te wandelen, in de herbergen te zitten, zich met spelen te vermaken of gelijk welke arbeid te verrichten. Zelfs huishoudelijke klussen als wassen, melk karnen, de vloer schoonmaken of bakken vielen onder deze stringente regeling. Begrijpelijkerwijs verkoos de bevolking zich vaak aan deze strenge wet te onttrekken en liet ze haar economische belangen (landbouw, markten) primeren boven de niet-lucratieve kerkelijke voorschriften. Hoewel wereldlijke en geestelijke overheden moesten toezien op het naleven der verordeningen, kwam het er in de praktijk op neer dat het wereldlijk bestuur ze niet echt kon of wilde doordrukken: arbeiden op zon- en feestdagen rangschikten ze eerder onder de categorie 'noodzakelijk kwaad' en de kerkelijke bemoeienissen vonden ze op dit vlak te verregaand. Niet verwonderlijk dat dit vaak uitdraaide op regelrechte discussies en confrontaties tussen beide leidinggevers. In 1629 werden de pastoors verplicht op zon- en feestdagen de vespers en het lof te zingen. Het lof was een godsdienstige oefening, bij voorkeur 's namiddags of 's avonds (*laudes vespertinae*) gezongen, die met de zegen van het sacrament besloten werd. De vespers waren het voorlaatste der daggetijden van het brevier, wanneer dit in het openbaar in de kerk gezongen werd.

Ook bij het toedienen der sacramenten kwamen sinds de Contrareformatie heel wat nieuwe bepalingen en regelingen kijken. Het eerste en belangrijkste sacrament was dat van het doopsel. Door het doopsel met water werd de ziel van de erfzonde gewassen en werd de hemelpoort voor haar geopend. Het kind moest binnen de drie dagen na de geboorte ten doop worden gedragen. De pastoor moest de naam van de dopeling, van de ouders, meter en peter, en de geboorte- en doopdatum in het doopregister optekenen. De perfectionist Triest eiste daar ook nog eens het geboorte-uur bij. Ongedoopte kinderen moesten buiten de omheining van het kerkhof (het *hey-*

denkenskerkhof) ten grave worden gedragen. Tevoren werden ze soms eenvoudigweg in de hoven en langs de straten begraven.

In deze tijden van hoge kindersterfte moest de doopformule ook gekend zijn door de vroedvrouwen, die bij voorkeur de eed van rechtgelovigheid hadden afgelegd. Te Dendermonde luidde de eed van de vroedvrouw als volgt: *Ick ... gelove ende zweire, dat ick van deser ure voortan wel ende getrouwelijck het officie van Vroede-Vrouschap doen ende houden sal, ende dat ick iegelijcke vrouwe die 't behoeft ende begeert, bereedt sal wesen, ende als ick daer toe versocht ben, niemand des weygeren sal, ende soo langh by die vrouwe, daer ick eerst by gebracht sal worden, blyven sal, als des van noode wesen sal, dit sal ick houden, ende niet laeten, om haet oft om nydt, om maegschap, vriendschap, oft om geenderhande goeds, noch om de vreesse van de doodt. Soo moet my Godt helpen en alle syne heyligen* ¹¹.

Een paar weken na de geboorte volgde een rituele reinigingsgang van de kraamvrouw door de kerk. Tijdens deze kerkgang offerde ze een kaars en wijdde daarbij het kind aan de Heer.

Alle christenen waren begin 17^e eeuw verplicht het sacrament van het vormsel te ontvangen. Zowel kinderen als volwassenen konden worden gevormd, de leeftijd hiervoor schommelde enorm. Wanneer er gevormd werden en hoeveel, hing af van de visitatie van de bisschop.

Rooms-katholieken hadden de strenge plicht om jaarlijks bij hun eigen pastoor te biechten te gaan. De biechtvader moest de namen optekenen van de penitenten na de schuldbelijdenis en de absolutie. Zo kon exact worden bij gehouden wie al dan niet zijn plicht deed. Wie zijn Pasen niet hield, stelde zich daarmee buiten de parochiale gemeenschap en werd met de vinger gewezen. Ook rond de grote feestdagen was er gelegenheid tot biechthoren. Bisschop Triest wenste dat de schoolgaande jeugd viermaal per jaar - met Pasen, Pinksteren, Allerheiligen en Kerstmis - zou gaan biechten.

De verloving of ondertrouw werd uitgesproken voor de pastoor. De verloofden werden ondervraagd naar hun geloofskennis en beloofden elkaar binnen de 6 tot 7 weken te huwen. De ondertrouw werd in de kerk afgeroepen op 3 verschillende zon- en feestdagen (de zgn. roepen of bannen). Op aanvraag van één van beiden kon men van de gelofte ontslagen worden. Het huwelijk werd door de pastoor ingezegend in aanwezigheid van twee getuigen en sinds 1607 werden hun respectieve namen, evenals dag, maand en jaar in het huwelijksregister opgetekend. Triest bepaalde dat dit enkel door de pastoor of de onderpastoor mocht gebeuren, en niet - zoals vaker het geval was - door de koster. In de advent en de vastentijd mocht niet worden gehuwd, tenzij met speciale dispensatie.

Het heilig oliesel werd toegediend bij stervensgevaar en aan zwaar zieken. Indien mogelijk werd het voorafgegaan door de biecht en de ziekencommunie. De priester

¹¹ J. BROECKAERT, *Het Collegium Medicum*, p. 265.

moest gekleed zijn in stola (lange band of strook om de hals en de schouder, gekruist gedragen, als symbool van 'het Juk des Heren') en superpli (wit linnen, tot aan de knieën reikend koorhemd met wijde, in vouwen geplooid mouwen). De koster liep voorop en zorgde met licht en belgerinkel voor het nodige vertoon.

De gelovigen gingen vooral op de voornaamste feestdagen te communie. Met Pasen moesten ze zowel communiceren als te biechten gaan. Ongeveer de helft van de bevolking beperkte zich tot deze paascommunie. Rond de leeftijd van 12 tot 14 jaar deden de kinderen hun 'Eerste Communie', en ontvingen ze voor de eerste maal de Heilige Hostie.

De gelovigen waren verplicht de boetetijd te heiligen door het naleven van de vasten en onthouding. De onthouding verbood het gebruik van vlees op vrijdagen (en zaterdagen), terwijl de vastenwet alle gelovigen ouder dan 21 jaar onder doodzonde tot een strenge vasten verplichtte gedurende gans de vastentijd en op de quatertemperdagen (begin van elk jaargetijde). Het was toegestaan vlees te eten op de zaterdagen tussen Kerstmis en O.-L.-Vrouw Lichtmis. Op de overige zaterdagen was vlees toegelaten, maar geen worst of oren en poten.

Beging één van de parochianen een overtreding op deze reglementen, dan vermaande de pastoor hem eerst vriendelijk en daarna strenger. Ging hij hier niet op in, dan werd de overtreder opgeroepen om voor de deken te verschijnen wanneer deze zijn visitatie aflegde. Bleef dit nog zonder gevolg, dan werd dit, via de dekenale verslagen, aan het vicariaat van het bisdom meegedeeld. De overtredingen op de kerkelijke wetten werden behandeld door de officialiteit of het geestelijk gerechtshof, dat in naam van de bisschop de rechtsmacht uitoefende ¹².

De pastoors kregen eveneens een rist administratieve taken af te handelen. Een eerste daarvan was de opmaak van een *status animarum* of staat van zielen. Deze gaf van elk woonhuis van de parochie de namen van de bewoners, hun leeftijd en enkele inlichtingen in verband met hun godsdienstig leven, bijvoorbeeld of ze gevormd werden, of ze hun Pasen hielden, of de kinderen de catechismus volgden enz. Ook de onderlinge familieband diende gepreciseerd. Op deze manier leerde de pastoor zijn parochianen persoonlijk kennen en ze, in de letterlijke zin van het woord, thuiswijken. Het betekende voor de parochieherder de ultieme controle op zijn parochianen. Tot zijn overige schrijfwerk hoorde het bijhouden van biecht-, doop- en huwelijksregisters en het opmaken van een inventaris van de kerkelijke inboedel. Van de na te leven fundaties moest een tabel worden opgemaakt en bij voorkeur in de sacristie opgehangen. Niet zelden zocht men zijn toevlucht tot de pastoor voor het uitdrijven van boze geesten ¹³. Het exorcisme vond zijn oorsprong in de bijbel. In het Nieuwe Testament stonden verschillende verhalen over Jezus die duivels uitdrijft. Bij de priester gebeurt de uitdrijving dan ook steeds in de naam van Christus. De woorden die hij uitsprak, werden nog versterkt door het gebruik van wijwater, het

¹² J. DE BROUWER, *De kerkelijke rechtspraak*, p. 27-30.

¹³ R. STOCKMAN, *Van nar tot patiënt*, p. 40-42.

opleggen van relikwieën en de priesterstoel en het tonen van een kruis. De kerkelijke bezwering was een smekend, niet dwingend aanwenden van de naam van God, van heilige personen of zaken. Concurrenten van de pastoors of paters waren niet-gerechtigde belezers, veelal kwakzalvers die met geneeskrachtige kruiden goochelden. De belezer bad niet, maar gaf een bevel aan de geest en maakte aldus Gods wil dienstbaar aan de aardse plannen. Vaak waren deze exorcisten in hun eigen dorp hoefsmid, en opereerden ze van daaruit binnen een straal van 10 tot 20 km. Zelden kon de kerkelijke overheid de echte naam van deze gehaaide overlezers achterhalen. De bevolking was er niet scheutig op om hun echte naam prijs te geven uit vrees voor de boze geesten. Hierdoor was het vaak onbegonnen werk om jacht op hen te maken.

Op de schouders van de parochiepriester rustte ook nog een zware educatieve last. Hij was verplicht om op zon- en feestdagen te prediken. Dit kwam erop neer dat hij de zware theologische principes in gewone mensentaal omzette. Daarvoor nam hij ofwel vooraan in de kerk plaats, en predikte hij dan *de plano*. Vanaf de 17^e eeuw werd er meer en meer *de suggestu*, vanaf de kansel of preekstoel, homilie gehouden. Aansluitend bij het evangelie werden vooral morele punten uit de geloofsleer behandeld. Af en toe werden plaatselijke misbruiken en overtreders gevisieerd. De pastoors werden aangemaand om de hoofdlijnen van hun predikatie vooraf op papier te zetten en aan hun deken voor te leggen. De synode van 1609 bepaalde dat de preek niet langer dan één uur mocht duren, opdat de mis, die om 9 uur begon, voor 11 uur zou afgelopen zijn. In de kerken stonden er in de 17e eeuw slechts weinig stoelen of banken, zodat men staande of gehurkt de dienst moest volgen. Daarbij hadden vele kerkgangers er in de landelijke parochies vaak al een lange weg te voet over slechte aarden wegen opzitten. Bij vriesweer was het in de kerken allicht bitter koud. Soms werd op de kerkvloer stro gelegd om de kou ietwat te weren. De pastoor stond met zijn rug naar het volk gekeerd. De dienst verliep, met uitzondering van de predikatie, in het Latijn. Er werd de gelovigen op het hart gedrukt een deugdzaam leven te leiden en ondeugden uit de weg te gaan. Alleen dan kon men de zaligheid verwerven en de eeuwige straf ontlopen. In de homilie werd de betekenis van het net gelezen stuk uit het evangelie verklaard. De gelovige gemeenschap werd verder aangespoord om hun feestdagen, biecht en eucharistie goed te onderhouden, en om eerbied te betonen voor het gezag.

De *terminarii* of *stationarii* waren bedelpaters, die het recht hadden in bepaalde dorpen of steden inzamelingen te doen om in hun levensonderhoud te voorzien. De *statio* was de inzamelplaats waar een bepaalde bedelorde haar ontvangen giften samenbracht. De bedelpaters kwamen langs op de voornaamste feestdagen als Kerstmis, Pinksteren, Heilige Sacramentsdag, Allerheiligen enz., of op het feest van de kerkwijding en van de patroonheilige van de kerk. Op de zondag van halfvasten, Palmzondag, een dag van de Goede Week en op Pasen kwamen ze als tegenprestatie voor hun inzamelingen preken, het zogeheten *passie preken*, en hielpen ze bij het biechthoren en bij het communie delen. Hoe groter de welsprekendheid van de pre-

dikers, hoe groter de volkstoeloop (en de omhalingen!).

Bisschop Triest bleef bij de priesters ook hameren op het geven van catechese aan kinderen en volwassenen, een last die vaak op de onderpastoors of kapelaans werd afgewimpeld. Catecheseonderricht aan volwassenen gebeurde doorgaans tijdens het sermoen of verving dit; die aan de jeugd geschiedde aanvankelijk in aansluiting met de mis, later op zondagnamiddag. Het viel ook voor dat er onder de hoogmis werd gepreekt en er tijdens de vroegmis aan catechese de voorkeur werd gegeven. Alle kinderen van 8 tot 17 jaar waren verplicht om de catechese bij te wonen. Ook moesten de kinderen wekelijks op school catechese krijgen, een verplichting die zelden of nooit door de parochiepriesters werd nageleefd omwille van tijdsgebrek. Ter aanmoediging en om verzuim te voorkomen werden de kinderen gelokt met beloningen. Het kon gaan om geldsommen of giften in natura als schoenen, laarzen of andere kledingstukken. De kinderen werden, in tegenstelling tot de volwassenen, onderzocht over de te kennen geloofspunten.

Tot het einde van de 16^e eeuw was ook het gewone onderwijs het monopolie van de kerkelijke overheid. In principe gold het dan ook als een pastorale taak. Net als bij de catechese werd dit vaak overgelaten aan een kapelaan of, nog vaker, aan de kosten¹⁴. In het doorsnee volksonderwijs bleef de opleiding beperkt tot het gebed en de grondbeginselen van het geloof, meer bepaald de catechismus. In het beste geval kwam daar ook lezen, rekenen en zang bij. Doorgaans was het schoolhouden beperkt tot de wintermaanden, van oktober of november tot maart of Pasen. Rond die vier of vijf maanden, en op de leeftijd van 8 tot 12 à 14 jaar draaide het schoolgebeuren van het lager onderwijs. Tijdens de rest van het jaar sprongen de kinderen in bij de veldarbeid. Hoezeer de pastoors dan ook de ouders mochten aansporen om hun kinderen ook buiten die wintermaanden naar school te sturen, in de praktijk kwam daar weinig of niets van terecht. Enkel de gegoede kinderen kwamen aan bod in klooster-, abdij-, en kapittelscholen, waar het onderwijs wel een grotere continuïteit vertoonde. Er waren nog geen zondagsscholen, maar in nagenoeg alle parochies van de dekenij waren er één of meerdere scholen rond het midden van de 17e eeuw. Toch bleef het ook dan nog een pure kerkelijke aangelegenheid, zowel in het benoemen van de onderwijzer en in het toezicht van de scholen, als in de doelstelling van het onderwijs zelf. Bij de Contrareformatie stond immers de godsdienstige bekommernis op de eerste plaats. De schoolmeesters werden steeds aangesteld door de plaatselijke pastoor en legden de eed af bij de landdeken. Tijdens de Contrareformatie werd de autorisatie door de scholaster (indien er een was) of door de landdeken en iemand van de plaatselijke wereldlijke overheid gegeven. Kandidaat-schoolmeesters moesten een geloofsbelijdenis afleggen en betrouwbare getuigenissen over hun rechtgelovigheid en moraliteit kunnen voorleggen. Een onderwijzer moest zweren dat hij in zijn school geen ketterse of van ketterij verdachte boeken zou gebruiken of andere geschriften die in strijd waren met de goede zeden. Uit zedelijke overwe-

¹⁴ M. DE VROEDE, *Meesters en meesteressen*; M. VLEMINCX, *Godsdienstig*, p. 213-229.

gingen moesten meisjes en jongens in aparte scholen onderwezen worden. Vaak werd dit strenge gebod omzeild door beide geslachten omwille van plaatsgebrek in eenzelfde lokaal met schoolbanken van elkaar af te schermen. De synode van 1609 stipuleerde dat de deken de scholen moest bezoeken bij zijn jaarlijkse visitatie. Voor een tweede inspectie mocht hij desnoods een pastoor of een andere plaatsvervanger delegeren, zodanig dat men de vereiste frequentie van één bezoek per semester bereikte. Scholen lagen dan ook bij voorkeur in de onmiddellijke omgeving van de kerk. Ouders van begoede kinderen betaalden het onderwijs zelf, in andere gevallen sprong de Armentafel bij.

b. De koster

In de dekenij Dendermonde waren omstreeks het midden van de 17e eeuw nog de helft van de meesters koster. Tot het begin van de 17^e eeuw werd dit ambt vaak nog door geestelijken uitgeoefend. Stilaan werd het echter volledig gelaïciseerd. De hoofdtaak van de koster was die van kerkbewaarder, belast met de dagelijkse zorg voor de kerk en voor de voorwerpen van de kerkelijke eredienst. Net als de pastoors waren ze soms de echte bezitters van het beneficie (de geestelijke waardigheid met de daaraan verbonden inkomsten); soms waren het plaatsvervangers die het kostersambt bekleedden. De inkomsten van de koster waren doorgaans dermate pover, dat velen ze wensten te combineren met het loon van opvoeder. De koster kon als inkomsten doorgaans rekenen op het 'koterskoren': dit was een hoeveelheid rogge, door de landbouwers afgestaan. Soms mocht hij zelf ook schoven inzamelen of ontving hij brood in plaats van graan. Nog een ander gebruik was een schenking van eieren met Pasen. Een omhaling van vlees of boter was eveneens een courant gebruik. Voor zijn kerkdienst kreeg de koster, net als de pastoor, een vaste vergoeding of *competentia*, ten laste van de gemeente, de kerk, de Heilige Geest of de pastoor zelf, soms van de tiendheffer. Dit werd eventueel aangevuld met vergoedingen voor het dienen van missen, de zang tijdens bepaalde loven, het onderhoud van de altaren, het schoonmaken van de kerk, het poetsen van tin en koper... Soms verdiende hij ook een centje bij met het leveren van was, miswijn en hosties. Gespecialiseerde taken zoals grafdelver, organist, onderhoud van het toreuurwerk, hondenslager etc. brachten ook nog extra's op. Toevallige inkomsten, *casualia*, haalde hij net als de priester uit het inspringen bij de jaargetijden, begrafenissen en huwelijken. Soms was hij ook aanwezig bij doopsels, berechtingen of de kerkgang van de kraamvrouwen. Stilaan nam in de 17^e eeuw de traditionele koppeling koster-schoolmeester af en kon elkeen zich beter op zijn specifieke taak concentreren.

c. Kapelaans en onderpastoors

De kapelanie was een kerkelijk beneficie zonder zielenzorg met de verplichting sommige geestelijke lasten zoals missen in een bepaalde kerk of kapel aan een bepaald altaar uit te voeren, en met het recht de tijdelijk daaraan verbonden voordelen (stichtingen of fundaties) te ontvangen. Vaak werden de kapelanijen geschonken

aan jongelingen die zich tot het priesterschap geroepen voelden om hen aldus in staat te stellen hun studies te bekostigen. Door de instelling van een kapelanie werd de devotie tot een specifieke heilige bevorderd. Tijdens de visitatie vergewiste de bisschop zich ervan of de hen opgelegde missen werden nagekomen en of ze hun residentieplicht (de verplichting om dáár te resideren, waar de stichting het uitdrukkelijk aangaf) nakwamen.

Een onderpastoor werd aan de priester toegekend in geval zijn pastorale taak hem boven het hoofd groeide. Meestal werd hij ook voor de zielenzorg, het onderwijs en de catechese ingeschakeld. Parochies met ca. 700 paasplichtigen (ca. 1000 inwoners) kwamen in aanmerking voor deze helper. Pas sinds het midden van de 17^e eeuw was het priesterbestand voldoende groot om deze functies naar behoren in te vullen.

Voor het handhaven van de orde in het kerkgebouw deed men ofwel op de koster ofwel op de *hondenslager* een beroep ¹⁵. Deze hondenjager of *hondenzweper* hanteerde een zweep met knopen om de viervoeters uit de kerk te houden of ze eruit te slaan. In de achttiende eeuw ging dit ambt over in dat van de kerkbaljuw en de suisse, die in specifieke ceremoniekledij (dit laatste in navolging van de Zwitserse wachten) de priester in het koor begeleidde en de eerbied in Gods kerk afdwongen.

Al deze kerkdienaars werden door bisschop Triest voor en tijdens de uitoefening van hun functie haarfijn doorgelicht naar hun zedelijke achtergrond. Concreet betekende dit een controle op hun herbergbezoek en hun resistentie aan de verlokkingen van de drank. Konden de priesters zich houden aan de wet op het celibaat en gedroegen ze zich ingetogen en aangenaam tegenover hun medewerkers, parochianen en het wereldlijk bestuur. Indien men hierover op de parochie te weinig spraakzaam was, ontbrak het Triest niet aan het nodige lef en indiscretie om in naburige parochies zijn licht hierover op te steken. Tegengestelde getuigen werden dan ook zoveel mogelijk met mekaar geconfronteerd. Ook de gewone parochianen werden haarscherp in de gaten gehouden. Op de zwarte lijst kwamen aldus terecht: uit de echt gescheidenen, ongehuwden die samenwoonden, overspeligen, publieke vrouwen en weerspannigen of ketters. De pastoors waren verplicht om van alle inwijkelingen in de parochie een getuigenschrift van goed zedelijk gedrag en katholiciteit te eisen.

Bijlage: De visitatieverslagen van bisschop Triest over de Sint-Macharius-parochie van Laarne. Vertaling. ¹⁶

15 juni 1625

De kerk van Laarne was uitstekend uitgerust en op elk gebied goed voorzien. De

¹⁵ R. VAN DER LINDEN, Hondenslager, kerkbaljuw en suisse, *Volkskunde*, 76, nr. 2, 1975, p. 125-131.

¹⁶ De oorspronkelijke Latijnse tekst van de visitatieverslagen werd uitgegeven door M. CLOET, *Itinerarium*.

sacristie is bijzonder geschikt en gerieflijk, zij het wat benepen ¹⁷. Dat geldt ook voor het tabernakel met het Heilig Sacrament, dat niet met een corporale was afgedekt. De financiën der kerk en Armentafel worden te goeder trouw behartigd, voor zover uit de rekeningen kon worden opgemaakt.

Het ware nochtans wenselijk om de landsgrenzen en de rente op de inkomsten aan te geven. Allen waarden de pastoor om zijn nauwgezetheid en goede karakter ¹⁸. Met de dorpsheer, kerk- en armenmeesters kwam hij lange tijd slecht overeen omdat hij zich het bestuurlijk-financiële monopolie scheen te willen aanmatigen. Zonder hen te raadplegen had hij ook eens de bomen aan de pastorie laten afkappen en fundamente van het huis laten afbreken.

Na een grondig onderzoek van de zaak en de betrokken partijen te hebben gehoord, werd het meningsverschil op de volgende manier bijgelegd: het beheer van en de beschikking der goederen van armentafel en kerkfabriek geschiedt enkel na gemeenschappelijk overleg.

De reeds vernielde bomen en de puinen van het vermelde huis worden verkocht en het geld wordt besteed aan de opbouw van een pastorie op een daarvoor beter

¹⁷ De huidige sacristie aan de noordzijde van de kerk werd gebouwd in 1739. Uit de verkoop van materialen van de afgebroken oude sacristie kan men afleiden dat de oude sacristie ongeveer op dezelfde plaats moet gestaan hebben. Nog in 1599 werd stro gekocht voor *tdecken van de voorn. kercke ende sanctuarie* (sacristie); zie *De bouwgeschiedenis*, p. 77 en 184.

¹⁸ Jan Schatteman, zoon van Jacob Schatteman, werd geboren in 1572 of 1573. Zijn familienaam doet vermoeden dat hij afkomstig was uit Laarne of omgeving. Jacob Schatteman bezat in 1570 een hoeve en drie percelen grond in Laarne, en was kerkmeester van Laarne op het einde van de jaren 1580; zie J. DE WILDE, *Het faict van tooverie* in Laarne (1607-1608): enkele feiten en bedenkingen, *Castellum*, XVIII, 2001, nr. 4, p. 12. Jan Schatteman was baccalaureaat in de theologie en in het kerkelijk en burgerlijk recht. Op 25 mei 1606 benoemde Pieter Damant, bisschop van Gent, Jan Schatteman tot pastoor van Laarne in opvolging van Jacob Bertram; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, B 155, f° 65r°: *25 maii [1606] collata fuit domino Joanni Schatteman presbitero diocesis Gandavensis cura parochialis ecclesie de Laerne jure devoluto*. Hij bleef pastoor van Laarne tot februari 1644. Hij stierf in 1646 en werd waarschijnlijk begraven in de kerk van Laarne. Gans zijn ambtsperiode lag hij in geschil met de heer van Laarne en met de schepenen van Laarne, die weigerden een nieuwe pastorie te bouwen, maar ook omdat pastoor Schatteman zich actief inliet met de administratie van het kerkbestuur en de armentafel. Onder zijn invloed werden de kerkelijke inkomsten geactualiseerd en het archief opgeslagen in een speciale ruimte. Hij had een goede relatie met zijn parochianen, was onvermoeibaar in het preken en onderrichten, maar wilde zijn persoonlijke stempel drukken op alles wat te maken had met de kerk en het religieuze leven in Laarne. Onder zijn impuls werden in 1621 de Broederschap van de Heilige Macharius heropgericht, en in 1622 de Broederschap van Onze-Lieve-Vrouw-van-de-Rozenkrans. In 1614 werd de Sint-Machariusprocessie (op Pinkstermaandag) met een derde ingekort. Onder pastoor Jan Schatteman werd de kerk van Laarne uitgebreid tot haar huidige vorm. Jan Schatteman is de schrijver van het boek *Het leven vanden H. Macarius, patriarch van Antiochien, beschermers vande peste*, uitgegeven in 1623 bij Jan van de Kerckhove te Gent; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 93-143.

geschikte plaats ¹⁹. De parochie staat in voor de bouw. Daartoe wordt een deel van de pastoriegronden hetzij verkocht hetzij geruild voor een ander stuk grond waarop die (nieuwe) pastorie naar behoren kan worden gebouwd.

De betrokken partijen kwamen tot een vriendschappelijk akkoord en de wederzijdse beledigingen werden mekaar vergeven. De afspraak werd bezegeld, gezonden naar en getekend door de bisschop, de dorpsheer en de griffier in naam van de gemeenschap.

Enkelen beschuldigden die dorpsheer ²⁰ van ontucht: er werd gefluisterd dat de dienstbode, die tot dan toe bij hem inwoonde, in verwachting van hem raakte. Er kan niet met zekerheid worden bewezen of hij dan wel een ander daarvoor verantwoordelijk was.

De pastoor gaat -zo beweert men - in zijn preken en in de omgang met dienstpersoneel af en toe indiscreet tewerk en kent hen bijnamen toe. Doorgaans spreekt hij hen met "botte boeren" aan. In het kasteel van de dorpsheer bevindt zich een merkwaardige kapel. Deze is goed uitgerust en er is aan het kasteel een kapelanij verbonden die inhoudt dat men wekelijks vier missen moet opdragen ²¹. Een geestelijke uit

¹⁹ In 1578 en 1579 werden zowel de kerk als de pastorie van Laarne grondig vernield. In een overzicht van zijn inkomsten schreef pastoor Gillis van der Meere (1571-1594) op 6 januari 1588 over de vroegere pastorie: *Item heeft noch den selven pastuer een preisteragie, ronsomme omwalt, groot sijnde van lande hondert vijftich roen, danof alle de huysen van quatwilligen van Ghendt te gronde verbrant zijn*; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, R 848/18 en *De bouwgeschiedenis*, p. 53. In een staat van inkomsten van de pastoor, getekend door pastoor Gillis van der Meere op 4 november 1591, luidt het *Eerst heeft de cure een prystragie ronsomme bewaert de welcke nu verbrant es*; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, R 848/18. Een handboek van de pastoriegoederen, opgemaakt door griffier Appolonis Seghers voor pastoor Jan Schatteman uit 1616 vermeldt *Item de priesteragie competerende de voornoemde ende ligghende dat desere nog onbehuyst soe de rebellen van Ghendt eertijts die verbrant ende gedeseleert hebben, groot binnen wallen in de quote ghemeten 1^e LXXIII roe ligghende ghelant, west den colckr*; zie Beveren, Rijksarchief, Kerkarchief Laarne, nr. 2, f° 2 r°-v^o. Een overzicht van de pastorele goederen uit 1653 vermeldt *Item de priesteragie alsnoch onbehuyst soo de rebelle eertijts ten voorgaenden oorloghe die verbrant ende ghedeseleert hebben, west de colckstrate, noort oost ende zuyt tgoet deser cure, groot binnen wallen 1^e LXXIII roe*; zie Beveren, Rijksarchief, Kerkarchief Laarne, nr. 4, f° 2 r°-v^o. Een overzicht van de pastorele goederen uit 1679 vermeldt *Alsnoch het priesteragie hoff alsnoch onbehuyst*; zie Beveren, Rijksarchief, Kerkarchief Laarne, nr. 5, f° 2 r°.

²⁰ Jan de Schouteete, heer van Erpe en Laarne, zoon van Charles I de Schouteete, heer van Erpe en Laarne.

²¹ Uit de oudste bewaarde tekst over de kapelanie van het kasteel van Laarne die dateert van maart 1273, kan men afleiden dat de kapelanie werd gesticht rond het midden van de 13de eeuw of misschien zelfs in het tweede kwart van de 13de eeuw. De kapelanie werd geamortiseerd op 14 september 1414 door Jan van Massemen, heer van van Axel en Laarne. De dienst van de kapelanie bestond uit drie gelezen missen per week op onbepaalde dagen in de kapel van het kasteel van Laarne. De kapelanie bestond tot het einde van de 18de eeuw. Zie ook F. DE POTTER, J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen. Vierde reeks. Arrondissement Dendermonde*, deel 1, Gent, 1889, Laarne, p. 30-31, denombrement van de heerlijkheid Laarne, 28 april 1792: *Item soo vermag deselve vrouw nog ter causen van den voornoemden haeren leene ende baronnie van Laerne ende staet thaerder dispositie collatie ende gifte van de capelle castrael gefondeert op haer voornoemde hof ende casteel van Laerne...* Een artikel over de kapelanie van het kasteel van Laarne is in voorbereiding door Eric Balthau.

Melle vervult die kapelanij uit naam van de feitelijke bezitter. Dit zou -beweert men- de zoon van de dorpsheer zijn. De inkomsten ervan bedragen 300 fl., als ze deze som al niet overstijgen. In de parochiekerk zou een dienst zijn gesticht, die inhoudt dat elke zaterdag een gezongen mis moet worden opgedragen ²². In de bisschoppelijke archieven zou zich daar omtrent een akte bevinden maar in deze visitatie is ze niet vermeld.

1 mei 1629

Toediening van het vormsel.

Dezelfde dag werd de kerk van Laarne bezocht. Ze was goed uitgerust en van alles goed voorzien. Er bevond zich een merkwaardig tabernakel, waar een zilveren ciborie in ontbrak. De altaren waren goed uitgerust. Er zijn meerdere klokken in de kerk. De biechtstoelen beantwoorden aan de decreten, er is een geschikte maar kleine sacristie. Het kerkhof is afgesloten, maar op meerdere plaatsen zijn er muren van beschadigd. De mis wordt op een vastgesteld, en binnen een welomlijnd tijdstip

²² De wekelijks gezongen mis op zaterdag ter ere van Onze-Lieve-Vrouw werd door de *heeren ende vrouwen van Laerne van aude tijden hier te vooren ghesticht ende ghefondeert*. Tot wanneer deze stichting teruggaat is onbekend. Misschien is er een verband met de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw die in het midden van de 15de eeuw één mis per week liet opdragen door de pastoor: *Item servitium confraternitatis beate Marie, de l missa, unde curatus percepit a provisori-bus ejusdem confraternitatis v lb.* ; zie J. WARICHEZ, *Etat bénéficial de la Flandre et du Tournaisis au temps de Philippe le Bon (1455)*. II. Décanat de Gand, *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 36, 1910, p. 1-38. Op 10 augustus 1524, bij akte voor de schepenen van Laarne, gaven Adriaen van Gavere, heer van Laarne, en zijn echtgenote Johanne vander Woestine, vrouw van Laarne, de dienst van de zaterdagmis aan Elooi Lammens, pastoor van Laarne, omdat deze *verclaersde dat hij tsaterdaechs gheen dienst noch misse en hadde inde kercke van Laerne* (Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, voorlopig nr. 269/1). Bij akte van 6 oktober 1571 voor de schepenen van Laarne gaf François de Schouteete, heer van Laarne, de dienst van de zaterdagmis aan Gillis van der Meere, pastoor van Laarne van 1571 tot 1594, om dezelfde reden, namelijk *dat hij pastoor tsaterdaechs gheen besetten dienst noch messe en hadde te Laren in de kercke* (Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, voorlopig nr. 269/2). Na het vertrek van Gillis van der Meere uit Laarne kreeg de kapelaan van het kasteel de dienst van de zaterdagmis. Op 6 oktober 1609 deed Daniël de Buck, kapelaan van het kasteel van Laarne, afstand van zijn recht op de wekelijkse zaterdagmis ter ere van Onze-Lieve-Vrouw in de kerk van kerk van Laarne, aan Charles van Erpe, heer van Laarne (Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, voorlopig nr. 934). Het denombrement van de heerlijkheid Laarne van 28 april 1792 vermeldt nog steeds ... *soo ook nog thaerder dispositie, collatie ende gifte staen de cappelrye van Onze Lieve Vrouwe misse alle saterdagen in de parochiekerke van Laerne alsoo dikwils als die vallen, vacheren ende haer goeddunken ofte believen zal...*; zie DE POTTER F. , BROECKAERT J. , *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen. Vierde reeks. Arrondissement Dendermonde*, deel 1, Gent, 1889, Laarne, p. 30.

opgedragen en er wordt in gepreikt. Hier zijn geen of weinig fundaties gesticht ²³, een tabel ervan hangt in de sacristie. Naast die kleine jaargetijden is er ook een dienst ingericht op zaterdagen, en een fundatie van ongeveer drie pond, ingesteld door de grootvader ²⁴ van de huidige dorpsheer. Aan het kasteel is ook een kapelarnij verbonden met de verplichting van drie missen per week, maar van deze drie is geen afschrift vertoond. De griffier ²⁵ beloofde er één te bezorgen. De stichtingen worden nochtans voorbeeldig nageleefd. De pastoor geniet bij ieder een goede naam omwille van zijn nauwgezetheid en zijn voorbeeldig leven. Pastoor en dorpsheer lijken vijandig, hoewel daar weinig grond toe is. In de kerk wijdt de pastoor zich zowel aan de preken als aan de catechese. De wet op de feestdagen wordt niet voldoende nageleefd, en dat is te wijten aan de nonchalance van de meier, die doorgaat voor een drinker en iemand die zijn verantwoordelijkheid niet nauw neemt. De koster ²⁶

-
- ²³ De kerkrekeningen van 1611-1612 en van 1613-1614 (Beveren, Rijksarchief, Kerkarchief Laarne, nr. 57, f° 11r° en nr. 58, f° 10r°) vermelden vijf jaargetijden, namelijk van priester *Nicolaes Wauters*, van *mher Bauduyn de Vos*, van *joncvr. Catheryne van Massemen*, van *Eloy Schepens ende Francyne van Hemendaele* en van *mevr. Isabeau van Massemen*. Het jaargetijde van Boudin de Vos, heer van Laarne, werd vastgelegd bij akte van 18 juni 1435 (Kasteel van Laarne, Familiearchief van Vilsteren, oorkonden *ad annum*, vidimus voor de schepenen van Laarne d.d. 25 augustus 1532). Het jaargetijde van Kateline van Massemen werd vastgelegd bij akte van 20 januari 1439 voor de schepenen van Laarne (Beveren, Rijksarchief, Oud Archief Laarne, nr. 505, *ad annum*). Het jaargetijde van priester Clays Wouters, misschien de pastoor van Laarne, werd vastgelegd bij akte van 6 oktober 1439 (Beveren, Rijksarchief, Oud Archief Laarne, nr. 505, *ad annum*, in zeer slechte staat). Het jaargetijde van Elooi de Schepene en zijn echtgenote Francyne van Hemeldale werd vastgelegd bij akte van 6 september 1506 voor de schepenen van Laarne (Beveren, Rijksarchief, Oud Archief Laarne, nr. 505, *ad annum*). Uit de kerkrekeningen blijkt dat er ook een stichting bestond voor het jaargetijde van Boudin de Vos, heer van Pollare (+ 4 januari 1424), en zijn echtgenote Lisbette van Massemen, vrouw van Pollare en Laarne (+ 26 januari 1425), beiden begraven in de kapel van de Kartuizerinnen van Sint-Anna-ter-Woestijne bij Brugge. Over deze fundaties, zie *De bouwgeschiedenis*, p. 32-33.
- ²⁴ Het gaat om François de Schouteete, heer van Erpe en Laarne, die overleed te Rijsel op 10 april 1596. Zijn loden harturne werd in 1597 of 1598 bijgezet in de grafkelder van de heren van Laarne in het koor van de kerk van Laarne, waar reeds in 1575 zijn echtgenote Anne de Montmorency was begraven; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 91.
- ²⁵ Appolonis Segers, die meer dan 30 jaar het ambt van griffier van de parochie Laarne heeft waargenomen, overleed op 20 augustus 1635 en werd begraven in het Onze-Lieve-Vrouwkoor van de kerk van Laarne; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 141. Zijn tweede echtgenote, Maria Dulle, die reeds op 22 oktober 1595 was overleden, lag begraven in de achterkerk, niet ver van de kerkdeur; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 92.
- ²⁶ Laureys de Baere, zoon van Maarten de Baere, werd geboren te Lokeren in augustus 1577. Toen begin 1595 te Laarne een koster moest aangesteld worden, werd hij door voorspraak van Lieven vander Sijpe, pastoor van Kalken en vriend van zijn ouders, in dit ambt aanvaard door de pastoor, de kerkmeesters, de baljuw en de schepenen van Laarne. Waarschijnlijk was hij de opvolger van Jan Luyckx die als koster vermeld wordt in 1585-1591; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 61-62. In maart 1595 kwam Laureys de Baere te Laarne wonen in gezelschap van zijn moeder en zijn stiefvader Joos de Backer, en werd ter plaatse opgeleid als koster, waarschijnlijk door pastoor Bertram. Hij overleed te Laarne op 16 februari 1644; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 71, noot 8. Zie ook het dekenaal visitatieverslag van 1610: *Custos Laurentius de Bare*; zie Gent, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs en Bisdom, B 2270, nr. 19.

heeft een goede naam en is nauwgezet. Dit geldt ook voor de baljuw, het magistraat, de kerk- en armenmeesters en de ganse gemeenschap, op Joannes de Brune na, die altijd van ketterij is verdacht op grond van zijn familiebanden en Petrus de Castelaere, die de onnozele uithangt als het om religie gaat, maar als het erop aankomt zijn zaken te behartigen, ijver te over heeft. Pastoor, baljuw en secretaris kunnen hierover getuigen.

Er is één vroedvrouw, Catharina, weduwe Macharius Loucx. Hoewel ze katholiek lijkt, beweert men nochtans dat ze af en toe mompelt dat niet de Heilige Maagd maar de Heer aanroepen moet worden. Zij had verwanten die verdacht waren van ketterij. Daarover kan de pastoor getuigen. De parochie telt een achthondertal paasplichtigen die, op een paar na, hun plicht nakomen. De verzuimers heten Georges de Wilde en Macharius Lammens. Als excuus voeren ze hun persoonlijke geschillen en processen aan.

Het geld van de kerkfabriek wordt goed beheerd tenzij dat de dorpsheer zijn schuld aan de kerk, een som die ongeveer 60 pond gr bedraagt, niet inlost. De termijnen en grenzen worden aangegeven. De inschrijving der rekeningen gebeurde door dezelfde dorpsheer *daer overgheroupen den pastoor of present den pastoor*. Hij kreeg de opdracht zich aan de traditionele formulering te houden. Eén parochiaan wordt beschuldigd van overspel, met name Laurens vanden Driesche, met Maria van Dooselaere. Hij werd aangeklaagd door de baljuw. De parochieregisters worden bijgehouden zoals het moet ²⁷. Een *status animarum* (lijst der parochiezielen) werd niet opgesteld ²⁸. Het lijkt ongerijmd dat om het even wie -zonder tussenkomst van de

²⁷ Het concilie van Trente (1545-1563) verplichtte de pastoors een register van dopen en van huwelijken bij te houden. Van een register van overlijdens en een *status animarum* (zie verder) was toen nog geen sprake. Pas het *Rituale Romanum* van 1614 verplichtte de pastoors een overlijdensregister bij te houden. In verscheidene bisdommen was echter reeds tussen 1563 en 1614 aan de pastoors de opdracht gegeven een overlijdensregister bij te houden; zie M. CLOET, Richtlijnen voor de status animarum, voornamelijk in het bisdom Gent onder het episcopaat van Antoon Triest (1623-1657), in H. SOLY, R. VERMEIR (ed.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum prof. Dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 40-41. In Laarne startte pastoor Jacob Bertram (1594-1606) met het bijhouden van de registers. Het oudste doopregister vangt aan op 25 september 1594. Het eerste huwelijk werd geregistreerd op 21 september 1594. Waarschijnlijk is het oudste overlijdensregister verloren gegaan. Het laatste door Bertram geregistreerde overlijden dateert van 18 november 1605; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 68.

²⁸ De pastoor diende al zijn parochianen persoonlijk te kennen en, in de letterlijke zin van het woord, te kunnen thuiswijzen. Hij had de opdracht jaarlijks alle gezinnen te bezoeken en bij die gelegenheid een *status animarum* op te stellen of te actualiseren. Deze "staat van zielen" is een lijst van alle inwoners van de parochie per huisgezin of woonhuis, gerangschikt met vermelding van informatie van kerkelijke, familiaal - demografische en soms sociaal-economische aard. Het doel van de *status animarum* was de zielenzorg te individualiseren en de individuele parochiaan te controleren. De verplichting tot het opmaken van een *status animarum* treft men algemeen aan in het *Rituale Romanum* van 1614, in het bisdom Gent geconcretiseerd in 1625; zie M. CLOET, Richtlijnen voor de status animarum, voornamelijk in het bisdom Gent onder het episcopaat van Antoon Triest (1623-1657), in H. SOLY, R. VERMEIR (ed.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum prof. Dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 39-48.

koster- hier de klokken luidt, meer bepaald bij uitvaarten. Daardoor gaat de vergoeding voor het luiden verloren.

30 juli 1631

Toediening van het vormsel.

Dezelfde dag bezocht hij deze kerk en trof haar in een uitstekende staat, voorzien van talrijke benodigdheden en goed onder dak.

De rekeningen zijn nauwkeurig bijgehouden, maar bij het laatste nazicht door de Zeer Eerwaarde Heer waren er uitbetalingen aan bedienden ten bedrage van 14 pond gr. in vastgesteld. Daarom werd de betaling ingehouden, opdat zich in de toekomst niets gelijkaardigs zou voordoen. Een zware tekortkoming (in de rekeningen) is dat de slotsom van de vorige rekening niet naar de volgende wordt overgebracht noch erin wordt aangezuiverd, vandaar dat er tot nu toe (al) heel wat niet-aangezuiverde rekeningen bestaan.

De dorpsheer leek verplicht een vroegmis te laten opdragen. De bewijzen ervan berusten bij de klerk, die voor de tweede maal beloofde ze te overhandigen.

Deze kerk heeft heel wat inkomsten, *cheys renten* geheten, die dagelijks wederrechtelijk met de verdeling der gronden worden toebedeeld. Daardoor staat de kerk bloot aan heel wat ongemakken en financieel nadeel omwille van de uiteenlopende schuldenaars, van wie ze schulden moet innen. De praetor en officialen zijn niet doortastend wat het doen naleven van de feestdagen betreft, noch in het motiveren van de jeugd tot het bijwonen van de catechese. Op de parochie wonen 800 paasplichtigen die allen hun plicht vervulden, op Georges De Wilde en Alfons De Coster na. Eén ervan leeft ook vrijwillig gescheiden. De dorpsheer verzuimt om zijn schulden aan de kerk na te komen; de vrome legaten of het testament van zijn grootvader liet hij evenmin uitvoeren. Over de rest kwam mij niets dan goeds ter ore. De doopvont is niet in harmonie met deze ruimte, en evenmin op een geschikte plaats opgesteld. De kerkhofmuren zijn aan restauratie toe. Er is geen pastorie. Er is één eeuwigdurende dienst gesticht -de opbrengst/omhaling gaat volledig naar de dorpsheer- met de verplichting tot een wekelijkse mis op zaterdag in de dorpskerk.

8 september 1634

De kerk werd even goed uitgerust aangetroffen, en alles was volgens geplogenheid geregeld. De heilige mis wordt op gepaste wijze opgedragen, maar de pastoor neemt het minder nauw met catechese en vespers. Er is reeds een tabel met de vrome fundaties opgemaakt. De Eerwaarde Heer had een onderhoud met de dorpsheer aangaande het inlossen van het vrome legaat van diens grootvader. Deze beloofde dadelijk daarvoor te zorgen en de achterstallige schulden aan de kerk uit te betalen. Ook zou hij een kopie overhandigen betreffende de fundatie van zijn kapelanij die naar verluidt aan het kasteel is verbonden.

Bovendien verklaarde hij dat het zijn bedoeling was om alvorens de samenstelling van het magistraat openbaar te maken, dit eerst aan de pastoor bekend te maken.

Over het leven, de zedelijke gedragingen en de omgangsvormen van pastoor, praetor en magistraat is enkel positiefs gemeld. Dit geldt ook voor de inwoners -800 paasplichtigen- die allen hun paasplicht vervulden. De parochierekeningen en -registers zijn nauwkeurig opgemaakt. Er is een archief aangelegd. De *status animarum* is onvolledig. Er wordt geen vaste belasting op de pastorele rechten geheven. De mogelijkheid om bedelorden naar hier te doen afzakken werd nog niet onderzocht. Verloofden worden ondervraagd over hun noodzakelijke kennis tot het zieleheil.

29 augustus 1639

Dezelfde dag werd ook deze kerk bezocht, die zowel goed uitgerust, als goed ingericht en geordend werd aangetroffen, tenzij dat de slotsommen van de rekeningen bij hun opmakers blijven en in de volgende rekeningen niet worden aangezuiverd. De pastoor is wat nalatig bij het opdragen van de vespers en het catechese-onderricht op zon- en feestdagen. Pastoor, koster en alle inwoners -ca 800 paasplichtigen- genieten een uitstekende faam. Er is geen pastorie. Het testament van de vorige dorpsheer ²⁹ is nog niet ten uitvoer gebracht. Meer dan één woont op zon- en feestdagen de dienst bij in het huis van deze heer, een dienst die naar behoren is ingericht. En 's avonds keerde de Eerwaarde Heer Gentwaarts. Voor zijn vertrek uit Hulst riep de Eerwaarde Heer alle pastoors die deel uitmaken van het belastingdistrict, samen, wees allen met nadruk op hun plicht, in het bijzonder dat ze speciale ijver aan de dag zouden leggen om de jeugd te onderrichten, en dat ze het volk niet met woorden, maar met daden een voorbeeld zouden stellen.

5 oktober 1641

Toediening van het vormsel.

Deze kerk is goed uitgerust en alles erin is goed ingericht. Het kerkhof is goed afgesloten. De pastoor staat op goede voet met de ganse gemeenschap, zodanig dat nergens klachten werden over geuit. Hier zijn ca. 900 paasplichtigen. Parochieregisters en -rekeningen zijn nauwkeurig tenzij dat een te jonge zoon van de dorpsheer hen had ondertekend als zijnde hun getuige, wat niet het geval was, noch had hij daartoe het recht. Daarom werd zijn naam uitgewist. Er werden een deel land- of weidegronden ingelijfd bij het domein van de dorpsheer die eigendom zijn van kapel of dienst, gesticht ter ere van Onze-Lieve-Vrouw, en die elke zaterdag moet worden opgedragen. De voogden ³⁰ der zonen van de dorpsheer betaalden tot nu toe de kerk het haar verschuldigde bedrag niet terug. De pastoor is aan de kerkfabriek 48 pond gr. verschuldigd uit de verkoop van bomen, die hij had laten verwijderen uit pastorele grond.

²⁹ Jan de Schouteete, heer van Laarne, overleed in 1637.

³⁰ François van de Wostyne, ridder, heer van Beselare.

26 mei 1643

De kerk was goed uitgerust en alles erin goed ingericht, en dit geldt ook voor de sacristie. Parochieregisters en -rekeningen zijn nauwkeurig tenzij dat de slotsommen van de vorige alleen uit het hoofd worden opgetekend.

Pastoor, magistraat, officialen en de gemeenschap bestaande uit ca 800 paasplichtigen, staan goed aangeschreven, op één bezetene na, die ondanks waarschuwing zijn plicht niet wil doen.

De achterstallige schulden, te betalen door de nabestaanden van de overleden dorpsheer zijn vereffend op 100 fl. na, die de praetor beloofde nog te betalen. Het deel echter, dat hij van die som verschuldigd was aan de armentafel, bezorgde hij hen niet.

De praetor beloofde om in de toekomst het nieuwe magistraat aan de pastoor mee te delen alvorens het openbaar te maken. De pastoor neemt de catecheseles aan de jeugd niet ter harte. Enkel in de vroegmis geeft hij een soort catechesebijeenkomst. Kinderen volgen dit niet, omdat ze er, bij gebrek aan geschenken, niet naar toe komen. In het opdragen van de vespers is hij nog nalatiger ³¹.

Hijzelf stelde een tweede schoolmeester aan, hoewel hij daar niet toe gemachtigd is. Hij betaalde de 3 pond gr., die hij aan het pastoraat was verschuldigd uit, evenwel zonder rente.

Diaken noch subdiaken assisteerden op het jaargetijde van de dorpsheer; er zijn er immers geen in functie. Hun vergoeding werd aan de armentafel uitbetaald. De armen- en kerkmeesters worden aan de dorpsheer voorgesteld die hieruit, tegen de traditie in, zijn keuze maakt, en de pastoor doet of er niets aan de hand is. Ze leggen de eed omtrent de getrouwe uitoefening van hun kerkambt niet af in de kerk, zoals ze gewoon zijn. Hier wordt weinig voorzorg genomen tegen en gering onderzoek uitgevoerd naar inwijkelingen. Van elders kwam hier ook een prostitué, die al voor de tweede maal op de parochie een kind ter wereld bracht. Er is geen tabel met de vrome stichtingen. De rest is naar behoren.

28 april 1646

's Ochtends vroeg liet ik Gent achter mij. Ik diende het vormsel toe en bracht een bezoek aan de kerk. Ze was op erbarmelijke wijze door ketters geplunderd, de altaren ontwijld, maar anderzijds zo goed en zo kwaad mogelijk uitgerust.

³¹ Dit alles had misschien met zijn leeftijd te maken. Pastoor Jan Schatteman overleed vermoedelijk in februari of begin maart 1644 en werd waarschijnlijk begraven in de kerk van Laarne; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 97.

Het kerkhof is goed afgesloten. De gemeenschap is haar pastoor ³² erg genegen en hij bracht over hen allen -bestaande uit 400 paasplichtigen- een gunstig verslag uit. Ik ben bijzonder ingenomen met de uitvoering van de goddelijke dienst en de bevordering van de christelijke leer. Alleen stond het me tegen dat de dorpsheer ³³ zonder overleg met de pastoor het magistraat aanstelt. De parochieregisters zijn conform onze richtlijnen. Nadien vertrok ik naar Berlare. Inmiddels werd nog geen oplossing bedacht tegen de verdeling der renten op kleine inkomsten door de nalatigheid van de (kerk- en armen)meesters. De erven van de pastoor zaliger lieten na om bomen aan te planten ter vervanging van de verwijderde, ondanks hun verplichting daartoe. De dorpsheer betaalde evenmin zijn schuld aan de kerk.

27 mei 1648

De pastoor, een energiek en nauwgezet man, en zijn kapelaan staan goed bij de bevolking _ 500 paasplichtigen- aangeschreven. Allen vervulden hun paasplicht. Naar het schijnt komt er naar deze buurt wel eens een ketter vanuit de vesting "Mourspeie" om de familie de Basselaere te bezoeken en het gehucht Ter Most. Daar woont een blinde jongeman, een ketter van het ergste slag, en ook Franciscus Scherre. De kerkrekeningen sinds 1645 en later zijn achterwege, de slotsom is niet aangezuiverd. De kerkrekening vertoont een tekort van 13 p. 18 s. 10 gr. De rekening der armentafel is sinds 1644 niet ingeleverd. Er wordt geen goederenregister bijgehouden. De termijnen worden in de rekeningen wel opgetekend. De Zalige Macharius wordt hier vereerd. Doorgaans verdient de kerk hier jaarlijks 15 p. aan, met de verplichting het altaar te onderhouden. De dorpsheer beloofde om voortaan aan de pastoor (de leden van) het magistraat mee te delen alvorens hij dat openbaar bekend maakt. Na de afhandeling ervan keerde ik tegen de avond Gentwaarts.

³² Pieter van der Beken werd vermoedelijk in maart-april 1644 aangesteld tot pastoor van Laarne. Hij was reeds op 1 juni 1644 aanwezig bij de presentatie van de kerkrekening en van de rekening van de Heilige Geest van Laarne van 1642; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 97. Pieter Van der Beken was baccalaureaat in de theologie. Veel persoonlijke gegevens over hem zijn voorlopig niet voorhanden. In 1666 kocht hij het hof van Jan van Auwegem bij de kerk van Laarne om het te betrekken als pastorie. Daartoe moest een deel van de goederen, toebehorend aan de pastoor van Laarne, met toestemming van het bisdom worden verkocht. In november 1671 ruilde Petrus Van der Beken het pastoorsambt van Laarne voor de kapelanie van Onze-Lieve-Vrouw in de Sint-Niklaaskerk te Gent die tot dan toe in bezit was van Joannes van Hecke, die nu de nieuwe pastoor van Laarne werd. Petrus Van der Beke verliet Laarne in november 1671 en vestigde zich in Gent. Hij overleed er in 1679 maar werd te Laarne begraven; zie *De bouwgeschiedenis*, p. 145-154.

³³ Charles II de Schouteete, heer van Erpe en Laarne, zoon van Jan de Schouteete, heer van Erpe en Laarne.

17 juli 1650

Toediening van het vormsel.

Dezelfde dag, na onderzoek van de zaak, ontdekte ik dat het testament van de overleden dorpsheer niet volledig was uitgevoerd maar dat daartoe jaarlijks weliswaar 3 p. gr waren uitgetrokken om te ontvangen en plichten na te komen maar nog niet de renten ten bedrage van 18 p.

Tot heden is er in de Raad van Vlaanderen een zaak aanhangig tegen diegenen die beweren de renten der inkomsten onder de mede-erven te verdelen. Overeenkomstig een oud gebruik leggen kerk- en armenmeesters de eed van getrouwe uitoefening van hun ambt af in handen van de praetor in plaats van pastoor, en dat op een plaats die hem best schikt. Het edict van het Concilie van Trente is noch bekend gemaakt, noch wordt het nageleefd. De parochie komt er niet in tussen om aan de catechisten premies uit te betalen, noch werd tot hiertoe het nieuwe magistrat aan de pastoor meegedeeld, hoewel de dorpsheer beloofde dit te zullen doen. Franciscus Scherre en zijn volledige gezin deden hun paasplicht, wat niet gezegd kan worden van weduwe Willem Scherre. Zij en haar kinderen blijven weerspannig. De pastoor en dorpsheer kunnen beter opschieten, tenzij dat deze laatste moeilijk kan verkroppen dat hij niet vóór kapelaan en koster met wijwater wordt besprenkeld. Zij en de pastoor krijgen lof toegezwaaid en zijn de parochianen uiterst genegen. De gemeenschap staat ook goed aangeschreven. Uit de kerkrekening blijkt dat haar 6 p. 10 s. 1 gr. zijn verschuldigd en aan de armentafel 21 p. 13 s. Maar 27 p. gr. zijn vastgelegd voor de sacristie en pastoor en kerkmeesters zijn van plan 18 s. te besteden aan de vervaardiging van een zilveren ciborie, die op hun verlanglijst staat. Het overige trof ik in goede staat aan.

21 mei 1652

Deze kerk is goed uitgerust en goed onder dak. De diensten, preken en catechese verlopen volgens ritueel. Pastoor en kapelaan staan goed aangeschreven bij het volk, bestaande uit ca 450 paasplichtigen. Franciscus en Willem de Scherre maken hierop een uitzondering, en hoewel hij vorig jaar zijn paasplicht deed, verzuimde hij die thans. Het zijn weerspannige ketters. De officialen zijn voldoende nauwgezet. De klok wordt driemaal daags geluid. Hetzelfde verslag werd uitgebracht als boven omtrent het gehucht "Magerhey". De verordeningen van het Concilie werden hier bekendgemaakt en worden nageleefd. Wat echter de uitbetaling van de auditeurs der rekeningen aangaat, werd niets gewijzigd, omdat ze minder ontvangen dan hen door de verordening werd toegekend. De kerk heeft een batig saldo van 44 p. gr., de armentafel één van 46. 19 s. gr. voor het jaar 1650. De rekeningen worden hier goed beheerd, zij het dat de betaling van 3 p. die de dorpsheer schuldig was, niet met rente is bezwaard. Maar het wordt afbetaald en de plichten worden nagekomen.

De dorpsheer maakte een einde aan zijn relatie met de Dendermondse, een gehuwde vrouw. De parochie betaalde een groot deel terug van de som, die ze van de kerk-

fabriek had geleend. Wat nog rest te betalen zal dienen om een grotere klok aan te kopen waaraan zij denkt en waarvan zij het werk gekocht heeft dankzij een bijdrage van de uurwerkmeeester.

De dorpsheer doet zijn beklag dat kapelaan en koster vóór hem met wijwater worden besprenkeld.

30 augustus 1654.

Er zijn 970 paasplichtigen. Alles is hier goed uitgerust en voldoende voorzien. Pastoor, kapelaan en alle inwoners staan goed aangeschreven, op Petrus Crabeels en zijn dochter na: zij nemen het niet nauw met de sacramenten en de heilige mis en zijn hoogst verdacht.

De pastoor wordt ingelicht vóór de bekendmaking van het magistraat. Parochieregisters en -rekeningen en al het andere zijn conform onze richtlijnen.

De dorpsheer wil zich vóór de kapelaan het wijwater toegediend zien; daarom blijft hij op dat moment in de biechtstoel, maar niet wanneer de kapelaan in kerkgewaad is om het evangelie of epistel te lezen.

De armen- en kerkmeesters mengen zich niet met de ontvangerij van hun inkomsten, maar er is één ontvanger aangesteld, die voor zijn werk van de kerkfabriek 2 p. gr. en van de armentafel 1 p. gr. krijgt uitbetaald.

Bibliografie

E. BALTHAU, E. L. SCHEPENS, R. BERTELOOT, I. HOLEMANS, *De bouwgeschiedenis van de Sint-Machariuskerk van Laarne*, Laarne, 1992.

E. BALTHAU, Doorlichting van een parochie. Het bezoek van Karel Maes, bisschop van Gent, aan Laarne op 25 mei 1611, *Castellum*, XX, nr. 4, 2003, p. 26-51.

K. BOSTEELS, De visitaties van de Gentse bisschoppen Karel Maes en Antoon Triest (1611-1653)- Een halve eeuw Contrareformatie te Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, vierde reeks, nr. 22, 2003, p. 247-364.

B. BOUCKAERT (red.), *De Sint-Baafskathedraal in Gent van Middeleeuwen tot Barok*, Gent, 2000.

J. BROECKAERT, Het Collegium Medicum van Dendermonde, *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land Dendermonde*, tweede reeks, nr. 8, p. 163-317.

M. CLOET, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw - Tielt van 1609 tot 1700*, Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie, 5de reeks, nr. 4, Leuven, 1968.

M. CLOET, *Itinerarium Visitationum Antonii Triest episcopi Gandavensis (1623-1654). De visitatieverslagen van bisschop Triest*, Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, nr. 45, Leuven, 1976.

M. CLOET, L. COLLIN, R. BOUDENS (red.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991.

M. CLOET, Richtlijnen voor de status animarum, voornamelijk in het bisdom Gent onder het

- episcopaat van Antoon Triest (1623-1657), in H. SOLY, R. VERMEIR (ed.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum prof. Dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 39-47.
- J. DE BROUWER, *Bijdrage tot de geschiedenis van het godsdienstig leven en de kerkelijke instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621 volgens de verslagen van de dekenale bezoeken*, Aalst, 1961.
- J. DE BROUWER, *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*, 2 delen, Tielt, 1971-1972.
- J. DE BROUWER, *Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het goedsdienstig leven in het Land van Aalst tussen 1624 en 1796. Deel I. De geestelijkheid en hun medewerkers*, Dendermonde, 1975.
- M. DE VROEDE, *Meesters en meesteressen. Een sociale geschiedenis van de leerkrachten lager onderwijs in België*, Leuven, 1999.
- R. MATTHIJS, Iconografie van Bisschop Triest met biografische aantekeningen, *Bulletijn der Maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 46-47, 1938-1939.
- R. PIJPER, *Geschiedkundige schetsen uit Beveren- Waas*, 1911
- E. PUT, C. HARLINE, *Verloren schapen, schurftige herders. De helse dagen van bisschop Mathias Hovius 1542-1620*, Leuven, 2002.
- R. STOCKMAN, *Van nar tot patiënt. Een geschiedenis van de zorg voor geesteszieken*, Leuven, 2000.
- M. VLEMINCX, *Godsdienstig en zedelijk leven in het dekenaat Dendermonde gedurende de eerste helft van de XVIIde eeuw (1596-1657)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1978.
- R. WEEMAES, *Visitatieverslagen van Karel Maes, bisschop van Gent - Diarium mei-juni 1611*, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel, 1987.

TIJDELIJKE CONSTRUCTIES VAN HOUT: DE SPIEGEL- DANSTENT VAN DE LAARNSE EN KALKENSE FAMILIES DRIEGHE EN HEIRMAN¹

André Van De Sompel

Tot het nostalgisch patrimonium van de oudere generatie hoort ongetwijfeld de danstent die ter gelegenheid van een kermis opgesteld werd. Het geraamte (balken en panelen met glas en spiegels), de (dans)vloer, de kassa, de toog, de tafels en de stoelen waren van hout. Met de plaatsing van het tentzeil werd de constructie afgevoerd.

De verplaatsbare danszalen hadden als dans- en ontmoetingsplaats een grote aantrekkingskracht door hun interieur van blinkend houtwerk en spiegels. De Laarnse steenkoolhandelaar Franciscus Ernest *Tsaut Coole* Drieghe² had even na W.O. I van een inwoner uit Willebroek een rechthoekige danstent met een lengte van 37m gekocht. Hij verbouwde ze in de jaren 1930 om in het midden een cirkelvormige ruimte met een diameter van 17m te behouden. De buitenkant van de tent, ook *danszaal Resida* genoemd, was rood geverfd, het hout binnenin hoofdzakelijk grijs.

Op zowat alle kermissen in de omgeving werd de danszaal opgesteld. De tent was vóór W.O. II enkel open op zondag na de vespers en op maandag. Vóór de eerste dans werd op de dansvloer geparfumeerde was in poedervorm gestrooid. In de periode 1933-1934 investeerde de familie Drieghe, ter vervanging van het draaiorgeltje, een klein fortuin in een indrukwekkend elektrisch orgel. Die investering bleek geen succes: telkens het orkest een korte pauze hield, nam het orgel over. De bezoekers stopten echter meteen met dansen en trokken (eventjes) weg. Na WO II werd het overbodig geworden orgel verkocht aan een schroothandelaar.

Enkele jaren na W.O. II verkocht Drieghe de danszaal aan inwoners van Liedekerke. Kort voor of in 1950 kocht het Kalkense gezin Gustaaf Maurice Heirman (1909-1984) - Maria De Backer (1911-1993), het gezin woonde toen in Destelbergen, diezelfde tent in verwaarloosde staat aan. De traditie werd reeds vanaf 1950 met succes verdergezet: op zoveel mogelijk (wijk)kermissen werd de danstent opgezet en uitgebaat.

Vanaf juli 1952 vond het gezin Heirman een stockageplaats voor de tent in een huis met werkplaats in de Vromondstraat (nu huis nr. 43).

¹ Bijdrage gebaseerd op de tekst uit VAN DE SOMPEL A., *Het Sint-Pietersfeest op de wijk De Kruisen te Kalken tijdens de twintigste eeuw: van verguisd en geprezen volksfeest naar een feest voor iedereen*, Kalken, 1999. Deze korte studie verscheen ook in *Vruchten van het platteland* nr. ... tgv OMD 2005 te Laarne.

² Franciscus Ernest Drieghe (1881-1961) x Elza Seghers xx Elvira Van Puyenbroeck woonde recht over de Laarnse Parochiale Meisjesschool.

Fig. 1: Enkele personen poseren voor de danstent van de familie Heirman. Van links naar rechts: Roger Van De Weghe, Albine Heirman en echtgenoot Albert Bracke, Roger Heirman (zoon van de uitbater). Links: schildering op de wand, achteraan een deel van het dekzeil van de tent (verzameling Rudy Van De Weghe).

Fig. 2: Groep mensen vóór de danstent van de familie Heirman. We herkennen onder andere Roger Van De Weghe (derde van rechts) (verzameling Rudy Van De Weghe).

Fig. 3: Christiane Waegemans (links) en Annie Van De Weghe (rechts) binnenin de danstent van de familie Heirman, met achter zich de verhoogde ruimte voor de tafels en de stoelen (verzameling Rudy Van De Weghe).

Fig. 4: Op de achtergrond rechts een danstent, waarschijnlijk die van de familie Heirman, opgesteld t.g.v. Bontinkstraatkermis, even voor het Musschenstraatje, Overmeerse kant, periode 1950-1955. Groep kaartspelers aan een tafeltje aan de Kalkense kant van de Bontinkstraat: André Gentier (tweede van links) met vader Theofiel François Gentier (tweede van rechts) en nonkel Petrus De Smet (uiterst rechts) (verzameling Denise Gentier).

De danszaal werd omstreeks 1960 opnieuw van de hand gedaan omdat de opbrengst verminderde. Ze verhuisde naar Limburg. Het gezin Heirman-De Backer verhuisde in 1960 van de Kalkense Vromondstraat naar herberg De Pluim in Laarnedorp.

We beschikken over weinig algemeen fotomateriaal van de hiervoor besproken danstent. We moeten ons voorlopig tevreden stellen met vier foto's met enkele fragmenten van de danstent.

EEN VLAG VOOR ONZE VERENIGING !!!

Ongeveer twee jaar geleden deed onze erevoorzitter, jkr. Paul de Pessemier 's Gravendries, een voorstel om een officiële vlag aan onze vereniging te schenken. Nadat verschillende ontwerpen door het bestuur werden besproken, kwam men in de loop van 2005 tot een akkoord over het definitieve ontwerp. Bovenaan de vlag staat het intussen alombekende logo van onze vereniging. In het midden van de vlag staat de naam van ons tijdschrift, Castellum, met daaronder de officiële naam van onze vereniging. Onderaan links staat het wapenschild van Kalken, rechts het wapenschild van Laarne.

Onze erevoorzitter schonk niet alleen een uiterst sierlijke, mooi afgewerkte praalvlag, maar ook een tiental kleinere vlaggen die bij allerlei manifestaties ter promotie kunnen worden gebruikt. De plechtige overhandiging gebeurde op 29 januari 2006 tijdens een kleine plechtigheid in het kasteel van Laarne.

Het bestuur van de Vereniging voor Lokale Geschiedenis van Kalken en Laarne houdt er aan zijn erevoorzitter, jkr. Paul de Pessemier 's Gravendries, te danken voor deze schenking, maar ook voor zijn inzet voor onze vereniging en voor het stimuleren van het lokaal historisch onderzoek gedurende de voorbije twintig jaar.

Fig 1: De overhandiging van de vlag door de erevoorzitter aan voorzitter Marcel Meys op 29 januari 2006.

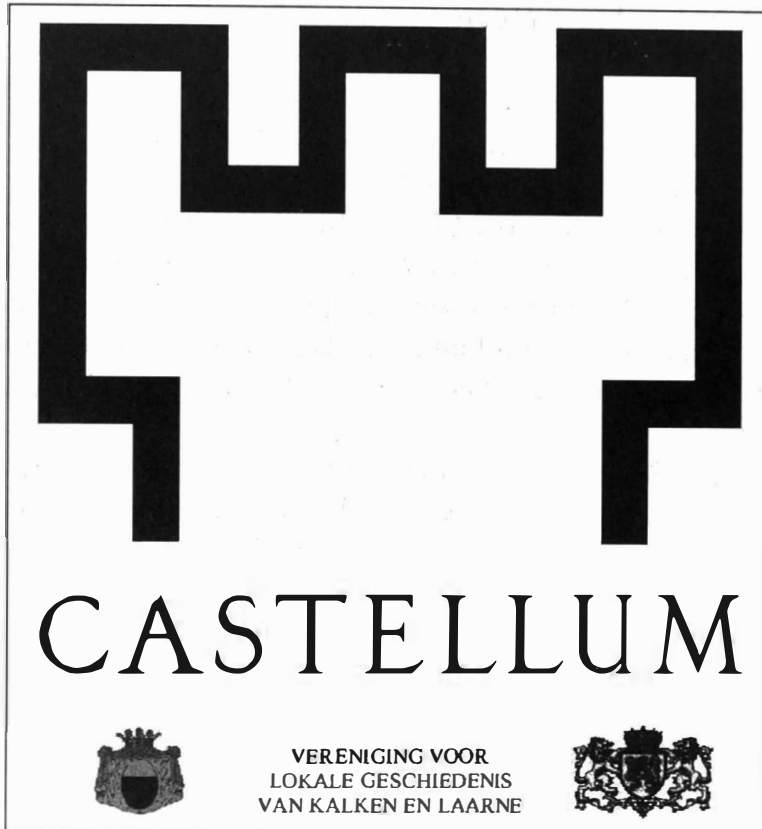

Fig. 2: Het volledige bestuur, van links naar rechts: Johan De Wilde, Eric Balthau, Antoon Afschrift, Felix Waldack, jkr. Paul de Pessemier 's Gravendries, Luc De Ruyver, Marcel Meys, Dirk Clerick, André Van De Sompel, Lieven Hanselaer.

OUDSTE BOOM VAN LAARNE NIET MEER TE REDDEN

Eric Balthau

De twee grote Hollandse linden op de voorkoer van het kasteel van Laarne zijn de oudste bomen die er in de gemeente staan. Vermoedelijk werden ze aangeplant in de eerste decennia na 1656 toen Gerard van Vilsteren, die het kasteel en de heerlijkheid Laarne in dat jaar kocht, in het kader van een complete renovatie van het kasteel de huidige voorkoer met twee dienstgebouwen, een schuur, een koetshuis en paardenstallen liet aan aanleggen.

De twee linden langs de kant van het dorp waren vermoedelijk al vervangen bij de restauratie van het kasteel aan het einde van de jaren '50 of aan het begin van de jaren '60. Aan de twee overblijvende oude linden waren in de loop van de voorbije twintig jaar reeds verschillende boomchirurgische ingrepen uitgevoerd. In 2005 bleek dat de oude linde langs de zuidkant niet meer te redden was. De oude reus had de geest gegeven. *Tempus fugit*. In november 2005 zat er dan ook niets anders op dan de boom te verwijderen en op 7 november 2005 werd een nieuwe Hollandse linde geplant op dezelfde plaats. We wensen de nieuwkomer een aangename en groeizame lentestart en hopen dat hij het minstens even lang, dus ongeveer 350 jaar, zal uithouden als zijn voorganger.

Fig. 1: Het stoffelijk overschot van de oude linde wordt machinaal opgeruimd.

Fig. 2: De nieuwe Hollandse linde wordt machinaal in het plantgat neergelaten.

Het 7^e leerjaar van de Gemeentelijke Lagere School te Laarne en hun onderwijzer Cyriel De Wilde in 1939 (foto Norbert De Wilde).

Eerste rij van links naar rechts: onderwijzer Cyriel De Wilde, Roger Van Poucke, Theophiel Strobbe, Medard Mehuys, Georges Van Swol, Alfons Willems, John de Groeve, Georges Van Peteghem.

Tweede rij van links naar rechts: Gustaaf Vliebergh, René De Veirman, Alfons Christiaens, Edgard Willems, Oswald De Bruycker, Marcel Van Hoecke, Isidoor van Poucke, Leon Bijn.

Achterste rij van links naar rechts: Albert Dult, Achiel Van Brussel, Gaston Scheire, Achiel Van De Weghe, Petrus Lievens, Cesar Naudts, Henri Scheire, Marcel De Wilde.

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

Dienst Wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

Oplage: 300 exemplaren

Omslagillustratie:

Omslagillustratie: **Marmeren praalgraaf van bisschop Antonius Triest in de Sint-Baafskathedraal te Gent, door beeldhouwer Hiëronymus Duquesnoy de jongere, 1652-1654 (detail). © KIK, Brussel.**

INHOUD

Editoriaal

André Van De Sompel 3

Woord vooraf

Eric Balthau 3

De visitaties van de Gentse bisschop Triest aan de Sint-Machariusparochie van Laarne (1625- 1654)

Katrien Bosteels 5

Tijdelijke constructies van hout: de spiegeldanstent van de Laarnse en Kalkense families Drieghe en Heirman

André Van De Sompel 39

Een vlag voor onze vereniging !!!

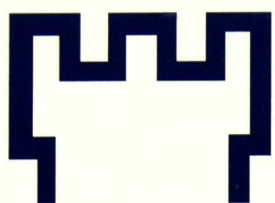
Eric Balthau 43

Oudste boom van Laarne niet meer te redden

Eric Balthau 45

Inhoudstafel 48

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.
Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en de auteur,
en het toezenden van een exemplaar.

castellum

VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE

www.waldack.be/castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

JAARGANG XXIII – NR. 2 & 3 – SEPTEMBER 2006

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

BESTUUR

Erevoorzitter:	Jonkheer de Pessemier 's Gravendries, Slot van Laarne, 9270 Laarne
Voorzitter:	Marcel Meys, Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. 09 367 55 06
Secretaris:	André Van De Sompel, Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. 09 367 83 54
Penningmeester:	Lieven Hanselaer, Koffiestraat 61, 9270 Kalken
Bibliothecharis:	Antoon Afschrift, Brandemanstraat 93, 9270 Laarne
Redactiesecr.:	Eric Balthau, Termstraat 80, 9270 Laarne
Leden	Dirk Clerick, Nerenweg 72, 9270 Kalken Luc De Ruyver, Apostelhuizen 8a, 9270 Kalken Johan R.J. De Wilde, Varensbos 29, 9920 Lovendegem Felix Waldack, J. Van De Veldestraat 7, 9270 Kalken, tel. & fax 09 367 80 92 - e-mail: felix@waldack.be

Verantwoordelijke uitgever:
Marcel Meys,
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

EDITORIAAL

Dat de werking rond het kasteel van Laarne tijdens de beginjaren 1980 aan de basis ligt van de Vereniging voor lokale geschiedenis van Kalken en Laarne en het tijdschrift *Castellum*, is duidelijk. Als een rode draad doorheen de artikels die in het tijdschrift verschijnen, loopt immers de geschiedenis van het slot van Laarne en haar bewoners.

Een aantal (bestuurs)leden van onze vereniging – Erik Schepens, Eric Balthau, Johan De Wilde, Lieven Hanselaer en Antoon Afschrift – behandel(d)en in ons tijdschrift aspecten uit de geschiedenis van het slot van Laarne op een wetenschappelijk verantwoorde manier.

Het archief van de heren van Laarne dat nog steeds bewaard wordt in het kasteel, is een belangrijke bron. Maar, geen archief zonder archivaris. Eric Balthau werkte zich de voorbije jaren vrijwillig door vijftientig meter papier en perkament om een inventaris van dat archief op te stellen. Dat immense werk kwam niet alleen ten goede aan onze plaatselijke vorsers, maar ook aan universiteitsstudenten.

Koen De Vlieger – De Wilde publiceerde vorig jaar een verwerkte versie van zijn licentiaatsthesis uit 2003 over Livina De Beer: *Adellijke levensstijl. Dienstpersoneel, consumptie en materiële leefwereld van Jan Brouhoven en Livina de Beer, graaf en gravin van Bergeyck (ca. 1685-1740)*. Hij verzorgde op 3 juni 2004 in het kasteel van Laarne trouwens een gesmaakte voordracht rond hetzelfde onderwerp. De thesis van Koen De Vlieger – De Wilde kon onmogelijk in ons tijdschrift opgenomen worden maar verscheen wegens de grote wetenschappelijke waarde ervan bij de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België.

Een andere thesis, bijna uitsluitend gebaseerd op het archiefmateriaal uit het slot van Laarne, van de hand van Koen Verstraeten over de familie van Vilsteren, wordt wel in ons tijdschrift opgenomen. De licentiaatsthesis voor het academiejaar 2003-2004 van Koen Verstraeten onder promotor Prof. Dr. R. Vermeir van de Universiteit Gent, *Migratie van de Noordelijke naar de Zuidelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw* is in een aangepaste versie het onderwerp van dit tijdschriftnummer. Wie het oorspronkelijke werk wil inkijken, kan dat uiteraard in onze verenigingsbibliotheek. Ook Koen Verstraeten licht zijn thesis toe in een voordracht. Dat gebeurt ter gelegenheid van Open Monumentendag op vrijdagavond 8 september 2006 in de raadszaal van het gemeentehuis te Laarne. Een uitnodiging daarvoor en voor de tentoonstelling rond het thema OMD-thema Export-Import op zondag 10 september 2006 in het Oud-schoolhuis in de Kouterstraat te Kalken mocht elke abonnee reeds ontvangen.

We hielden eraan in de algemene bronverwijzing van de thesis van Koen Verstraeten de beschrijving van de geraadpleegde stukken uit het archief van Laarne uit de inventaris van Eric Balthau te weerhouden. Zo krijgt men een idee van de uitge-

breidheid en het belang van dat archief.

De belangrijkheid van een archief werd meerdere malen in dit editoriaal benadrukt. Dat is niet toevallig. Schenkingen van boeken, drukwerken en archiefstukken werden ons recent overgemaakt door onder andere mevrouw Denise Walrave en de families Rombaut en Bruyneel-De Rijcke – waarvoor onze hartelijke dank. Een overzicht van deze archiefstukken zal verschijnen in een van de volgende nummers van ons tijdschrift. Andere archiefstukken werden op het laatste nippertje gered. Het is ons doel ervoor te zorgen dat die stukken in de gepaste archiefinstellingen en documentatiecentra terecht komen. Hoe onbelangrijk archiefstukken ook lijken, het loont de moeite ze te bewaren. Het valt namelijk nog steeds meermaals voor dat bijvoorbeeld school-, bedrijfs- en/of familiearchieven zonder de minste schroom afgevoerd worden en onherroepelijk verloren gaan.

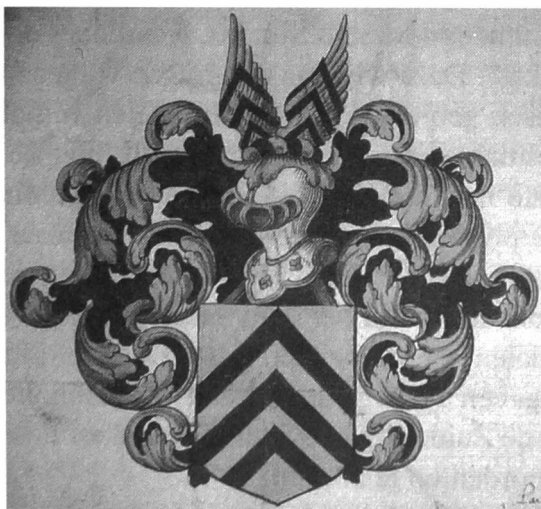
De tentoonstelling *Muurschilderingen en- decoratie te Kalken en Laarne* ter gelegenheid van Erfgoeddag 2006 had tot doel aandacht te vragen voor de voorlopers van het behangpapier en het behangpapier zelf. De rijkdom aan muurdecoraties uit de bezochte ondertussen afgebroken lokaal waardevolle gebouwen in Kalken en Laarne verraste menig bezoeker. We zijn dan ook verheugd dat enkele personen en families zich sindsdien de moeite getroost hebben contact op te nemen bij de ontdekking van muurschilderingen en –decoratie tijdens renovatiewerken. In de herwerkte tentoonstelling ter gelegenheid van OMD 2006 wordt hen dank betuigd. In onze zoektocht naar vergelijkingsmateriaal is zo een medewerking van onschatbare waarde.

Last but not least nodigen we u uit op de VVF-dag die, bijna traditioneel, gehouden wordt in zaal Breughel, Kalkendorp 28 te Kalken op zondag 15 oktober 2006. Medebestuurslid Felix Waldack is gastheer. Het programma vindt u achteraan dit tijdschrift.

André Van De Sompel

Migratie van de Noordelijke naar de Zuidelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw

*Gerard van Vilsteren:
van telg uit een 'vuil en riddermatigh gheslact'
in Zwolle tot baron van Laarne*

INLEIDING

De migratieproblematiek die ik in dit werk wil bespreken, is een complex gegeven. Vertrekkend vanuit een concrete casus zijn de wie- en wanneer-vraag gemakkelijk te beantwoorden, maar het moeilijkst te beantwoorden blijft de waarom-vraag. Dit werk is maar een kleine schakel in een veel uitgebreider onderzoek naar de migratie van Noord-Nederlanders naar de Zuidelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw, een tot dusver minder ontgonnen terrein.

De zestiende en zeventiende eeuw zijn bewogen periodes geweest, waarin er op verschillende domeinen belangrijke scheuringen merkbaar waren binnen de bestaande orde. Dat dit drastische invloeden kon hebben op het dagelijkse leven van verschillende lagen van de bevolking, hoeft geen betoog. Tot dusver werd er vooral aandacht besteed aan de belangrijke migratiegolven van de Zuidelijke naar de Noordelijke Nederlanden in de periode van het midden van de zestiende eeuw tot ongeveer het midden van de zeventiende eeuw. Vooraleer zelf een onderzoek te starten naar de mogelijke drijfveren van een persoon om have en goed achter te laten en zich enkele honderden kilometers verder te gaan vestigen, lijkt het me wel interessant om eens te kijken welke oorzaken worden aangegeven voor deze migratiebeweging.

J.G.C.A. Briels zoekt in *De Zuidnederlandse immigratie in Amsterdam en Haarlem omstreeks 1572-1630* verklaringsgronden binnen verschillende domeinen¹. Als directe oorzaak voor deze bewegingen ziet hij de ingrijpende veranderingen die de samenleving onderging in de tweede helft van de zestiende eeuw. Vanzelfsprekend heeft hij het eerst over de opkomst en massale verspreiding van de reformatische ideeën van Calvijn, Luther en Menno Simons, waardoor “de Christenheid in ernstige mate verdeeld raakte”. Deze wijzigingen gingen volgens hem gepaard met dieptepunten op economisch gebied, waarvan grote delen van de bevolking het slachtoffer werden. Op politiek vlak is er dan natuurlijk nog de afscheidsbeweging tegen Spanje. In eerste instantie was dit streven naar onafhankelijkheid succesvol voor zo goed als alle provincies van de Nederlanden, maar uiteindelijk moest het Zuiden terug worden prijsgegeven. Een verklaring voor de trek van Zuid naar Noord moet men volgens hem zoeken in het ontwrichte geestesleven van die dagen en de overgang van grote delen van de bevolking naar de Reformatie, in de vlucht voor armoede. Tenslotte ligt een deel van de oorzaak in de katholieke restauratie, volgend op de herovering van de Zuidelijke provincies, waardoor heterodoxen vaak gedwongen werden veiliger oorden op te zoeken.

Gustaaf Janssens ziet voor de zestiende eeuw gelijkaardige verklaringsgronden². In

¹ BRIELS J.G.C.A., *De Zuidnederlandse immigratie in Amsterdam en Haarlem omstreeks 1572-1630, met een keuze van archivalische gegevens betreffende de kunstschilders*, proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de letteren aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, 1976.

² JANSSENS G., Verjaagd uit Nederland. Zuidnederlandse emigratie in de zestiende eeuw een historiografisch overzicht (ca. 1968-1994), *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, 75, 1995, pp. 102-120.

de Nederlanden van Karel V en Filips II was er voor religieusandersdenkenden geen plaats. Hun politiek was er dan ook op gericht om de contrareformatorische beweging van de katholieke Kerk te steunen, omdat pluralisme voor beiden niet wenselijk was. Janssens stelt dat er, gelijklopend met de evolutie van de politieke toestand en de daarmee gepaard gaande vervolgingen van niet-katholieken, in de loop van de zestiende eeuw drie grote emigratiegolven kunnen onderscheiden worden. Dit is verder van weinig belang in het kader van mijn onderzoek, maar ik wil vooral wijzen op de link tussen politieke en religieuze macht, die kenmerkend was voor het Ancien Régime. Janssens poneert ook dat zowel de economische geschiedenis als de kerkgeschiedenis er niet buiten kunnen aandacht te besteden aan degenen die in de zestiende eeuw omwille van hun geloof dienden uit te wijken. Zijn stelling ligt volledig in de lijn van die van Briels. Ook voor hem is de voortdurende wisselwerking tussen het sociale, het economische, het religieuze en het politieke domein van belang om de uitwijking uit de Zuidelijke Nederlanden te verklaren. Het waren vooral vaklieden, kooplieden, kunstenaars en intellectuelen die hun vaderland achterlieten en zich vestigden in het 'toleranter' Noorden.

Dat deze visie niet altijd door iedereen gedeeld werd, wordt duidelijk in Briels' *De Zuidnederlandse immigratie omstreeks 1572-1630*³. In 1918 kwam de calvinistische kerkhistoricus A. Van Schelven tot de conclusie dat de immigratie ongeveer 60 000 personen omvatte en dat het motief ervoor van religieuze aard was. In 1938-1939 publiceerde de katholieke historicus L. Rogier een artikel dat volgens Briels als reactie hiertegen kon gezien worden. Hij minimaliseerde de omvang van de uitwijking en stelde het economische motief op de voorgrond. Twee totaal verschillende zienswijzen dus, die slechts één van de bovengenoemde aspecten als oorzaak zien. De discussie die ontstond, noemt Briels exemplarisch voor de wijze waarop lange tijd geschiedenis geschreven werd. De Zuid-Nederlandse immigratie was de inzet van een discussie over de 'waarheid' tussen twee historische scholen, met ieder een geheel eigen "kerkelijk-verzuilde" belangstelling en ambitie. De interesse voor deze bewegingen van het Zuiden naar het Noorden is pas later gegroeid en het is pas vanaf de jaren 1970 dat een tendens merkbaar is naar een groeiende belangstelling voor deze problematiek, omwille van de invloed die deze migraties binnen een aantal deelterreinen van de Noord-Nederlandse cultuur hebben uitgeoefend. Deze groeiende interesse heeft ertoe geleid dat er in de jaren nadien heel wat onderzoek gebeurd is naar Zuid-Nederlandse emigranten; enkele daarvan worden in de artikels van Briels en Janssens vermeld.

Het onderzoek naar emigratie vanuit het Noorden naar het Zuiden is tot nu toe heel wat minder gedocumenteerd. Aan de hand van een concrete casus wil ik inzicht verwerven in deze beweging, deels vertrekkende vanuit de kennis die er is over migra-

³ BRIELS J.C.G.A., *De Zuidnederlandse immigratie omstreeks 1572-1630. Een vergeten bladzijde uit de geschiedenis van de Nederlanden*, Gent, 1985.

tiebewegingen van Zuid naar Noord. Op het einde van mijn betoog wil ik dan ook proberen besluiten of de verklaringen hiervoor identiek zijn en of we ook hier kunnen spreken van een veelheid aan verklarende factoren of slechts van één enkele grote motor die het migratieproces in gang heeft gezet. Het spreekt voor zich dat ik enkel uitspraken doe over de concrete casus die ik hier aanbied. Deze studie vormt slechts een kleine bijdrage in een groter geheel van onderzoeken, die in de toekomst zeker nog zullen moeten gevoerd worden.

Eén voorbeeld van een Noord-Nederlander die de deur achter zich heeft dichtgetrokken in zijn thuisstad Amsterdam en zich gevestigd heeft in de stad Antwerpen kan alvast een beetje helpen om enig inzicht te krijgen in deze beweging. We hebben het hier specifiek over Paolo Giacomo Cloots, die de spil vormde van de Antwerpse groep Oost-Indiëvaarders in het eerste kwart van de achttiende eeuw. Degryse stelt dat hij niet de enige gefortuneerde Noord-Nederlander was die zich toen te Antwerpen vestigde⁴. Zo vermeldt hij de migraties van Melchior en Gisberto Francisco van Susteren en van Henri Geelhand. De motieven die hij ziet voor hun vestiging te Antwerpen zijn van tweeërlei aard. Ten eerste werden ze aangetrokken door de handel op Oost-Indië – een motief van economische aard. Daarnaast speelde ook religie een rol: voorgenoemde personen waren allen katholiek. De situatie van de Noord-Nederlandse katholieken, zo stelt Degryse, was niet zo schitterend en verergerde nog in het begin van de achttiende eeuw door het nakende Utrechtse schisma van 1723. Hierin bemerken we opnieuw het samenspel van zowel economische, politieke als religieuze factoren.

De bovenstaande voorbeelden handelen hoegenaamd niet over de periode waar ik het over zal hebben. Evenmin kan men die figuren vergelijken met de personen die het onderwerp vormen van dit onderzoek. De relevantie van de aangehaalde voorbeelden zal later wel blijken, wanneer we op zoek gaan naar mogelijke verklaringsgronden voor deze familie. Zo gaat het niet over een vakman, een koopman, een kunstenaar of een intellectueel, zoals dat vaak het geval was, maar over een redelijk welgestelde *edelman*, die zich op het eerste zicht niet bezighield met enige economische activiteit. Specifiek wil ik het hebben over Gerard van Vilsteren, die in het midden van de zeventiende eeuw Zwolle verliet om zich te vestigen in de Zuidelijke Nederlanden, meer bepaald in de heerlijkheid Laarne en in de stad Gent. De zoektocht naar de oorzaken van zijn uitwijking en die van zijn eerste echtgenote Beatrix van der Mij, vormt het grote raamwerk waarbinnen een aantal deelaspecten bestudeerd worden.

Op basis van de verschillende voorhanden zijnde bronnen wil ik een zo duidelijk mogelijk beeld geven van de familiale verbanden en de rol die bepaalde familieleden hebben gespeeld bij het zetten van de stap naar het Zuiden. Op die manier wil

⁴ DEGRYSE K., De Oostendse compagnie als horzel voor de Nederlandse handel (1722-1731), *Tijdschrift voor zeegechiedenis*, 3, nr. 2, 1984, p. 87-97.

ik ook nagaan of de familiale voorgeschiedenis van belang kan zijn om de migratie en andere gebeurtenissen in het leven van Gerard van Vilsteren beter te begrijpen. Vervolgens komt de sociaal-economische situatie van Gerard van Vilsteren aan bod. Ik wil dan vooral een zo volledig mogelijke bezitsreconstructie maken. Dit wil zeggen dat ik een overzicht zal geven van de bezittingen die hij had tijdens zijn leven, zowel in de Noordelijke als in de Zuidelijke Nederlanden. Ook zal ik aandacht besteden aan de manier waarop deze goederen in zijn bezit zijn gekomen – hierbij vooral denkend aan bezitsverkrijging door erfenis, door koop en natuurlijk ook door huwelijk – en aan het beheer van deze goederen. In hoeverre beschikte Gerard van Vilsteren over voldoende managercapaciteiten om het beheer van zijn goederen goed te laten geschieden en welke personen had hij ‘in dienst’ om hem daarin bij te staan?

Daarna wil ik ingaan op zijn sociaal-politieke rol. Eerst en vooral is er natuurlijk zijn *politiek-gerechtelijke* rol als heer van Laarne, waaraan verschillende bevoegdheden waren gekoppeld. Later werd hij commissaris voor de wetsvernieuwing in Vlaanderen en schepen van de Keure te Gent. Ik wil kort ingaan op de draagwijdte hiervan en nagaan of en welke contacten hij had op politiek vlak.

Aansluitend wil ik onderzoeken of Gerard van Vilsteren rondom zich een netwerk gevormd heeft van personen die hem op verschillende domeinen van nut konden zijn. Denken we hierbij vooral aan personen die zijn zaken behartigden in het Noorden en het Zuiden, zowel tijdens zijn leven als na zijn overlijden, alsook aan personen die hebben bijgedragen tot een vlottere inburgering in het Zuiden. Daarnaast wil ik ook bijzondere aandacht besteden aan een bestaande link met de jezuiteten.

Doorheen deze specifieke punten zit constant het migratievraagstuk verweven. In mijn slotconclusie zal ik op zoek gaan naar de beweegredenen voor deze migratie. Hiervoor zal ik aanknopingspunten zoeken in het beschikbare archiefmateriaal en de vraag stellen of er concrete aanduidingen in aanwezig zijn. Daarnaast zal ik in mindere mate gebruik maken van bestaande literatuur over de rol van het katholicisme in de Noordelijke Nederlanden en meer specifiek in Zwolle en Leiden. Men kan zich immers de vraag stellen of er geen verschillen zijn tussen de situatie in de provincie Overijssel en de provincie Holland en of Gerard en zijn eerste echtgenote niet over de mogelijkheid beschikten om in hun plaats van huwen te blijven. Hieruit kan men uiteindelijk veel afleiden in verband met de factoren die bepalend zijn geweest voor de overstap. Op voorhand zou men dan al een paar hypothetische vragen kunnen stellen, vertrekkend vanuit de literatuur die hierboven werd aangehaald. Als zou blijken dat er een verschil is op godsdienstig vlak tussen Zwolle en Leiden, waarom bleef Gerard dan niet met zijn eerste echtgenote in Leiden wonen? Moet men de verklaring dan gaan zoeken in politieke verschillen tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden? Of moet men uiteindelijk besluiten dat hij economische motieven had? Of is het realistischer om het antwoord te zoeken in een combinatie van deze factoren?

Op het einde van mijn betoog is het dan mijn bedoeling om deze hypothetische vragen te herformuleren en concreter te maken en ze te beantwoorden op basis van het materiaal dat mij ter beschikking stond. Daarnaast wil ik een aantal nieuwe vragen formuleren, die kunnen bijdragen tot verder onderzoek over de specifieke casus van de familie van Vilsteren of de migratieproblematiek in het algemeen.

HOOFDSTUK 1. GENEALOGISCH OVERZICHT

Wanneer men een kader wil schetsen waarbinnen de uitwijking van Gerard van Vilsteren plaatsvond, is het noodzakelijk om verschillende domeinen te belichten. Een eerste niveau is het familiale niveau. Gerards emigratie uit het Noorden kan niet begrepen worden zonder de rol van enkele familieleden te belichten. Daarom zal ik dit eerste hoofdstuk wijden aan een kennismaking met de families waartoe zij behoren. Die families zal ik dan zo goed en zo kwaad mogelijk situeren. In sommige gevallen kon ik daarvoor een beroep doen op eerdere studies en in andere casussen diende ik terug te grijpen naar materiaal dat ik in de verschillende archieven heb gevonden. Dit laatste impliceert dat ik hierbij niet altijd volledigheid zal nastreven, maar dat de opmerkingen die ik over hen maak de basis kunnen vormen van tal van nieuwe onderzoeken.

Naast een bespreking van de familie van Vilsteren zal ik mij vooral concentreren op de familie van Gerards moeder, de familie d'Oostendorp, en de families van zijn beide echtgenotes, respectievelijk de families van der Mij en de Beer. Daarenboven zal ik ook telkens pogen om verwantschappen met andere vermogende families uit de Nederlanden, die een belangrijke rol hebben gespeeld op lokaal, regionaal of centraal niveau, te duiden en te verduidelijken.

1.1. DE FAMILIE VAN VILSTEREN⁵

In eerder beperkte mate was de familie van Vilsteren, zowel in de Nederland als België, het onderwerp van onderzoek. Wanneer we de geschiedenis van die familie in het Noorden willen reconstrueren, kunnen we een beroep doen op de inleidende tekst die Gevers en Mensema hebben geschreven op hun inventaris van het huisarchief Vilsteren, bewaard in het Rijksarchief Overijssel te Zwolle⁶. Wanneer we de familiegeschiedenis willen schrijven voor het Zuiden, kunnen we in de eerste plaats een beroep doen op het werk van de Vegiano en De Herckenrode⁷. De info in dit sterk verouderde werk moet dikwijls genuanceerd worden, maar vaak kan men deze ook adequaat noemen. Daarenboven kan men een beroep doen op een recenter artikel van E. L. Schepens⁸.

Het is dan ook mijn voornaamste doel om zoveel mogelijk onvolledigheden weg te werken op basis van nieuw geëxploreerd bronnenmateriaal.

⁵ Naamvarianten: van Velsteren, van Wilsteren, van Velsten(s), van Vilsten(s).

⁶ GEVERS A., MENSEMA A.J., *Inventaris van het huisarchief Vilsteren 1441-1973*, Zwolle, 1994, p. xiv-xviii.

⁷ DE VEGIANO R., DE HERCKENRODE J.S.F.J.L., *Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne*, Gent, 1862-1865, vol. 2, p. 2020-2021.

⁸ SCHEPENS E.L., Enige genealogische gegevens over de heren van Laarne: de familie van Vilsteren, *Castellum*, V, nr. 4, december 1988, p. 7-12.

Gerard van Vilsteren werd geboren te Zwolle uit het huwelijk tussen Lubert van Vilsteren en Jeanne d'Oostendorp⁹, dat op 5 september 1610 werd voltrokken¹⁰. De geboortedatum van Gerard kan niet exact bepaald worden omwille van verschillende factoren. In het Rijksarchief Overijssel werd mij verteld dat de parochieregisters uit die periode niet bewaard zijn gebleven en op die manier is het dus zeer moeilijk te achterhalen wanneer Gerard precies werd geboren. Datzelfde probleem moeten de Vegiano en De Herckenrode ook al hebben gekend, want ook bij hen is geen geboortedatum te vinden, terwijl zij voor de andere familieleden wel geïnformeerd zijn¹¹. Schepens situeert in zijn artikel de geboorte van Gerard rond 1615¹², maar geeft niet aan waar hij deze informatie vandaan haalde. Op aangeven van Eric Balthau heb ik kunnen afleiden dat zijn geboorte mogelijk nog vroeger kan worden gesitueerd. Hij wees me op het feit dat in een akte uit 1647¹³ vermeld stond hoe oud Gerard van Vilsteren was op het moment dat zij door de schepenen en de raad van Kampen, gelegen aan de IJssel in de provincie Overijssel, werd afgeleverd. Hij was op dat moment vierendertig jaar oud en hij zou dan geboren kunnen zijn in 1613.

Lubert van Vilsteren, Gerards vader, behoorde niet tot de eerste generatie van Vilsterens. Deze familie was al gedurende enkele eeuwen aanwezig in de provincie Overijssel. Uit het in het Historisch Centrum Overijssel aanwezige archiefmateriaal blijkt dat we de eerste van Vilsterens kunnen situeren in de hoge middeleeuwen. Op basis van fragmentarische gegevens konden we de geschiedenis van de van Vilsterens beginnen schrijven: archiefmateriaal aanwezig in het Historisch Centrum Overijssel en in het Kasteel van Laarne¹⁴ en een stamboom van de familie van Vilsteren, die teruggaat tot de vroegste geschiedenis van de hierna besproken familie van Vilsteren. Aangezien de jongste kleinzoon van Gerard er niet op voorkomt, kunnen we hem dateren vanaf 1724¹⁵.

In 13de-eeuwse documenten vinden we de ridders Herman van Vilsteren en Godefroy van Vilsteren terug. Het zijn twee broers waarvan de nakomelingen niet gekend zijn. Deze twee ridders waren goed gekend in 1230 en 1244 in het land van Salland, eerste district van de provincie Overijssel, ten tijde van Willebrord en Otto, bisschoppen van Utrecht¹⁶. Herman ondertekende op 12 augustus 1230 de stich-

⁹ SCHEPENS E.L., *o.c.*, p. 7-12; HCO, toegang 226, 264; AKL, 257.1.

¹⁰ AKL, 421.

¹¹ DE VEGIANO R., DE HERCKENRODE J.S.F.J.L., *o.c.*, vol. 2, p. 2020.

¹² SCHEPENS E.L., *o.c.*, pp. 7.

¹³ AKL, 1118.

¹⁴ AKL. Het gaat dan om documenten die informatie bevatten die in die periode is overgeschreven uit officiële bronnen in functie van processen en van het verlenen van titels, of als bewijsstukken bij toetredingen tot kloosterordes of ridderorden. De gegevens uit het hiernavolgend genealogisch overzicht van de familie van Vilsteren werden uit dossier 257 gehaald.

¹⁵ AVL, achttiende-eeuwse stamboom bewaard bij privé-personen. In de oorspronkelijke thesis werd bij de talrijke vermeldingen van genealogische gegevens telkens naar dit document verwezen. In deze publicatie zien we daarvan af.

¹⁶ HCO, toegang 226, 264.

tingsakte van het Klooster der Benedictinnen in de streek van Salland. Het ging om het klooster St. Maria's Berg, gelegen nabij Hasselt, en dat door Willibrord, de toenmalige bisschop van Utrecht, werd gesticht. In de veertiende eeuw vinden we in de registers en rekeningen van het bisdom Utrecht en in het leenboek van Frederik van Blankenheym¹⁷ een Herman van Vilsteren als bezitter van Arres¹⁸. Andere familieleden komt men op het spoor in het leenregister voor de periode 1433 tot 1455 van Rodolph, bisschop van Utrecht¹⁹. Zoals Gevers en Mensema stellen, werden vele goederen dan ook in leen gehouden van de bisschop van Utrecht en zouden ze pas later definitief aangeschaft worden. De belening van deze goederen te Vilsteren blijft trouwens nog een hele tijd doorgaan onder de opvolgers van bovenstaande bisschoppen van Utrecht. Zo krijgt op 20 april 1448 ene Engelbert van Vilsteren verschillende goederen in leen van David van Bourgondië (1427-1496), bastaard van Filips de Goede en bisschop van Utrecht vanaf 1455²⁰, waaronder het goed het Ilicke gelegen in het kerspel van Hardenberg. In de registers van dezelfde bisschop vinden we terug dat hij in 1468 nog enkele lenen in bezit krijgt, die eerder toebehoorden aan Herman van Vilsteren, zijn broer. Deze Herman van Vilsteren was volgens het armenboek van de stad Zwolle overleden in datzelfde jaar. Uit de stamboom blijkt dat deze Herman van Vilsteren was gehuwd met Swendelmoet van Haerst en dat zij beiden zijn gestorven op dezelfde dag ten gevolge van de pest, waarna ze werden begraven in het Berghclooster. Een jaar later staat geschreven in de leenboeken van David van Bourgondië dat op 22 mei Albert van Vilsteren, zoon van Claes van Vilsteren, wordt beleend met niet nader gespecificeerde goederen. In de leenregisters van bisschop Fredrick (1455-1517), markgraaf van Baden en bisschop van Utrecht geworden in 1496²¹, vinden we op datum van 27 juli 1497 dat dezelfde Engelbert van Vilsteren voor dezelfde goederen een leencontract afsluit met deze nieuwe Utrechtse bisschop, in aanwezigheid van Jacob van Ittersum en Gherbrant ten Busschen.

Na Engelberts dood wordt diens zoon Otto van Vilsteren op 14 april 1502 met deze goederen beleend, in aanwezigheid van Adriaen van Reede en Reijnolt vanden²² Cloester. Dit leencontract wordt op 10 oktober 1517 hernieuwd, in aanwezigheid van Robbert van Ittersum en Goert Claesone, onder de opvolger van Fredrick, bisschop Philips van Bourgondië (1464-1524), bastaardzoon van Filips de Goede en

¹⁷ Bisschop van Utrecht tussen 1393 en 1423. Over hem en over zijn rol in de strijd tussen Hoeken en Kabeljauwen, zie BRAND H., *Over macht en overwicht. Stedelijke elites in Leiden (1420-1510)*, Leuven/Apeldoorn, 1996, p. 77-80.

¹⁸ Naar alle waarschijnlijkheid gaat het hier om Arrien, een buurschap in Overijssel. VAN DER AA A.J., *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinchem, 1840, II, p. 279.

¹⁹ BRAND H., *o.c.*, pp. 77-80.

²⁰ David van Bourgondië, in *Historische Winkler Prins Encyclopedie (HWPE)*, II, Amsterdam, 1958, p. 16.

²¹ Frederik IV van Baden, in *HWPE*, II, Amsterdam, 1958, p. 244.

²² Onzekere lezing.

bisschop van Utrecht geworden in 1516²³. Deze Otto van Vilsteren had verschillen- de kinderen; één daarvan was Egbert van Vilsteren. In hetzelfde register vinden we in 1518 nog een Claes van Vilsteren terug, het gaat hier dan vermoedelijk om Otto's tweede zoon, Nicolas van Vilsteren. Naast deze twee zonen had hij nog twee zonen, Arnould en Henrij, waar ik verder niks over heb gevonden. Enkele jaren later vin- den we in het leenregister van de Staten van Overijssel terug dat onder Karel V, op 11 augustus 1532, meester Berent Boxfort ten behoeve van Yda van Vilsteren, diens echtgenote en zus van Otto van Vilsteren, door stadhouder Georgien Schenck²⁴ werd beleend met dezelfde percelen. In datzelfde jaar wordt er ook nog een goed beleend aan Engbert van Vilsteren, na de dood van zijn vader Otto van Vilsteren, over wie eerder al sprake was. In 1575 berichten de leenregisters over Frederik van Vilsteren. Bij hem staat enkel vermeld dat hij de oom is van Albert van Vilsteren, die in 1560 een goed in leen had, dat door zijn zoon Engbert van Vilsteren in 1568 werd over- genomen. Daarna wordt er in deze bron een sprong gemaakt naar de zeventiende eeuw. De goederen die worden beleend, worden nu in leen gehouden van de Staten van Overijssel. Engbert van Vilsteren zijn goederen worden na zijn dood beleend aan zijn zoon Berent van Vilsteren, in het jaar 1603. In hetzelfde jaar worden in de registers ook de namen van Gerards grootouders vermeld: Fredrich van Vilsteren en Lutgert van Cuijnre. In 1619 duikt opnieuw de naam Fredrich van Vilsteren op, die met niet nader gespecificeerde goederen wordt beleend, na de dood van zijn vader Albert van Vilsteren. Uiteindelijk wordt in 1652 voor het eerst de naam van Gerard van Vilsteren vermeld, die op dat moment dus ongeveer 39 jaar moet zijn geweest. Hij draagt op dat ogenblik al de titel van heer van Ter Straten, nadat hij deze heer- lijkheden op 24 februari 1649 na een bevestiging door de Grote Raad uiteindelijk had verworven²⁵.

Bovenstaande genealogische verbanden worden ook verduidelijkt in een filiatie van de familie van Vilsteren die wordt bevestigd in een akte van de burgemeester, sche- penen en raden van Zwolle met een officiële getuigenverklaring van 2/12 september 1672²⁶. De getuigen die optreden zijn jonkheer Allart Hackfoort toe Nijhest, Herman Knoppert, Henrick Lambert Revins, vorstelijk Munsters opperweesmeester en Joost Balthazar Grootenhuys toe Veenhuisen en Empe²⁷. Uit de filiatie kunnen we onder andere afleiden dat er binnen de familie van Vilsteren niet echt iemand is geweest die belangrijke politieke posities heeft bekleed voor Gerard. Zijn grootva- der Frederik was schout van Wijhe en een verdere voorvader van hem, Engbert of

²³ Philips van Bourgondië in *HWPE*, 1958, p. 266.

²⁴ George Schenk van Toutenburg († 1540) tekende het verdrag van 1528 waardoor Utrecht in han- den kwam van Karel V. Hij was stadhouder van Overijssel geworden, kort voordat hij dat in 1536 van Utrecht werd. George Schenk Van Toutenburg, in *HWPE*, 1958, p. 416.

²⁵ AKL, 17.1, 24 februari 1649.

²⁶ HCO, toegang 226, 264.

²⁷ AKL, 620.4, f° 1 r°.

Engelbert, was in de 15de eeuw burgemeester van Zwolle geweest. Maar er was niemand die een rol speelde op een hoger politiek echelon, zoals dat wel het geval was in de familie van Gerards moeder, maar hierop kom ik verder nog terug. De zoon van de eerder genoemde Engbert of Engelbert van Vilsteren was Otto. Hij werd heer van Vilsteren na de dood van zijn vader op 14 april 1502. Naast deze zoon had Engbert een dochter, Ida van Vilsteren, die huwde met Bernard Boxfort, over wie eerder al sprake was. Otto's zoon, Egbert, volgde zijn vader op als heer van Vilsteren in 1532 en huwde, volgens de registers van het feodaal Hof van de Staten van Overijssel, met Gertrude Huninga van Friesland, dochter van Anne van Sonnenbergh²⁸. Zij hadden volgens dezelfde registers twaalf kinderen, waaronder Thomas van Vilsteren en de betovergrootvader van Gerard, Albert van Vilsteren, die vanaf 1560 de titel van heer van Vilsteren mocht dragen. Hij was gehuwd met Helena van Vermuiden, dochter van Elisabeth van Langen²⁹. Hun zoon Frederik, grootvader van Gerard, huwde Lutgarde van Zuynre³⁰, dochter van Judith Schaep. De familie Schaep was een bekende regentenfamilie afkomstig uit Friesland, die sinds 1420 in Amsterdam woonde. Ook vindt men in deze filiatie de broer van Frederik van Vilsteren, Engelbert of Egbert, die gehuwd was met Conrarde van Holdeneel (of Oldeneel). Zij hadden een zoon, Albert, die in 1603 huwde met Elisabeth Steijn, afkomstig uit Kleef. Volgens de achttiende-eeuwse stamboom waren Frederik en Egbert maar twee van de twaalf kinderen, die uit het voornoemde huwelijk werden geboren. Wanneer we de filiatie verder volgen, komen we bij Lubert van Vilsteren, Gerards vader, terecht. Hij huwde met Jeanne d'Oostendorp op 15 september 1610. Na zijn overlijden werd hij naast zijn vader en grootvader begraven te Wijhe. Deze volgorde kan evenwel worden gecontesteerd aan de hand van een procesbundel in de zaak van wapenheraut Bouhelier tegen Gerard van Vilsteren, waarin staat dat Lubert van Vilsteren een aantal jaar voor zijn vader Frederik was overleden³¹, wat ook wordt bevestigd in Frederiks testament³². In een akte waarin de goederen uit de nalatenschap van Frederik worden verdeeld, wordt 25 februari 1635 als zijn overlijdensdatum vermeld³³. Volgens de filiatie overleed ook Lubert van Vilsteren in 1635³⁴ en op die manier ontstaat er een tegenspraak met de situering van het overlijden in de hierboven genoemde procesbundel. De sterfdatum van Lubert van Vilsteren blijft dus voorlopig nog een punt van discussie.

Lubert had broers en zussen. Zij komen niet voor in bovenstaande overzichten, maar dat hij er heeft gehad, blijkt zowel uit de stamboom van de van Vilsterens als uit

²⁸ AKL, 620.4. De voornaam werd in dat document niet vermeld, wel in AVL.

²⁹ AKL, 620.4 en 620.5.

³⁰ Eerder werd de naam van Cuyne gebruikt, ook de varianten van Kuyne, van Cuindre en van Cuinderen komen voor.

³¹ AKL, 256.2.

³² AKL, 16.1.

³³ AKL, 16.2.

³⁴ HCO, toegang 226, 264.

andere documenten. Een van die stukken, is een overeenkomst tussen Egbert van Vilsteren s.j. en meester Andries van Langenberghe van 8 januari 1631³⁵. Voor of tijdens het Bestand is hij vertrokken uit het Noorden en uitgeweken naar de Zuidelijke Nederlanden³⁶. Dat Lubert verschillende zussen had, kunnen we ten eerste afleiden uit een verzoek van Reinhardt Götzen aan Gerard van Vilsteren om voor het leenhof van de heer Almelo te verschijnen. De inzet van het geschil was het *Heeren Roerincks goet* in het kerspel van Olst, dat behoorde tot de erfenis van Margarieta van Vilsteren³⁷. In Fredericks testament werd zij en nog twee andere dochters vermeld: Helena en Judith van Vilsteren³⁸. Uit de stamboom blijkt dat zij alle drie zijn overleden zonder kinderen na te laten en dat zij begraven werden in de Blijherenkerk te Zwolle³⁹.

Lubert van Vilsteren en Jeanne d'Oostendorp hadden naast Gerard nog drie andere kinderen. Ten eerste is er zijn broer Albert, die jezuïet werd te Antwerpen en die als eerste van de kinderen overleed⁴⁰. Op de achttiende-eeuwse stamboom kunnen we aflezen dat hij overleed te Antwerpen in 1653. Ten tweede was er zijn zuster Jenne Lucie, zij overleed ten gevolge van de pest in 1635⁴¹. Tenslotte was er zijn zuster Maria Lutgarde, die overleed in 1668 en werd begraven in de Sint-Michielskerk in Zwolle. Ook de geboortedata van zijn broer en zussen zijn in de bronnen niet te vinden.

Gerard van Vilsteren werd, zoals eerder gesteld, rond 1613 geboren te Zwolle. In juli 1626 acteerde hij in een toneelstuk van het Antwerpse jezuïetencollege⁴², wat erop wijst dat hij reeds op jeugdig leeftijd kennis maakte met de Zuidelijke Nederlanden. Daarenboven ontmoeten we in een publicatie van het ereregister van het Sint-Jozefscollege te Aalst voor de periode 1626-1632⁴³ Arnoldus van Vilsteren, die mij tot nu toe nog steeds onbekend is, en Gerard van Vilsteren. De mogelijkheid bestaat natuurlijk dat deze Arnoldus Gerards broer Albert is. Arnoldus vinden we terug als leerling in 2 *Grammatica* in het schooljaar 1628-1629 en Gerard wordt vermeld voor het schooljaar 1628-1629 als leerling in *Syntaxis* en voor 1629-1630 in 2 *Grammatica*⁴⁴. Als plaats van afkomst werd Antwerpen opgegeven. Op die manier

³⁵ AKL, 342.5.

³⁶ ANDRIESEN J., *De jezuïeten en het samenhorigheidsbesef der Nederlanden, 1585-1648*, Antwerpen, 1957, p. 299.

³⁷ AKL, 431.46.

³⁸ AKL, 16.1.

³⁹ AVL, achttiende-eeuwse stamboom.

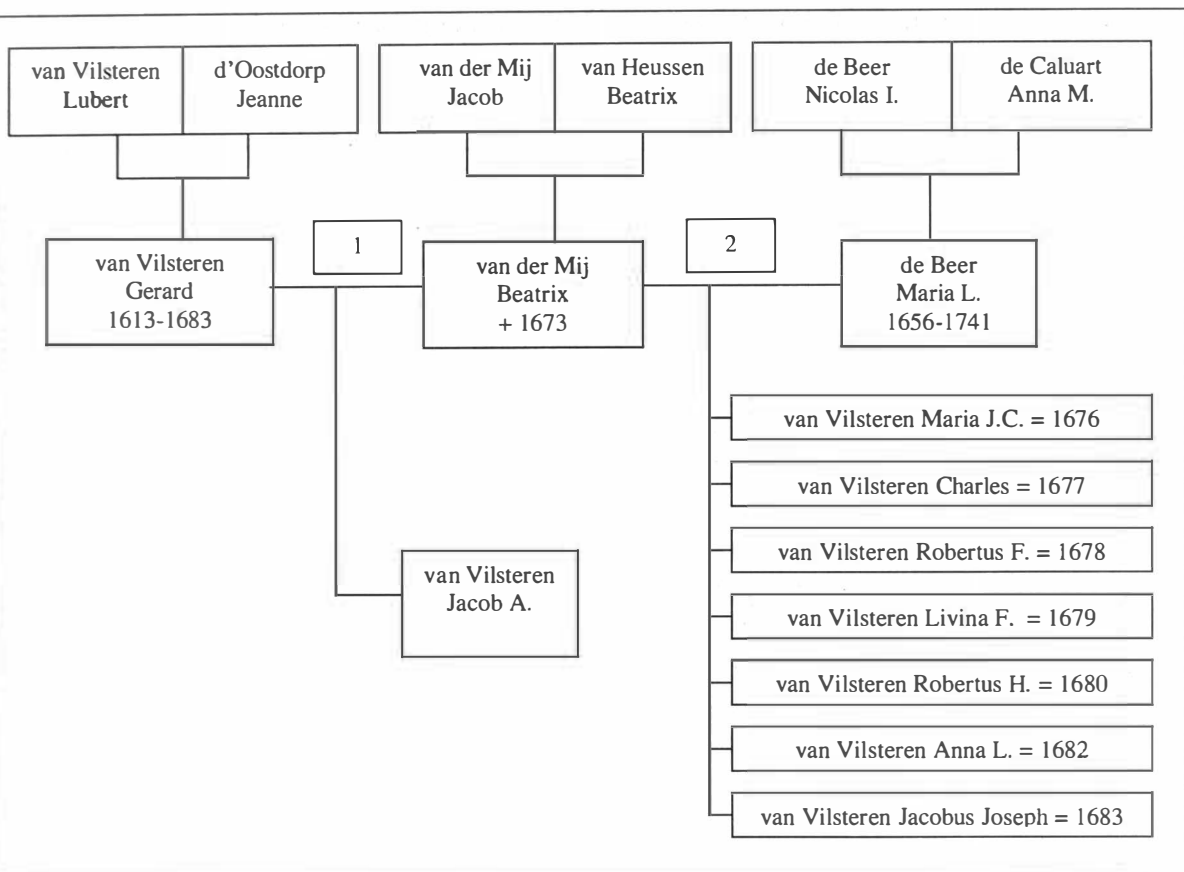
⁴⁰ AKL, 247.22.

⁴¹ HCO, toegang 226, 264.

⁴² Met dank aan Goran Proot, die momenteel bezig is met een onderzoek naar deze toneelstukken. Meer informatie in verband met het convoluut, waarin dit toneelstuk zich bevindt, is ook te vinden in: PROOT G., Het Brugs jezuïetentoneel in de 17de en 18de eeuw, in *V.R.B. Informatie* 30 (2000), nr. 1-4, blz. 3-19.

⁴³ BUTAYE D., De schoolbevolking van het Sint-Jozefscollege te Aalst in de 17de en 18de eeuw, *Het land van Aalst*, XXXV, 1983, 2-3, pp. 58-72.

⁴⁴ BUTAYE D., o.c., p. 65.

Stamboom 1. Verwanten van de eerste graad in stijgende en dalende lijn van Gerard van Vilsteren, Beatrix van der Mij en Maria Livina de Beer.

werd hij volledig in de katholieke traditie opgevoed in de Zuidelijke Nederlanden. Op dat moment verbleef hij bij zijn oom Ancelmus d'Oostendorp, terwijl zijn moeder in Zwolle verbleef. Dat kunnen we afleiden uit een brief van Ancelmus d'Oostendorp aan zijn zus Joanna van 15 september 1629, die hij schreef tijdens een bezoek aan zijn broer Pieter te Antwerpen, waaruit blijkt dat Gerard op het punt stond verder te gaan studeren in Dowaaï⁴⁵.

Bovengenoemde familieleden bereidden in de jaren daarna samen met zijn oom Egbert van Vilsteren, jezuïet, het verblijf van Gerard in de Zuidelijke Nederlanden voor. Samen met Pieter de Mey, pastoor van Belsele, en meester Andries van Langhenberghe, advocaat te Antwerpen, kochten zij een aantal goederen aan in het Waasland in Gerards naam. Het gaat hier om de heerlijkheden Ter Straten⁴⁶ (1649) en Aertselaar⁴⁷ (1657) in Belsele, waarover we het in een volgend hoofdstuk nog

⁴⁵ AKL, 478.18.

⁴⁶ AKL, 17.1.

⁴⁷ AKL, 527.39.

zullen hebben. In 1656 kocht Pieter de Mey in naam van Gerard van Vilsteren de heerlijkheid Laarne aan van de toenmalige heer van Laarne en baron van Erpe, Charles van Zuylen⁴⁸. Hier namen Gerard van Vilsteren en Beatrix van der Mij, Gerards eerste echtgenote, hun intrek. Voor deze heerlijkheid zou Gerard onder Karel II de baronstitel verwerven in 1673⁴⁹.

Op 13 maart 1641 ging Gerard van Vilsteren te Leiden in ondertrouw met Beatrix van der Mij, dochter van Jacob van der Mij en Beatrix van Heussen⁵⁰. Voor Gerard traden zijn neven, jonkheren Claes van Haersolten, Focco Ripperda⁵¹, Willem Veer en Alart Hackfort van Tveenhuys⁵², als getuigen op. Voor Beatrix waren dat haar moeder Beatrix van Heussen en haar oom Johan vander Graff en haar neven Henrich van Swieten, Gillis van Heussen en jonkheer Justus Nobelaer⁵³. Op 5 april 1641 vond het huwelijk plaats voor Jacob Janss vanden Berch ende Pieter Joostens Warmont, schepenen van de stad Leiden⁵⁴. Beatrix van der Mij was afkomstig uit een *welgeboren geslacht*, waarvan sommige leden zich na 1400 bij de Leidse stadsadel voegden. Bij Beatrix' dood was het huwelijk kinderloos. Toch hebben zij en Gerard tenminste één kind gehad, dat op jonge leeftijd – 8 jaar volgens een bron⁵⁵, 13 jaar volgens de achttiende-eeuwse stamboom – is gestorven. In een rekening van Pauwels de Mey, baljuw van Laarne, vinden we uitgaven terug voor het luiden van de klokken gedurende drie weken in de periode dat de zoon van de heer van Laarne overleden was. Het kind heette Jacob Albert van Vilsteren⁵⁶. Deze rekening loopt van kerstmis 1656 tot kerstmis 1657. Aangezien Jacob Albert al op achtjarige of dertienjarige leeftijd gestorven is, zou dit betekenen dat dit kind in 1643/1644 of 1648/1649 is geboren, dus nog voor ze zich in Laarne hebben gevestigd.

Beatrix van der Mij overleed na ziekte op 31 maart 1673. Enkele dagen voordien, op 27 maart, had zij haar definitieve testament opgemaakt bij notaris Jan Baptiste Odevaere⁵⁷. Het is opvallend dat dit testament reeds was voorafgegaan door verschillende andere, hetzij gezamenlijk met haar echtgenoot, hetzij in eigen naam.

Twee jaar later, op 9 juli 1675, trad Gerard opnieuw in het huwelijk met Maria Livina de Beer⁵⁸, dochter van wijlen Nicolas Ignace de Beer, heer van Meulebeke,

⁴⁸ AKL, 247.2 en 927.

⁴⁹ AGS, Secretarias Provinciales libro 1439, f° 241.

⁵⁰ AKL, 212.1 en 527.33.

⁵¹ Focco of Floco Ripperda was de derde echtgenoot van Magtilde van Vilsteren, Gerards nicht.

⁵² Deze familie was verwant aan de familie van Vilsteren door het huwelijk van Jenne van Vilsteren, een nicht van Lubert van Vilsteren, met Wijnholt Hackfort van Venhuſe.

⁵³ AKL, 212.1.

⁵⁴ AKL, 212.2.

⁵⁵ HCO, toegang 226, 264.

⁵⁶ AKL, 807.

⁵⁷ AKL, 360.1 en 406.7.

⁵⁸ AKL, 213.

Beveren, *Cabourne Halewijnsche*⁵⁹, enzovoort, en hoogbaljuw van de stad Gent. Jonkheer Jan Charles Ballet, heer van Schilde, zoon van Emanuel Ballet, ridder en heer van Leeuwenburg, trad voor haar op als getuige. Tussen 1675 en 1683 werden uit dit huwelijk zeven kinderen geboren, waarvan er vier nog in leven waren toen Gerard van Vilsteren in 1683 overleed. In het eerder vermelde artikel van Schepens komen vooral deze vier aan bod, omdat men in de archieven van het kasteel van Laarne, die de basis vormen van zijn artikel, niets terugvindt over de anderen. Dat zij wel eens meer kinderen op de wereld gezet konden hebben, werd duidelijk na lectuur van het boek van Reginald de Schryver over de graven van Bergeyck⁶⁰. Maria Livina de Beer huwde Jan van Brouhoven de Bergeyck twee jaar na het overlijden van Gerard. Wanneer de Schryver het heeft over de kinderen van Maria Livina, schrijft hij het volgende: *zeven kinderen had ze van dit eerste huwelijk gehad en Bergeyck schenkt ze er nog zes*⁶¹. Om deze stelling te toetsen kon ik uiteindelijk terecht bij Koen de Vlieger-de Wilde die in 2003 afstudeerde met een licentiaatsverhandeling over de adellijke levensstijl. Als specifieke casus bestudeerde hij het gezin van Brouhoven-de Beer⁶². Op zijn aangeven raadpleegde ik in het Rijksarchief van Beveren de parochieregisters van de Gentse Sint-Niklaasparochie, de parochie waar alle kinderen van Gerard en Maria Livina werden gedoopt⁶³. De gegevens uit de achttiende-eeuwse stamboom en de de voornoemde parochieregisters maakten het mogelijk de gezins-geschiedenis van Gerard van Vilsteren en Maria Livina de Beer gedeeltelijk te herschrijven en duidelijkheid te scheppen met betrekking tot hun afstammelingen.

Op 16 mei 1676 werd hun eerste dochter Maria Joanna Carolina boven de doopvont gehouden. Haar dooppeter en -meter waren Gaspar Ignatius de Beer en Nicolaa van Haersolte weduwe Toe Boecop⁶⁴. Deze laatste was op de dag van het doopsel niet aanwezig en werd vertegenwoordigd door Francisca Petronella Adornes de

⁵⁹ Het Halewijnsche was een heerlijkheid in Tielt-Buiten en Ruiselede. DE FLOU K., *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*, Gent, 5de deel, 1925, p. 280.

⁶⁰ DE SCHRYVER R., *Jan van Brouhoven Graaf van Bergeyck 1644-1725. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa*, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, XXVII, 57, 1965.

⁶¹ DE SCHRYVER R., o. c., p. 27.

⁶² DE Vlieger-DE Wilde K., *Adellijke levensstijl, dienstpersoneel, consumptie en materiële leefwereld van Jan van Brouhoven en Maria Livina de Beer, graaf en gravin van Bergeyck (ca. 1685 – 1740)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, KUL, 2003.

⁶³ RAB, Katholieke Kerk. Sint-Niklaaskerk te Gent, *Parochieregisters, 1584-1796: 287006 Dopen 1654-1700*.

⁶⁴ In STRENG J.C., *'Stemme in staat'. De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle 1579-1795*, Hilversum, 1997, p. 320, wordt er melding gemaakt van een Arent toe Boecop, die midden 16de eeuw magistraat van Kampen was.

Poelvoerde⁶⁵. Marie Joanna Carolina overleed in 1714 te Madrid na een slepende ziekte⁶⁶.

Een jaar later, 29 juni 1677, Charles van Vilsteren gedoopt. Zijn dooppeter en -meter waren Carolus d'Aubermont en Catharina Elisabeth Morrhe, weduwe d'Ennetières, die hertrouwde met Gaspar Ignatius de Beer, broer van Maria Livina⁶⁷. Charles, die na de dood van Gerard zijn vader opvolgde als heer en baron van Laarne, sneuvelde op 29 december 1708 tijdens een veldslag bij Wijnendale, in dienst van Filips V. Schepens plaatst de geboorte van deze eerste twee kinderen een jaar voor hun doopsel⁶⁸, maar dit is sterk in twijfel te trekken. Uit de staat van goed van Gerard van Vilsteren van 22 februari 1685 blijkt dat Charles op dat moment 7 jaar oud is en Maria Carolina 8 jaar⁶⁹. Gezien ze op dat ogenblik allebei nog niet verjaard zijn, zou dit willen zeggen dat Charles wel degelijk geboren is in 1677 en Maria Joanna Carolina in 1676.

In oktober 1678 was het de beurt aan Robertus Franciscus. Diens peter en meter waren Robertus D'Aubermont en Maria Joanna Carolina van Vilsteren, zijn oudere zus, die op het doopsel werd vertegenwoordigd door N. De Ruijtere⁷⁰. Robertus Franciscus stierf op jeugdige leeftijd, aangezien hij niet bij de kinderen van van Vilsteren wordt opgesomd in diens staat van goed van 23 februari 1685.

Hetzelfde geldt voor Livina Francisca en Robertus Hyacinthus die respectievelijk op 6 december 1679 en 25 november 1680 werden gedoopt. Livina Francisca had als peter en meter Gaspar Ignatius de Beer en Livina de Vulder⁷¹, weduwe van de baron van Bellem. Zij was op het doopsel niet aanwezig en werd vertegenwoordigd door Maria Joanna Carolina van Vilsteren. Voor Robertus Hyacinthus werden Robertus d'Aubermont, kanunnik en cantor van de Sint-Baafskathedraal, en Joanna Maria Livina van Vilsteren gevraagd als doopouders. Deze drie kinderen werden begraven bij de dominicanen te Gent.

Op 10 juni 1682 werd Anna Lucia van Vilsteren boven de doopvont gehouden. Haar dooppeter en -meter waren haar oudere broer Charles van Vilsteren en Anna Maria

⁶⁵ Naar alle waarschijnlijkheid een nazaat van Opitius Adornes, een Genuees die in 1269 samen met Guy de Dampierre naar Vlaanderen kwam. Zie ADORNES, in *Biographie des hommes remarquables de la Flandre occidentale*, Tome I, Bruges, 1843, p. 1; De familie Adornes was verwant aan de familie de Beer door het huwelijk van Maria Agnes de Beer, dochter van Adrianus de Beer en Agnes d'Aubermont, met Petrus Adornes, heer van Poelvoorde, zie DE VLIETTER-DE WILDE K., *o. c.*, p. 186.

⁶⁶ DE VLIETTER-DE WILDE K., *o. c.*, p. 10.

⁶⁷ DE VEGIANO R., DE HERCKENRODE J.S.F.J.L., *o.c.*, vol. 1, p. 130; AKL, 247.6.

⁶⁸ SCHEPENS E.L., *o.c.*, pp. 7-12.

⁶⁹ AKL, 2, f° 1 r° en 2 v°.

⁷⁰ De voornaam is onbekend.

⁷¹ Zij was ook de doopmeter van Livina Maria de Beer, zie DE VLIETTER-DE WILDE K., *o.c.*, pp. 185 en 187. De familie de Vuldere was verwant aan de familie de Beer door het huwelijk van Catharina de Vuldere met Wilhelmus de Caluwaert.

[Janchemans⁷², vrouw van Schilde. Anna Lucia huwde op 30 maart 1715 George Hyacinthus de Brune, baron van Willecomme, en kreeg samen met hem zes kinderen. Zij overleed in 1722 en werd begraven in het koor van de Sint-Michielskerk te Gent. Tenslotte werd op 9 december 1683 Jacob Joseph van Vilsteren gedoopt, twee maand nadat zijn vader was overleden op 23 oktober 1683⁷³. Zijn peter was Jacobus Gomez de Spinosa⁷⁴, gouverneur van Gent en ridder in de orde van Sint-Jacobus, en als meter werd Petronella Francisca Adorno (Adornes) gevraagd. In 1703 werd Jacob Joseph samen met zijn stiefbroers Joannes Nicolaus de Broeckhoven de Bergeyck en Joannes Philippus Josephus de Broeckhoven de Bergeyck ingeschreven aan de theologiefaculteit van de Leuvense universiteit⁷⁵. Na het overlijden van zijn broer Charles, op 29 september 1708, volgde hij deze op als baron van Laarne. Op 17 juli 1715⁷⁶ huwde Jacob Joseph met Maria Isabelle Catherine de Lichtervelde⁷⁷ en verwekte tijdens dit huwelijk acht kinderen bij haar. In 1717 of 1718 verkocht hij de heerlijkheid Vilsteren⁷⁸. Hij overleed op 25 juli 1730⁷⁹.

Slechts vier van de zeven kinderen van Gerard haalden de volwassen leeftijd en twee van deze vier traden in het huwelijk en kregen zelf ook kinderen. Anna Lucia van Vilsteren kreeg zes kinderen. Op 26 december 1715 werd François Joseph Hyacinthe de Brune geboren en gedoopt in de Sint-Michielskerk te Gent. Hij overleed in 1752⁸⁰. Een jaar na de geboorte van dit eerste kind werd Marie Jenne Lucie geboren op 11 december 1716. Zij werd eveneens gedoopt in de Sint-Michielskerk

⁷² Onduidelijke lezing in de bron.

⁷³ RAB, Laarne, *Kerkelijke registers, 1594-1812*.

⁷⁴ Variant op de naam Gomez de Espinosa. In DE VEGIANO R. en DE HERCKENRODE J.S.F.J.L., o.c., pp. 72-73 vindt men dat Marie-Marguerite d'Aubermont – verwant aan de familie de Beer o.a. door het tweede huwelijk van Jean de Beer, grootvader van Maria Livina, met Robertine d'Aubermont (DE VEGIANO en DE HERCKENRODE, dl. 1, p. 129) – was getrouwd (in 1672) met don Diego GOMEZ, graaf van Espinosa, ridder van de orde van St-Jacobus, raad van de hoge raad voor oorlog van zijne katholieke majesteit, *mestre-de camp-général* van zijn legers in de Nederlanden, en gouverneur van het kasteel van Antwerpen; Bij DOUXCHAMPS en LEFEVRE kan men over hem ook lezen dat hij in de Spaanse Nederlanden zijn militaire carrière heeft doorgemaakt en dat hij in dienst trad van de vorst in 1635. De auteurs vinden hem ook terug als gouverneur van de vestingstad Dendermonde. Mijn vermoeden is dat het om deze persoon gaat, gezien één van zijn nakomelingen die onder dezelfde naam door het leven ging, ook werd aangesproken met de naam Jacques. Zie DOUXCHAMPS H. en LEFEVRE F., *La Famille Christyn de Ribaucourt*, Tome II *Les Ribaucourt*, Brussel, 1989, pp. 320-321 en 324.

⁷⁵ REUSENS E., WILS J. en SCHILLINGS A. (Eds), *Matricule de l'Université de Louvain*, Brussel 1903-1967 (KCG). Tome VII, 1683-1734, par SCHILLINGS A., 1962, p. 205.

⁷⁶ AKL, 1110.

⁷⁷ Volgens DE VEGIANO en DE HERCKENRODE behoort de familie de Lichtervelde tot de oudste adellijke huizen van de Nederlanden. Hun vroegste geschiedenis zou teruggaan tot de 11de eeuw. Zie: DE VEGIANO R. en DE HERCKENRODE J.S.F.J.L., o.c., p. 1202.

⁷⁸ HCO, toegang 226, 264 + AVL.

⁷⁹ RAB, Laarne, *Kerkelijke registers, 1594-1812*.

⁸⁰ AVL + DE VLIJGER-DE WILDE K., o.c., p. 192.

en trad in 1725 toe tot het klooster van Moustier, net als haar zus Catharina Josepha Gislana, die geboren werd op 12 februari 1718. Op 14 juni 1719 verwelkomden Anna Lucia en haar echtgenoot hun derde dochter, Marie Catharina Philippine Gislana. Twee jaar daarna werd hun tweede zoon geboren, Nicolas Tollentinus Xavier de Brune. Hij werd opgenomen in de orde van de ridders van Malta in 1723 door akte van minderjarigheid. Tenslotte werd op 9 november 1722 Gaspar Louis Guislain geboren⁸¹, die net als zijn broer werd opgenomen in de orde van de ridders van Malta in het jaar 1724 door akte van minderjarigheid.

Zoals eerder al gezegd, kregen Jacob Joseph en Marie Isabelle de Lichtervelde samen acht kinderen, waarvan er zeven op de achttiende-eeuwse stamboom voorkomen. Dit feit heb ik dan ook kunnen gebruiken om deze stamboom een voorlopige datering te geven: tussen 1724 en de geboorte van het laatste kind van dit gezin. Op 5 juni 1716 werd de oudste dochter geboren, Marie Jenne Baptiste Catherine van Vilsteren. Zij trad in in de Roosenbergabdij in Waasmunster, van waaruit zij correspondeerde met haar grootmoeder Maria Livina de Beer⁸². Een jaar later werd op 25 september de oudste zoon geboren, Jacques Joseph Ferdinand de Vilsteren, maar hij overleed een maand nadien op 23 oktober. Het jaar nadien kregen ze op 14 oktober opnieuw een zoon, François Joseph Ferdinand Gislain van Vilsteren. Hij volgde zijn vader op na diens overlijden als baron van Laarne tot aan zijn overlijden op 13 april 1743⁸³. Op 24 november 1719 werd Nicolas Joseph Gislain van Vilsteren geboren, die na het overlijden van zijn broer in 1743 de titel van baron van Laarne droeg. In 1750 huwde hij met Maria Josepha Camilla de Beer, hij overleed op 6 januari 1763 te Laarne⁸⁴. In 1720 werd op 3 november hun tweede dochter Maria Catherine Hyacinthe Gislana van Vilsteren geboren. Zij werd religieuze in de abdij van Nonnenbos te Ieper op 18 juli 1746⁸⁵. Op 3 januari 1722 zette Maria Isabelle van Lichtervelde een derde dochter op de wereld, Marie Therese Genoveve Collette, zij huwde op 31 januari 1747 te Ieper met Libert-François Christyn de Ribaucourt⁸⁶. Op 18 mei 1724 zag Theodore Joseph Frans Xavier Gisleen het levenslicht, hij werd ridder van de orde van Malta door akte van minderjarigheid van 14 juli 1726. Hij overleed op 12 januari 1792⁸⁷. Op 2 december 1727 werd nog het achtste en laatste kind van Jacob Joseph en Marie Isabelle geboren, Franciscus Xaverius Josephus. Hij overleed tijdens zijn filosofiestudies aan het jezuïetencollege te Dowaaï op 1 juni 1748.

Toen Theodore Joseph Frans Xavier Gisleen in 1792 overleed, was hij daarmee het

⁸¹ AVL. Bij de achttiende-eeuwse stamboom is er een element dat niet klopt. Anna Lucia van Vilsteren zou gestorven zijn op 13 september 1722, dit is 2 maand voor de geboorte van Gaspar Louis Guislain.

⁸² ADB, *Ingekomen briefwisseling van Livina Maria de Beer*.

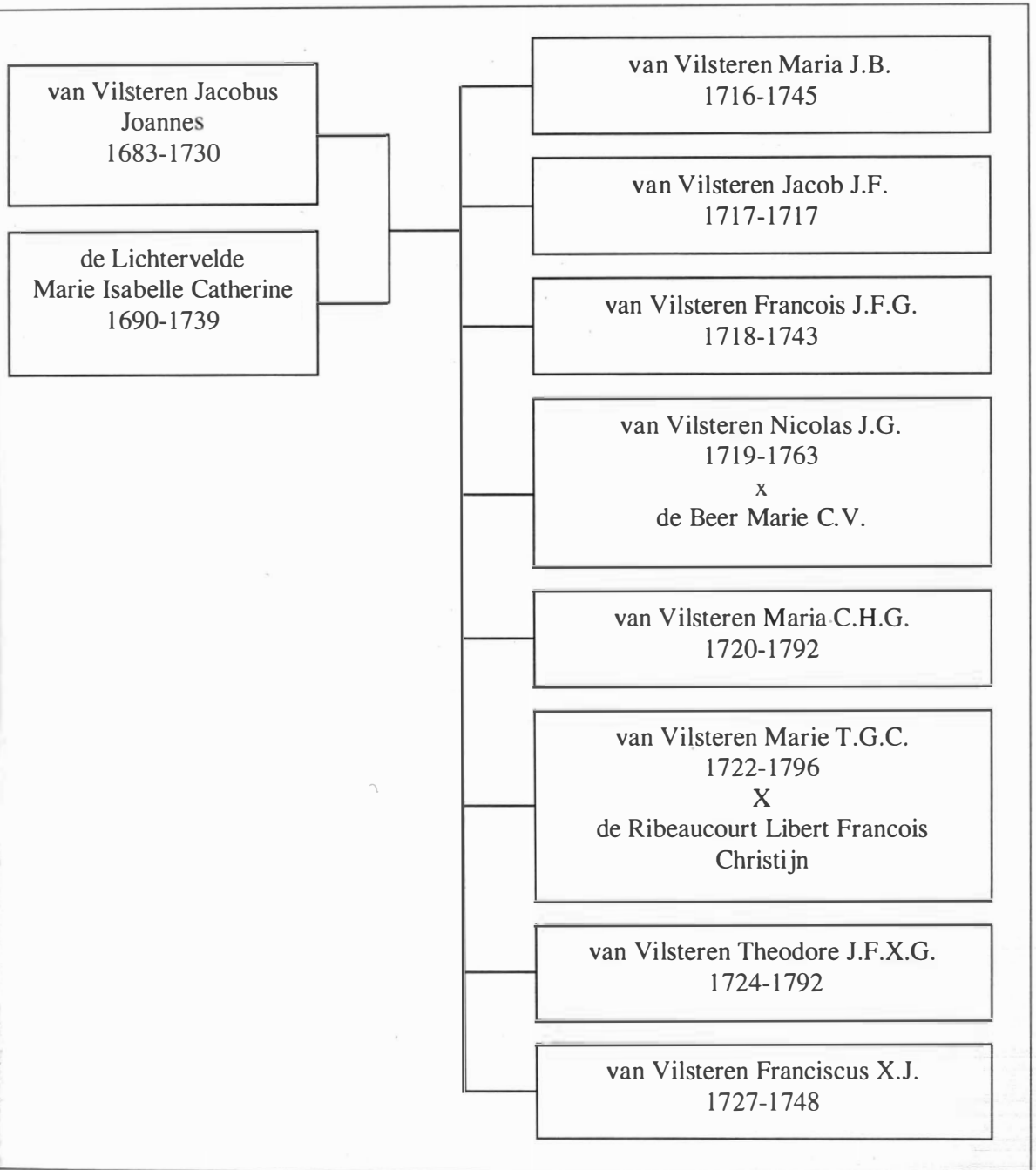
⁸³ RAB, Laarne, *Kerkelijke registers, 1594-1812*.

⁸⁴ DE VLIÉGER-DE WILDE K., *o.c.*, p. 191.

⁸⁵ DE VLIÉGER-DE WILDE K., *o.c.*, p. 191.

⁸⁶ DOUXCHAMPS H. en LEFEVRE J., *o. c.*, tome II, Brussel, 1989, pp. 383-384.

⁸⁷ RAB, Laarne, *Kerkelijke registers, 1594-1812*.

Stamboom 2. Kinderen van Jacobus Josephus van Vilsteren, jongste zoon van Gerard van Vilsteren en Maria Livina de Beer, en Marie Isabelle Catherine de Lichtervelde. Link met de familie de Ribaucourt.

laatste mannelijke lid van de familie van Vilsteren in de Zuidelijke Nederlanden. Hij bleef echter kinderloos en hierdoor stierf de dynastie van de van Vilsterens in het Zuiden uit. Hun bezittingen kwamen in handen van de de Ribaucourts.

In het Noorden bleef de familie nog verder bestaan en ook vandaag ontmoet men nog regelmatig de naam van Vilsteren wanneer men het Internet afspeurt naar nuttige informatie. Voor de periode die ik behandel, ben ik weinig geïnformeerd over van Vilsterens in het Noorden. In twee akten van 6 december 1682 en 22 oktober 1684 trad een zekere Augustinus van Vilsteren op als voogd over de kinderen van een zekere Engbert van Vilsteren voor de verkoop van een leen aan Derk Rees, die handelde in naam van Gerard van Vilsteren⁸⁸. Verder onderzoek naar de familie in het Noorden moet kunnen bijdragen tot een beter beeld van de contacten tussen deze twee delen van de familie. Maar tot nu toe ben ik op basis van het aanwezige bronnenmateriaal vooral in staat geweest om de geschiedenis van de familie in het Zuiden te reconstrueren.

1.2. DE FAMILIE D'OOSTENDORP⁸⁹

Gerard van Vilsterens moeder, Jeanne d'Oostendorp, was de dochter van Gerard d'Oostendorp en Lucia Heeck. Zij was zijn tweede echtgenote en zij huwden te Zwolle op 3 november 1579⁹⁰. Uit dit huwelijk werden twee zonen geboren: Ancelmo en de eerder genoemde Pieter⁹¹. Uit een eerste huwelijk met Catherine Po(u)lmans werd één dochter geboren: Gertrude⁹². De woningen van de d'Oostendorps en de van Vilsterens waren in Zwolle niet zover van elkaar gelegen, zoals blijkt uit kaart 1 die mij werd bezorgd door A. Gevers.

Gerard d'Oostendorp was de zoon van Jean d'Oostendorp en Gertrude Terwisch⁹³. Zowel vader als zoon stonden in dienst van het Madrileense hof. Jean d'Oostendorp werd in 1521 door Karel V aangesteld tot commissaris-generaal, intendant in Overijssel⁹⁴. Gerard was raadsheer in Overijssel, Drente en Lingen⁹⁵. Volgens de achttiende-eeuwse stamboom werkte hij onder Karel V, maar de patentbrief waarin hem bovenstaande functie werd toegekend, dateert van 2 mei 1556⁹⁶. Hij werd gehonoreerd door Filips II en werkte in dienst van aartshertog Albert en de hertog van Parma.⁹⁷ Uit een verzoekschrift van zijn echtgenote blijkt dat Gerard d'Oostendorp

⁸⁸ HCO, toegang 226, 939.

⁸⁹ Naamvarianten: d'Oistendorp, d'Oestendorp, Doostendorp, Doistendorp, Doestendorp.

⁹⁰ AKL, 257.9, f° 2 v°.

⁹¹ AKL, 403.4, f° 1 r°.

⁹² AKL, 257.9, f° 11 r°.

⁹³ AKL, 257.9, f° 9 r°.

⁹⁴ AKL, 257.9, f° 3 r° en AKL, 342.9, f° 1 r°.

⁹⁵ AKL, 257.9, f° 3 r°.

⁹⁶ AVL + AKL, 342.9, f° 1 r°.

⁹⁷ AGS, Secretarias Provinciales, libro 1439 f°241; AKL, 257.9, f° 2 r°.

Kaart 1. Situering van de huizen van de van Vilsterens en de d'Oostendorps binnen de stad Zwolle, stadsplattegrond uit 1580 gemaakt door F. Braun en G. Hogenberg.

1. Huis van Vilsteren, 2. Huis d'Oostendorp.

werd verbannen uit de provincie Overijssel en daarbij zijn ambten en zijn bezittingen verloor⁹⁸. Toen hij overleed in 1604 verbleef hij in *Nienhuys*, het huidige Neuenhaus⁹⁹. Neuenhaus was toen een neutrale plaats in het graafschap Bentheim, waar Gerard zich met toestemming van Fredrich graaf van Berg – die het bestuur uitoefende over Overijssel, Drente en Lingen – had mogen terugtrekken na de inname door Maurits van Nassau van Lingen in 1597¹⁰⁰, omwille van zijn hoge leeftijd en zwakheid. Gerard d'Oostendorps goederen werden compleet verwoest. Tijdens zijn leven had hij vaak geklaagd over de miserabele toestand waarin hij verkeerde door de slechte uitbetaling van zijn gage¹⁰¹. De combinatie van deze factoren doet

⁹⁸ AKL, 1128.

⁹⁹ AKL, 1132, f° 1 r°.

¹⁰⁰ ROGIER L.J., *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16de en 17de eeuw*, Amsterdam/Brussel, 1964, deel 1, p. 550.

¹⁰¹ AKL, 1132, f° 1 r°-f° 1 v°.

vermoeden dat hij op het einde van zijn leven op financieel en materieel gebied zorgen had.

Gerards zoon Ancelmo († 1636) kreeg samen met zijn echtgenote Petronella de Haze, met wie hij huwde op 6 februari 1619, vijf kinderen. Op 16 november 1619 werd hun eerste zoon Gerard geboren. Hij overleed op 22 november 1638 en werd begraven in de Sint-Baafskathedraal in Gent. Twee jaar na de geboorte van deze eerste zoon, werd een tweede zoon geboren, Jan d'Oostendorp. Hij overleed op 27 januari 1653 en werd ook begraven te Gent. Op 2 augustus 1623 verwelkomden Ancelmo en Petronella hun derde zoon, François, die overleed te Brugge op 26 december 1654. In 1625 werd hun enige dochter geboren, Marie d'Oostendorp, die in november 1653 in de Sint-Michielskerk te Gent in het huwelijk trad met Jacques van Hecke, heer van Appolieu¹⁰². Zij overleed op 4 juli 1659¹⁰³. Tenslotte werd op 6 juni 1628 het laatste kind uit dit huwelijk geboren, Pieter d'Oostendorp, maar hij overleed reeds op jeugdige leeftijd op 19 april 1632¹⁰⁴. Door het kinderloze overlijden van alle mannelijke leden van dit gezin en het kinderloze overlijden van hun oom Pieter Oostendorp¹⁰⁵, kwamen alle goederen toe aan Marie d'Oostendorp, waarvan Gerard van Vilsteren uiteindelijk de belangrijkste erfgenaam was¹⁰⁶.

Wanneer men deze familie bekijkt vanuit het gegeven van de migratieproblematiek die het thema uitmaakt van deze verhandeling, wil ik erop wijzen dat ook zij een interessante casus vormt voor de studie van dit onderwerp. Gerard d'Oostendorp overleed als balling in Nienhuys, maar zijn echtgenote en twee zonen vonden hun weg naar de Zuidelijke Nederlanden. Pieter d'Oostendorp verbleef in Antwerpen, waar hij raadsheer en ontvanger-generaal van de licenten werd en overleed in Belle op vier november 1630¹⁰⁷. Uit zijn testament blijkt dat ook zijn moeder naar de Zuidelijke Nederlanden was getrokken, want hij wou naast haar in Antwerpen begraven worden¹⁰⁸. Een studie van deze familie vormt mijns inziens een niet onbelangrijke tweede schakel in het onderzoek naar migratiebewegingen van de Noordelijke naar de Zuidelijke Nederlanden.

1.3. DE FAMILIE VAN DER MIJ ¹⁰⁹

Vanuit de archiefbronnen geef ik hierna een summier overzicht van de verwantschappen binnen de familie van der Mij. Over deze Leidse familie was weinig literatuur voorhanden.

¹⁰² AKL, 76.1.

¹⁰³ AKL, 424.1.

¹⁰⁴ AKL, 1116.

¹⁰⁵ AKL, 628.1.

¹⁰⁶ AKL, 403.4.

¹⁰⁷ AKL, 92.1.

¹⁰⁸ AKL, 628.1.

¹⁰⁹ Naamvarianten: van der Meij, van der Meije, van der Meijden.

Volgens Hanno Brand hadden bepaalde leden van de familie van der Mij, een *welgeboren geslacht*, zich begin vijftiende eeuw bij de Leidse stadsadel gevoegd¹¹⁰. Zij hebben zich via huwelijk ook vermengd met enkele families die van hoog aanzien waren in Leiden en die er doorheen het Ancien Regime hoge functies binnen het stadsbestuur hebben bekleed. Het gaat dan vooral om de families van Zwieten en van Schouwen¹¹¹.

Deze verwantschappen zijn ontstaan op basis van het huwelijk van twee tantes van Beatrix van der Mij. Maria van der Mij († 7 oktober 1623) huwde met Martijn van Schouwen van Endegeest († 27 maart 1626) en haar stiefzus Aleyd van der Mij huwde met Reynier van Swieten Jacobsz. Uit het eerste huwelijk werden vijf kinderen geboren: Niclaas († 18 december 1637), Rodolf († 6 december 1626), Johan, Cornelia († 17 juli 1633) en Gerrard van Schouwen († 12 maart 1630). Uit het tweede huwelijk werd één zoon geboren: Hendrik van Swieten. Gerrard van Schouwen, de jongste zoon van Martijn van Schouwen en Maria van der Mij, huwde met Cornelia vander Hooch en uit dit huwelijk werd een zoon geboren, Pieter van Schouwen, die de laatste heer van Endegeest was. Endegeest was in bezit van de familie van Schouwen gekomen door het huwelijk van zijn overgrootvader Niclaas van Schouwen Martijnsz. met Elisabeth van Berkel, vrouwe van Endegeest¹¹². Beatrix van der Mij kreeg een deel van deze goederen als erfgename van voorge-noemde Pieter van Schouwen¹¹³.

Niclaas van Schouwen Martijnsz. had naast Martijn van Schouwen nog een zoon, Leonard, die huwde met Machteld Paets. Uit dit huwelijk werd één dochter geboren: Elisabeth van Schouwen. Zij huwde met Jacob van Berchem, hofmeester van prins Maurits en lid van de Raad van State. Hij was Hervormd en vermoedelijk is zijn echtgenote ook tot de Hervormde Kerk togetreden. Op dat moment kwam Endegeest voor het eerst in hervormde handen¹¹⁴. De familie van Schouwen was dus een katholieke familie, net zoals de familie van der Mij. Zoals eerder gezegd werd Beatrix van der Mij geboren uit het huwelijk tussen Jacob van der Mij en Beatrix van Heussen dat op 19 oktober 1602 werd gesloten voor de schepenen van de stad Leiden, meer bepaald voor Laurens van Swaenszebyck en Cornelis Claesz van Swyeten¹¹⁵. Uit dit huwelijk werd nog één zoon geboren, Adriaan van der Mij. Tot nu toe is er niet meer over deze familie geweten, maar het belangrijkste element dat ik hier wilde aanstippen was het feit dat zij bezig waren met een sociale klim door

¹¹⁰ BRAND H., *o.c.*, p. 250.

¹¹¹ Over die twee families kan men heel wat informatie vinden in het werk van Hanno Brand en in MOES J. en NOORDAM D.J. (red.), *Macht, aanzien en welzijn. Nieuweligen in het Leids stadsbestuur, 1200-1795*, Leiden, 2003.

¹¹² AKL, 360.2.

¹¹³ BIJLEVELD W.J.J.C., *Geschiedenis van het kasteel Endegeest*, s.l., 1908, p. 18.

¹¹⁴ BIJLEVELD W.J.J.C., *o. c.*, p. 18.

¹¹⁵ AKL, 1098.

onder andere een goed uitgekiende huwelijksstrategie.

Aan de hand van twee kleine “geslachtsregisters” die werden bijgevoegd bij stukken die betrekking hebben op de nalatenschap van Jacob Joseph van Vilsteren, kan ik kort ook iets zeggen over de familie van Beatrix’ moeder: de familie van Heussen¹¹⁶. Beatrix van Heussen was de dochter van Gillis van Heussen († 1587) en Geertruid van Berkenrode. Uit dit huwelijk werden nog een dochter en een zoon geboren: Marijth van Heussen en Steffen van Heussen. Marijth van Heussen huwde met Jan van der Graft en samen kregen ze een dochter, Theodora van der Graft. Zij trad in het huwelijk met Justus de Nobelaer met wie ze twee kinderen kreeg, Jan Louis en Anna Maria¹¹⁷. Steffen van Heussen trouwde in 1608 met Beatrix Raets en kreeg bij haar een zoon, Gillis van Heussen. Deze laatste huwde met Weyvina van Toorenvliet en hij werd rentmeester van Gerard van Vilsteren in de ambachten Outshoorn en Gnephhoek¹¹⁸.

1.4. DE FAMILIE DE BEER

Zoals eerder in dit hoofdstuk werd vermeld, was Maria Livina de Beer onderwerp van de eindverhandeling van Koen de Vlieger-de Wilde aan de Katholieke Universiteit Leuven. Het is dan ook niet mijn bedoeling om alles wat hij reeds geschreven heeft over de familie de Beer te herhalen. In de vorige pagina’s kon men ook reeds lezen over de verwantschap met de heren en vrouwen van Schilde en de families de Vulder, Adornes en d’Aubermont, die optraden als doopouders van de kinderen van Maria Livina en Gerard. Een belangrijk figuur uit de familie d’Aubermont is Jean Antoine d’Aubermont, predikheer en professor in de godsgelerdheid aan de universiteit van Leuven. Hij was vooral actief als gevolmachtigde van Gerard van Vilsteren en als raadgever van Maria Livina. Op 7 juli 1677 sloot hij een overeenkomst af in Gerards naam met Jean Louis van Nobelaer, een familielid langs moederszijde van Beatrix van der Mij¹¹⁹. De dag daarna doet hij hetzelfde met Catharina de Kies van Wissem, weduwe van Adriaen Adriesem van Dorp, die in conflict lag met de eerder genoemde Jean Louis van Nobelaer met betrekking tot Beatrix’ erfenis¹²⁰. Na het overlijden van Gerard van Vilsteren staat hij in 1686 Maria Livina bij met advies in dezelfde materie¹²¹.

Maria Livina de Beer was de dochter van Nicolaas Ignatius de Beer en Anna Maria de Caluwaert. Nicolaas Ignatius werd door Filips V in 1655 benoemd tot baron van Meulebeke (West-Vlaanderen) als dank voor bewezen diensten als groot-baljuw van

¹¹⁶ AKL, 45.6.

¹¹⁷ AKL, 406.7.

¹¹⁸ AKL, 671.6.

¹¹⁹ AKL, 47.1.

¹²⁰ AKL, 47.2.

¹²¹ AKL 504.2.

Gent en als kolonel in dienst van aartshertog Leopold. Hij was eveneens kapitein in het regiment de Ribaucourt. Ook zijn voorvaderen bekleedden verschillende militaire en politieke functies. Anna Maria de Caluwaert was dochter van Guillaume de Caluwaert, heer van Zeveren, die in 1640, 1641 en 1643 schepen van Antwerpen was en in 1641 door Filips IV werd geridderd. Hij was de zoon van Jacques de Caluwaert, heer van Zeveren en eveneens schepen van Antwerpen, die geadeld werd door Filips IV op 18 mei 1629. Guillaume was een telg uit zijn eerste huwelijk met Marguerite de la Croix. Zijn vader hertrouwde met Anne de Wychuys, dochter van Didadicus de Wychuys en Jacqueline de Brune¹²².

In meerdere opzichten was Maria Livina de Beer dus een interessante partij voor Gerard van Vilsteren. Ten eerste was ze de dochter van de hoogbaljuw van Gent, een man met politieke contacten, maar daarover later meer. Ten tweede was ze verwant met een aantal belangrijke families in de Zuidelijke Nederlanden, zowel langs vaders- als moederszijde. Zoals wel meer het geval was, werden de huwelijkspartners voor de toekomstige generaties nogal eens opnieuw binnen dezelfde families gezocht. Op die manier zien we dus dat de families van Vilsteren, de Beer en de Brune in verschillende generaties met elkaar huwden. Daarenboven is de link met de de Ribaucourts ook snel gelegd door de verwantschap tussen de families de Beer, d'Aubermont en Gomez de Espinosa. Diego Gomez de Espinosa was heer van Ribaucourt en het was zijn kleinzoon Libert-François Christyn, eerste graaf van Ribaucourt en zoon van Jean-Baptiste-Clement Christijn en Marguerite-Thérèse Gomez de Espinosa, die in het huwelijk trad met Marie-Thérèse-Genoveve van Vilsteren (zie stamboom 2).

Uit dit gedetailleerde overzicht mag blijken dat de van Vilsterens gedurende vele generaties in de Noordelijke Nederlanden hadden vertoefd vooraleer een telg uit hun geslacht uitweek naar de Zuidelijke Nederlanden. Op gebied van huwelijkssluiting werd gekozen voor families die binnen hun plaats van herkomst vaak heel wat aanzien genoten en die – zoals verder ook nog zal blijken – Gerard in contact brachten met andere voorname families.

¹²² DE VEGIANO en DE HERCKENRODE, *o.c.*, vol. 1, p. 129 en 381.

HOOFDSTUK 2. BEZITSSTRUCTUUR

Over de bezittingen die Gerard van Vilsteren tijdens zijn leven heeft verworven en die hij daarna heeft doorgegeven aan zijn opvolgers, zijn we bijzonder goed gedocumenteerd. In het archief van het Kasteel van Laarne zijn diverse rekeningen en brieven bewaard gebleven, die ons iets vertellen over het beheer. Bovendien kunnen we beroep doen op een gedetailleerde staat van goed die twee jaar na zijn overlijden ten behoeve van zijn minderjarige kinderen – Marie Jenne Carolina, Charles, Anna Lucia en Jacob Joseph – en zijn echtgenote, Maria Livina de Beer, werd opgesteld. Tenslotte zijn kopieën van verschillende testamenten bewaard waarin Gerard van Vilsteren één van de begunstigden was.

Uit al deze documenten blijkt dat Gerard zeer veel goederen heeft samengebracht en dat hij dit patrimonium tot het einde van zijn leven voor een groot stuk heeft weten bij elkaar te houden. Zijn vlucht naar het Zuiden betekende niet dat hij zijn bezittingen in het Noorden opgaf. Deze werden onder het beheer van een lokale medewerker geplaatst en behoorden bij het overlijden van Gerard van Vilsteren in 1683 voor een heel groot deel tot zijn erfenis.

In dit hoofdstuk zal ik een zo volledig mogelijk overzicht proberen geven van zijn bezittingen, zowel in het Noorden als in het Zuiden. Vooral voor zijn bezittingen in het Noorden wil ik vertrekken vanuit zijn staat van goed, wat ertoe leidt dat ik in mijn verhaal niet altijd chronologisch te werk zal gaan. Op het einde van mijn verhaal zal ik aan de hand van kaarten zijn bezittingen trachten te situeren en – voor zover mogelijk – aangeven op welk moment hij ze in bezit heeft gekregen.

Hij kon natuurlijk niet alleen instaan voor het beheer van zijn volledige patrimonium, daarvoor kon hij een beroep doen op een aantal mensen die verschillende functies bekleedden en die hem regelmatig informeerden. Deze zal ik niet in dit hoofdstuk behandelen, maar in een volgend over de netwerkvorming van Gerard van Vilsteren, omdat hij vaak ook een beroep op hen deed in verschillende andere materies.

2.1. ZUIDELIJKE NEDERLANDEN

2.1.1. HET WAASLAND

In het eerste hoofdstuk werd reeds vermeld dat in Gerard van Vilsterens naam eerst twee heerlijkheden in het Waasland – verspreid over het grondgebied van Belsele, Sinaai en Waasmunster – werden aangekocht. De heerlijkheden Ter Straten en Aartselaer kwamen respectievelijk in 1649¹²³ en in 1657¹²⁴ in zijn bezit.

De heerlijkheid Ter Straten werd aangekocht door Gerards oom Pieter d'Oosten-

¹²³ AKL, 17.1.

¹²⁴ AKL, 527.39.

dorp, zoals blijkt uit een zeventiende-eeuwse inventaris van archiefstukken betreffende deze heerlijkheid¹²⁵. Uit correspondentie tussen Pieter d'Oostendorp en Egbertus van Vilsteren s.j. leiden we af dat dit in 1629 moet zijn gebeurd¹²⁶. In 1634 werd het goed door Andries van Langhenberghe aangekocht in naam van Gerard van Vilsteren¹²⁷ voor de prijs van 26 450 gulden¹²⁸. Op 23 december van dat jaar legde hij een deel van de koopsom neer ter griffie van de Grote Raad, een bedrag van 6363 gulden¹²⁹. Maar het zou tot 1649 duren vooraleer Gerard het goed definitief bij deurwaardersexploot in bezit kreeg na een langdurig proces¹³⁰ tegen de vrouw van Schardau, Philippotte de Liminghe¹³¹. Op 23 november 1651 gaf Gerard voor Joannes Holt en Jacobus Vriesen, secretarissen van de stad Zwolle en leenmannen van het stift Essen, volmacht aan Andries de Bock, baljuw van het hof en de heerlijkheid Ter Straten, om deze heerlijkheid te verheffen met alle appendentien en dependentien, zoals de Laarse goederen en de Doornikse Bossen. Op 21 november van datzelfde jaar verhief Andries de Bock het leen en legde de eed van trouw af in aanwezigheid van de stadhouder, gravenmannen en schepenen van Belsele¹³². Volgens de staat van goed van Beatrix van der Mij kwamen de Laarse goederen en de Doornikse Bossen op het grondgebied van de heerlijkheid Ter Straten in het bezit van Gerard vanwege zijn broer Albert¹³³. Bij de verdeling van verschillende erfenissen in 1639 tussen Gerard, Albert en Maria Lutgardis van Vilsteren hadden deze laatste twee de goederen van de heerlijkheid Ter Straten volledig aan Gerard afgestaan. Er staat echter niks in vermeld over een eventuele toewijzing van de goederen in Laar en de Doornikse bossen aan Albert¹³⁴. In het deurwaardersexploot van Matthias Bollaert maken zij ook duidelijk deel uit van de door Gerard aangekochte goederen¹³⁵. Deze vermelding in de staat van goed van Beatrix van der Mij blijft op dit ogenblik een beetje onduidelijk.

Alle goederen samen hadden een oppervlakte van achtentwintig bunders, verspreid over het grondgebied van Belsele en Waasmunster. In het zuiden grensde dit goed onder andere aan de abdij van Rozenberg¹³⁶. De hoeve en heerlijkheid van Ter

¹²⁵ AKL, 108.1, f° 1 r°.

¹²⁶ AKL, 247.16.

¹²⁷ AKL, 247.14 en AKL, 17.2, f° 1 r°.

¹²⁸ AKL, 567.2.

¹²⁹ AKL, 361.9.

¹³⁰ AKL, 17.2 en 247.15.

¹³¹ Of Philippotte de Uten-Limminghe, vrouw van Wange, zij was de weduwe van François vander Gracht, heer van Schardau, Bavinkhove en Beaulieu. Zie: DE VEGIANO en DE HERCKENRODE, *o. c.*, vol. 1, p. 855.

¹³² AKL, 621.

¹³³ AKL, 247.1.

¹³⁴ AKL, 425.1, 527.47 en 620.9.

¹³⁵ AKL, 247.15.

¹³⁶ AKL, 2, f° 46 r°-F° 48 v°.

Straten zelf bestond onder andere uit een huis van plaisantie, wallen, dreven en zeven stukken leengrond. Dit geheel bestreek een oppervlakte van 18 gemeten¹³⁷. Acht jaar later – dit is een jaar na de aankoop van de heerlijkheid Laarne – werd de aankoop van de heerlijkheid Aartselaar afgehandeld voor het leenhof van Puyenbeke, gelegen in Belsele, tussen Pieter de Maere en François de Wree. Het verkoopcontract werd opgesteld in de maand juni van het jaar 1657 tussen François de Wree en Pieter de Mey, kanunnik van de Sint-Baafskathedraal¹³⁸. François de Wree kreeg vervolgens bij notariële akte van 14 september 1657 volmacht van de eigenaars om de verkoop van het goed definitief af te handelen¹³⁹. Door een akte van 20 augustus 1657 kreeg Pieter de Maere de volmacht om de aankoop van de heerlijkheid definitief af te ronden volgens de condities die werden afgesproken tussen François de Wree en Pieter de Mey. Deze akte werd verleden voor de burgemeester en schepenen van Laarne¹⁴⁰. De heerlijkheid Aartselaar grensde aan de heerlijkheid Ter Straten die Gerard op dat moment al in bezit had¹⁴¹. De totale kostprijs van deze heerlijkheid bedroeg 9100 gulden¹⁴². Het goed had een oppervlakte van zeventien en een halve bunder tweehonderd roeden¹⁴³. Op het moment dat Gerards staat van goed werd opgesteld, was de oppervlakte van het goed in bezit van zijn nakomelingen herleid tot een oppervlakte van elf bunders¹⁴⁴.

In een register waarin de denombrementen van lenen gehouden van de heerlijkheid Aartselaar werden opgetekend, duikt de naam Gerard van Vilsteren voor het eerst op in 1665. Daarna zien we dat het goed gedurende meer dan een eeuw in bezit blijft van zijn nakomelingen. In 1782 vinden we de laatste vermelding van zijn kleinzoon Theodor Guislain van Vilsteren¹⁴⁵. Zoals eerder gezien, stierf het geslacht van Vilsteren in deze generatie uit in de Zuidelijke Nederlanden.

2.1.2. LAARNE

2.1.2.1. ONROERENDE GOEDEREN

Ergens midden de zeventiende eeuw werd de verkoop van de parochie en heerlijkheid Laarne door Charles van Zuylen, ridder, baron van Erpe en heer van Laarne, bekendgemaakt. Hij verkocht het kasteel met zijn vier torens, het neerhof, de poor-

¹³⁷ AKL, 247.15.

¹³⁸ AKL, 247.12, f° 1 r°.

¹³⁹ AKL, 527.5.

¹⁴⁰ AKL, 527.7, f° 1 r°.

¹⁴¹ AKL, 247.12, f° 1 r° en AKL, 527.39.

¹⁴² AKL, 550.1.

¹⁴³ AKL, 2, f° 48 v°-50 v°.

¹⁴⁴ In het Land van Waas was 1 bunder gelijk aan 1,33 ha.

¹⁴⁵ SASN, Oud Archief, 2105.

ten, de stallen, de hoven, de boomgaarden en de duiventillen. Daarbij hoorden ook een korenwindmolen, een rosmolen, een maalderij en een plaats om zwanen te houden. De heer van Laarne had ook het recht op vrije jacht, een vrije warande voor konijnen¹⁴⁶, vrije vogelvangst en visserij. Wanneer men de parochie en heerlijkheid wilde kopen, moest men zich wenden tot de baljuw op de Kromme Wal te Gent.

Op 21 november 1656 sloten Charles van Zuylen, heer van Laarne en Pieter de Mey, pastoor van Belsele, een koopcontract af waardoor de heerlijkheid van Laarne in handen kwam van Gerard van Vilsteren. Op 28 maart 1658 werd met een laatste betaling van 472 pond 12 schellingen 2 groten Vlaams de verkoop van dit goed definitief afgerond. Voor het ronde bedrag van 90 000 gulden of 15 000 pond Vlaams had Gerard van Vilsteren zichzelf hiermee een kleine heerlijkheid aangeschaft. In een overzicht van de goederen die bezit waren van Gerard en Beatrix, tijdens haar leven, staat als prijs 90 300 gulden vermeld. Hoe dan ook, de prijs die hij op dat moment moest betalen, was niet de prijs die Charles van Zuylen er oorspronkelijk voor wou vragen, deze bedroeg immers 110 000 gulden.

Laarne speelde als kleine heerlijkheid op dat moment geen enkele rol. Voor Gerard was het gewoon een buitenkansje: had hij een ander koopje kunnen doen in een plaats die even strategisch gelegen was ten opzichte van Gent en het Waasland of een plaats dicht bij Brussel, dan bestond de mogelijkheid dat hij zich daar had gevestigd. Dat hij de zaak zo goedkoop kon afhandelen, had vooral te maken met de toestand waarin het kasteel en zijn opperhof en het neerhof op dat moment verkeerden. Uit een schatting van 1656 blijkt dat het kasteel op dat moment minder dan de helft van zijn normale waarde waard was. De meesters van de metselaarsgilde van de stad Gent kenden het kasteel op dat ogenblik een prijs van 30 000 gulden toe, terwijl de oorspronkelijke waarde 80 000 gulden bedroeg. De behuizingen, schuren en stallen op het neerhof waren tot ruïnes herleid en de prijs die de koper zou moeten betalen om deze terug bruikbaar te maken, werd begroot op een bedrag tussen 3000 en 4000 gulden. Uiteindelijk zouden de kosten veel hoger oplopen. Op een bepaald moment wordt melding gemaakt van een bedrag van 50 000 gulden voor herstelingswerken aan het kasteel¹⁴⁷.

Op 23 december 1657 ontvingen de baljuw en griffier van het prinselijke huis en leenhof van Dendermonde uit handen van Gerard van Vilsteren het denombrement van de heerlijkheid Laarne, die hij in leen hield van Filips IV als graaf van Vlaanderen. Op dat moment werd de grootte van het opperhof, het neerhof, de boomgaarden, de wallen, de grachten, de landen, de bossen, de meersen, de singels en weiden, alles samen geschat tussen de vijftig en zestig bunders. Op het goed rustte een eeuwige erfelijke rente van 80 ponden parisis per jaar, aangevuld met een be-

¹⁴⁶ Volgens van Dale is één van de betekenissen van het begrip warande een jachtterrein waar konijnen enz. beschermd worden. VAN DALE J.H., *Nieuw Nederlands Woordenboek*, 1984, p. 1166.

¹⁴⁷ AKL, 247, 550.1 en 927.

taling in natura, zoals werd geregeld in de renteboeken van Laarne. De heer van Laarne beschikte zowel over de hoge, middele als lage justitie. Hij had ook het recht op het heffen van tol, op het beheren van confiscaties, op de beste hoofden, op karweien, op de inkomsten van bastaardgoederen en op het innen van boeten, wanneer het bedrag de drie maal twintig ponden parisis niet overschreed. De heer van Laarne kon een beroep doen op een baljuw en een volle schepensbank, inclusief de schepenen van het Lichterveldse¹⁴⁸.

Op 26 augustus 1673, vijf maand na het overlijden van Beatrix, werd deze heerlijkheid door koningin Marie Anna van Oostenrijk, regentes tijdens de minderjarigheid van de Spaanse koning Karel II, tot baronie verheven¹⁴⁹. Deze akte bevat een aantal opvallende elementen. Gerard is afkomstig uit een huwelijk tussen de nobele geslachten van Vilsteren en d'Oostendorp. Vooral zijn grootvader, Gerard d'Oostendorp, krijgt veel aandacht in het document, als zijnde een trouwe dienaar te zijn geweest van de Spaanse kroon. Zijn echtgenote Beatrix van der Mij is afkomstig uit een – niet-adellijk – oud geslacht uit Holland. Verder wordt ook vermeld dat hij het kasteel van Laarne heeft moeten laten verbouwen om erin te kunnen wonen. Het is vooral om die redenen « qu'il souhaitteroit d'estre honoré de quelque marque d'honneur pour continuer avecq plus de lustre la deservitude de sa charge de troisieme commissaire au renouvellement des magistrats de n(ot)re paijs et comté de Flandres ». Op basis hiervan wordt hem dan ook de titel van baron van Laarne toegekend. Voorts wordt in de brief bepaald dat zijn opvolgers de titel ook mogen voeren over alle bezittingen die zij nog zullen verwerven en dat zij het wapen van hun vader en dat van de heerlijkheid Laarne verder mogen dragen. Op 13 september 1673 werd deze verheffing door Banneret, heer van Lodelinsart en Castillon, eerste wapenkoning voor de Nederlanden en Bourgondië, opgetekend in zijn registers¹⁵⁰. Bezuitsuitbreiding was iets waar Gerard van Vilsteren constant mee bezig was. Volgens een ongedateerd overzicht kocht de heer van Laarne diverse stukken land en bos aan in Laarne voor de totale prijs van 378 ponden 13 schellingen 4 groten¹⁵¹. Tabel 1 geeft een overzicht van alle goederen die in dat document worden vermeld.

¹⁴⁸ AKL, 419.

¹⁴⁹ AGS, Secretarias Provinciales libro 1439, f° 241.

¹⁵⁰ AKL, 12.

¹⁵¹ AKL, 362.4.

Verkoper(s)	Goed en ligging	Grootte ¹⁵²	Waarde
Adriaen de Cachtele	Aan het Kerkhofstraatje		4-0-0
Denys Bracke	Op de Broekkouter		6-10-0
Lieven van Ruijthem	Een partij land op de oostzijde van de Nieuwe Warande		8-0-0
Lieven vanden Brande		250 roeden	7-10-0
Jacques Drieche	Het <i>Beekxken</i>	150 roeden	7-5-0
Hoors van Lieven Bosschaert		300 roeden	15-0-0
Hoors van Lieven Vispoel		190 roeden	5-0-0
Garijne Brondeels	Op de Ledekouter	300 roeden	13-15-0
	Broekkouter, waar de weg doorloopt	300 roeden	16-0-0
	Een deel van het Cleemputbos	442 roeden	12-0-0
Jan de Palmeneere	De <i>Bochtienten</i> in het Oostmeers	592 roeden	50-0-0
Jan Schepens	De Mespelaar	600 roeden	14-10-6
	Inden Nieuwenakker	± 1 gemet	15-0-0
	De hofstede aan de kerk, die dienst deed als herberg		150-0-0
	Planterij aan de Molenstraat		7-10-0
	Bos ten zuidoosten van de Molenstraat	405 roeden	13-5-4
	De posthut	182 roeden	10-0-0
Lyne van Sulfé	Op de Broekkouter	274 roeden	6-17-0
	Planterij aan de Molenkouter	172 roeden	4-6-0
	Plantage ten westen Caerel Merchiandt		5-14-0
			378-13-4

Tabel 1. Overzicht van erven in Laarne aangekocht door de heer van Laarne.

Die aankopen zorgden ervoor dat Gerard van Vilsteren het overgrote deel van Laarne in zijn bezit kreeg, met hier en daar een uitzondering van een enkele straat. De onroerende goederen die Gerard van Vilsteren bij zijn overlijden in bezit had, werden opgenomen in tabel 2.

	Goed en ligging	Grootte
1	De kasteelgrond: opper- en neerhof, omwallingen en hovingen	± 4 bunders
2	Een meers: de Vier Gemeten	5 gemeten
3	Een weide en een bos	2 gemeten 42 roeden
4	De Rogierakker	2 bunders 2 gemeten 42 roeden
5	Het Voorste Park	2 bunders 1 gemet 200 roeden
6	De Evenstoppele	1 bunder 165 roeden
7	De Hoge Weide	5 gemeten 60 roeden
8	De Achterste Parken (a), verspreid over drie partijen, de Lochting en de Deurakker (b)	2 gemeten 200 roeden
9	De Destelakker	1 bunder 104 roeden
10	Het Poortakkertje	_ bunder
11	Het Wateringakkertje	2 gemeten 60 roeden
12	De Vijverweide Met een partij land gelegen aan de Warande	4 gemeten 67 roeden 2 gemeten 57 roeden
13	Een meers: de Hiltenbocht	5 gemeten 100 roeden
14	Een meers: de weide van Smesken	1 gemet 280 roeden
15	Twee partijen genaamd de Voorste en Achterste Platte Weide	5 gemeten 55 roeden
16	Een meers ten oosten van de sloot aan de brug	2 gemeten 165 roeden
17	De grond van de hofstede tussen de poorten met een partij die daarnaast lag: het Wijngaardakkertje, met een hof	2 bunders 4 roeden
18	De Kleine Hogeweide	1 bunder 8 roeden
19	De Nieuwen Akker	1 bunder 200 roeden
20	De <i>Braecke</i>	1 gemet 20 roeden
21	De Hofakker	2 bunders 568 roeden
22	Twee partijen die respectievelijk <i>het Veldeken</i> en Wijnbos heetten.	2 bunders 2 gemeten 14 roeden
23	De Koekamerweide (a), Biesweides (b) en een stuk land daaraan gelegen	3 bunders 28 roeden
24	Een meers in het Bankgat	4 gemeten 160 roeden
25	Een stuk land gelegen bij het kasteel	1 bunder 144 roeden
26	Twee partijen bestaande uit land en een meers met de naam de <i>Boochkens</i> en het Eikenveld	3 bunders 12 roeden
27	Een stuk land de Streep genaamd	3 bunders 2 gemeten 248 roeden
28	Drie partijen land: respectievelijk de Nieuwen Akker (a), de <i>Hooghen</i> - (b) en de <i>Nederghever</i> (c) genaamd	3 bunders 1 gemet 290 roeden
29	Een bos met de naam het Cleemputbos bij de Molenkouter	142 roeden
30	Een eikenplantage, bestaande uit hoogstammige en afgeknotte bomen, de Vlier genaamd.	± 2 bunders

31	Een andere partij land palend aan de Warande, beplant met eiken	238 roeden
32	Een plantage aan de partij land den <i>Hooghenghever</i> genaamd	192 roeden
33	De Vrije Warande, waarvan één partij land bos is en waarvan één partij land is, beplant met hoogstammige en afgeknotte berken, met een klein partijtje land los daarvan gelegen	4 gemeten
34	Een plantage met hoogstammige abelen	200 roeden
35	Een dreef beplant met jong eiken lopend van het kasteel naar de kerk van de parochie Laarne	
36	Een andere dreef lopend van het kasteel naar de Warande beplant met jonge eiken	
37	Een andere dreef lopend ten westen van het kasteel tot de meersen genaamd de <i>Broucken</i> , beplant met jonge eiken.	
38	Een heide waar de galg op staat, beplant met enkele afgeknotte boompjes.	2 bunders
39	De Rivierstraat, lopend van herberg <i>de Sterre</i> , op de heirbaan van Dendermonde, tot de kapel van Beervelde, gedeeltelijk beplant met hoogstammige en afgeknotte eiken.	1/2 mijl
40	De helft van de Gewatstraat, te weten de oostzijde. De andere helft lag op het grondgebied van de heerlijkheid Kalken, ook beplant met bomen.	
41	De helft van Broekstraat, ook de oostzijde. De andere helft is eigendom van de heer van Heusden.	
42	Nog diverse straten en pleintjes gelegen binnen de parochie Laarne, uitgezonderd de Breestraat, die particulier werd verkocht.	

Tabel 2. Goederen in Laarne die in het bezit waren van Gerard van Vilsteren bij zijn overlijden, volgens zijn staat van goed d.d. 24 februari 1685¹⁵³.

Op de Popp-kaart van omstreeks 1860 (kaart 2) vindt men de meeste van bovenstaande eigendommen gesitueerd¹⁵⁴.

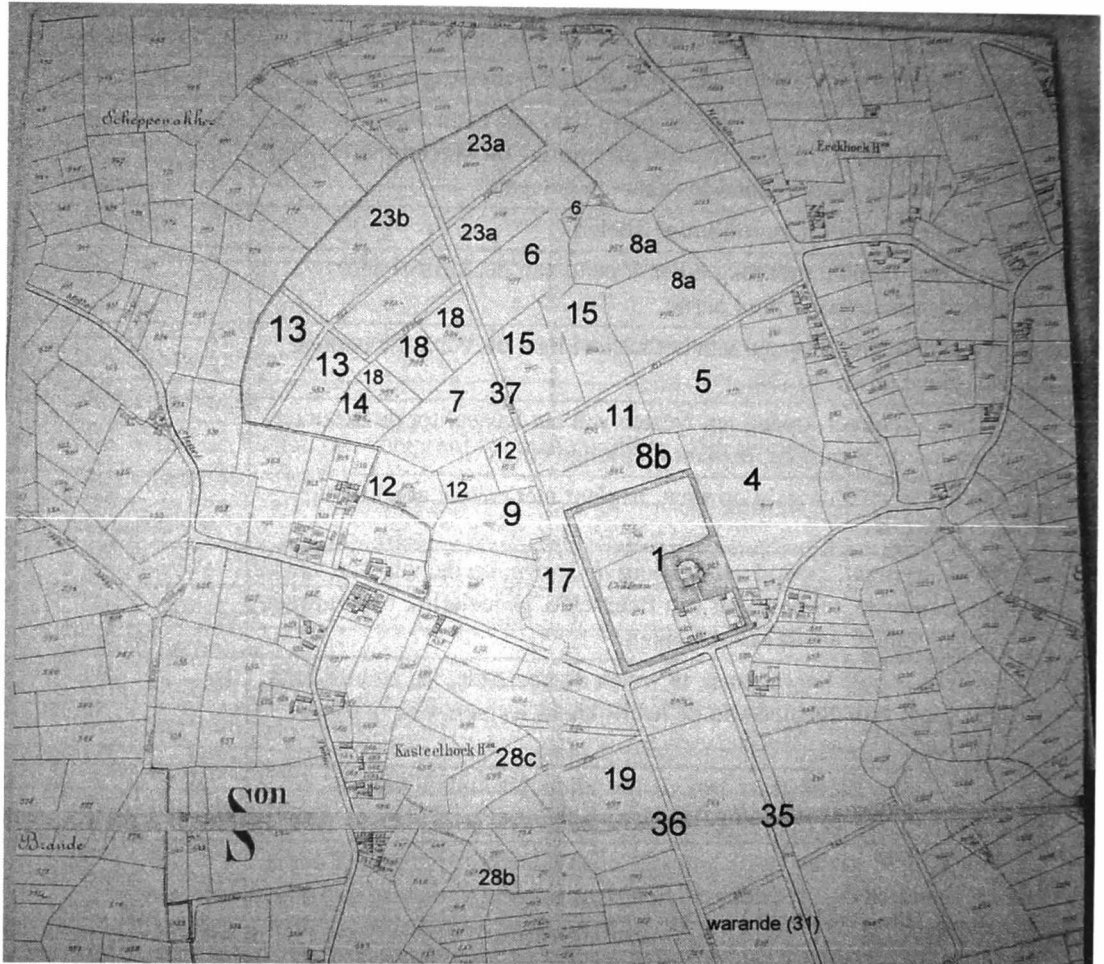
Tijdens zijn huwelijk met Maria Livina de Beer kwam Gerard tevens in het bezit van een partij land aan de Meerskouter gelegen, die een oppervlakte besloeg van anderhalve bunder¹⁵⁵. Magister Joannes Coens, priester, kocht het goed door middel van een koopbrief gepasseerd voor de baljuw, meier, burgemeester en schepenen van Laarne op 27 februari 1673 van Andries Baudé. Deze partij land stond ter beschikking van de kerk en de armen van Laarne en gedurende het voornoemde huwelijk betaalde Gerard de kooppenningen aan Joannes Coens terug.

¹⁵² In Laarne, gelegen in het land van Dendermonde, gebruikte men voor wat betreft de oppervlaktematen de Gentse bunder. Eén bunder was hierbij gelijk aan 3 gemeten en aan 900 roeden. Eén bunder was in Gent gelijk aan 133,6973 are. DOURSTHER H., *o.c.*, p. 68.

¹⁵³ AKL, 2, f° 17 r°-f° 23 r° en AKL, 927.

¹⁵⁴ De situering werd mogelijk gemaakt door de hulp van Johan De Wilde. Hij werkte rond de voorganger van Gerard van Vilsteren als heer van Laarne: Charles van Zuylen.

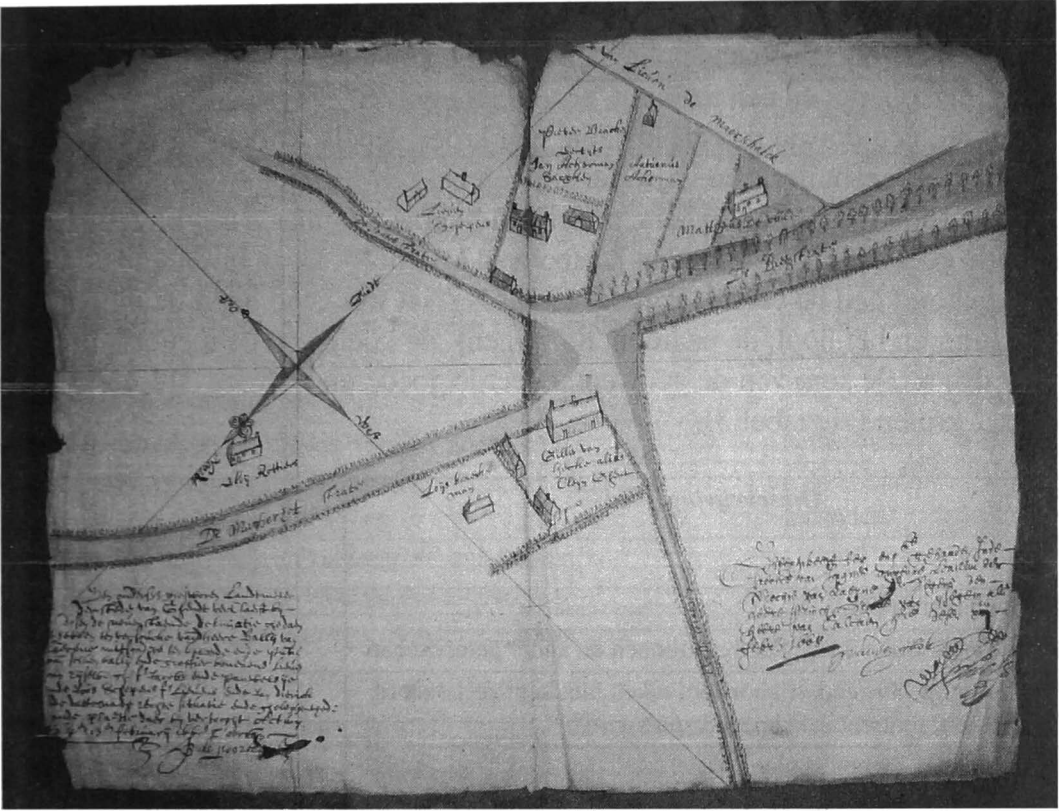
¹⁵⁵ AKL, 2, f° 94 r°- f° 94 v°.

*Kaart 2. Situering van de bezittingen van Gerard van Vilsteren in Laarne.
De nummers en letters op de kaart stemmen overeen met de nummers uit tabel 2.*

Tenslotte is nog van belang te vermelden dat in de maand van Gerards overlijden, meer bepaald op 12 oktober 1683, een akkoord tot stand gekomen was tussen Gerard van Vilsteren en Marie de Crevant d'Humières, echtgenote van Jean Alphonse de Gand de Merode et de Montmorency, prins en graaf van Izegem, prins van Massemen en heer van Wetteren, Kalken en de Nieuwe Gaver. Dat akkoord maakte een einde aan een langdurig bevoegdheidsconflict tussen de baron van Laarne en de prins van Izegem met betrekking tot de Nieuwe Gaver, als enclave op Laarne's grondgebied behorend tot de heerlijkheid Kalken. Na Gerards overlijden zou Maria Livina de Beer deze zaak verder afhandelen¹⁵⁶.

¹⁵⁶ AKL, 2, f° 23 v° - f° 44 v°.

Kaart 3. Plan opgesteld naar aanleiding van het proces tussen Gerard van Vilsteren en Jean Alphonse de Gand (AKL).

2.1.2.2. ROERENDE GOEDEREN

Op 17 juni 1684 werd door Tanneken Seijs en door Barbara Nijot, gezworen prijschatters en oude klerenkoopsters, gedurende drie dagen een inventaris opgemaakt van alle roerende goederen – meubelen, huisraad, linnen en wollen stoffen – aanwezig in de verschillende kamers van het kasteel van Laarne¹⁵⁷. Deze werd zorgvuldig opgemaakt voor de verscheidene vertrekken. De prijs van alle roerende goederen aanwezig in het kasteel, zonder het zilver, werd geraamd op 2146 pond 18 schellingen 9 groten Vlaams. Onder het vijftiende kapittel van de staat van goed van Gerard van Vilsteren, staat geschreven dat Maria Livina de Beer reeds voor het opmaken van deze raming enkele meubelen, boeken en zilverwerk had verkocht voor de totale som van 266 pond 14 schellingen 4 groten¹⁵⁸.

Daarnaast werd door Joannes Carlier ook een aparte inventaris opgemaakt van het

¹⁵⁷ AKL, 441.

¹⁵⁸ AKL, 2: f° 155 r°-155 v°, 554.1, 554.5, 576 en 747.

aanwezige zilverwerk ter waarde van 507 pond 10 schellingen en 10 groten Vlaams. We vinden er vooral volgende objecten in terug: kandelaars, borden, een bekken met lampet, een oliepot en een azijnpot, een mosterdpot en een peperdoos, kommen met een deksel, een doosje met handvaten, een kroes, lepels, vorken en een mosterdlepel, een kaarsensnuit, een wijwatervat, een bekken met pot en komforen.

Op 6 juli 1684 maakte J. Seghers, meier van Laarne, nogmaals een inventaris op van roerende goederen in en rond het kasteel van Laarne¹⁵⁹. Deze inventaris is wel minder uitgebreid dan de eerste. Volgens Gerards staat van goed heeft de inhoud vooral betrekking op het hout, de paarden, de wagens, de koeien en de meubels in het kasteel¹⁶⁰. De totale som van de geïntariseerde goederen bedroeg 311 pond 4 schellingen 2 groten (zie tabel 3).

<i>Omschrijving goed</i>	<i>Plaats</i>	<i>Waarde (ponden Vlaams)</i>
Het land met het vee	in de hof	50-19-8
Brouwketel, brouwkuip, koelbak, tonnen en ander gereedschap		24-10-0
Een houtmijt; duizend driehonderd eiken blokken; zeshonderd houtbossen; omtrent drieduizend <i>spinssen</i> ¹⁶¹	aan de brouwerij	33-6-8
Twee paarden en een veulen		9-6-8
Twee koeien, een kalfje, twee varkens en de mestvaalt		10-11-4
Twee wagens, twee karren en tuigage		9-6-8
Kippen en ander pluimvee		0-33-4
Vijftien kleine schilderijtjes en een groot schilderij voor de schouw, een ledikant zonder gordijnen, een tafeltje en twee oude salonstoelen	In de kamer naast de kapel	2-19-4
Twee tafels, vijf schilderijtjes	In de oude grote zaal	2-12-8
Twee grote eikenhouten tafels, een leunstoel met groene stof bekleed en een schilderij voor de schouw	In de nieuwe grote zaal	4-16-8
Twee tafels, een schilderij en een spiegel	In de kamer boven de keuken	2-6-8
Een oude tafel, een schrijfbord, twee slechte stoelen, een inktpot, een zoutschotel met een lepeltje en een aantal slechte boeken	In het bureau	0-33-4

¹⁵⁹ AKL, 441.

¹⁶⁰ AKL, 2 (f° 153 r°-f° 153 v°).

¹⁶¹ VERWIJS en VERDAM geven aan dat het zeer moeilijk is een precieze verklaring terug te vinden voor dit woord. Volgens hen zou het iets te maken hebben met het kaarden. VERWIJS en VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's-Gravenhage, deel XII, 1912, 1743; Volgens het Gents woordenboek is een spinse een takkenbos. LIEVEVROUW-COOPMAN L., *Gents woordenboek*, reeks 6, nr. 68, deel 2, p. 1344.

Twee kastjes, twee rode gordijnen van ledikanten, een groen en gespikkeld zitkussen, een kleed	in de <i>confuyturkamer</i> ¹⁶²	4-3-4
Tweeëndertig pond gesponnen garen, omtrent twee pond <i>ghesoen</i> garen		2-3-4
Een koker met zes Engelse messen en een kastje met tien messen, twintig glazen, vijf flessen, een aantal stenen kannetjes en een deel aardewerk		0-25-6
Een slechte tafel en vier kleine tafereeltjes	inde slaapkamer	0-21-3
Een tafel, een stang ¹⁶³ , een <i>camebert</i> ¹⁶⁴ en een groot schilderij	in de zaal voor de kapel	2-1-8
Een klok met haar toebehoren		5-0-0
Een tafel en een kleed, matrassen en ander slaaperief	in de paterskamer	0-32-8
Een lange tafel, een stang van een dressoir ¹⁶⁵ en een oude stoel	op de lijnwaadzolder	2-19-8
Een uitgebroken ledikant, een keldertje en acht flessen, een koffer zonder deksel, een wieg en een kindermant	in het kamertje	
Twee grote eikenhouten tafels; negenentwintig salonstoelen bedekt met rood leer	In de kamer boven de nieuwe grote zaal	11-3-10
Vier <i>saey</i> stoelen ook met rood leer bedekt; nog tien salonstoelen bedekt met gespikkelde stof met wapens op; nog zes zaalstoelen	idem	3-12-3
De oude zetelstoelen bedekt met zwart leer; nog vier identieke stoelen bedekt met zwart leer, verguld; nog twee stoelen bedekt met rood leer; nog elf stoelen en een zetelstoel; nog vier stoelen en een zetelstoel bedekt met gespikkelde stof	idem	5-4-0
Vijf kaarten van diverse kwartieren en vier schilderijen		2-2-6
Een slecht ledikant, een voetbank, twee slechte stoelen en een tafeltje	op het balkon	0-10-0
Twee ledikanten, een tafeltje, zes slechte stoelen, acht schilderijtjes en een spiegel	in de kamer boven de oude zaal	2-5-6
Een ledikant, een tafeltje, twee schilderijen, een stoel en een voetbank en zeven stukken slecht gouden leer	boven de kamer naast de kapel	3-6-8
Een ledikant, een tafeltje, vier stoelen en zes schilderijtjes	in de kapelkamer	2-16-8
Twee ledikanten, een slaapkoets, twee tafeltjes, twee schutsels, zeven stoelen: kleine en grote	in de kinderkamer	3-6-8

¹⁶² Confuytur zou kunnen verwijzen naar het konfijten of naar confectie. VERWIJS en VERDAM, *o. c.*, deel III, 1894, kol. 1768-1769.

¹⁶³ In de bron is er sprake van een *pesse*, dit is een staak, een stang of een roede: TEIRLINCK I., *Zuid-Oostvlaandersch Idioticon*, deel 2, Gent, 1886, p. 905.

¹⁶⁴ In de diverse woordenboeken heb ik hier geen verklaring voor teruggevonden.

¹⁶⁵ In de bron is er sprake van een *rebbanck pesse*. Een *rebbanck* is een dressoir: LIEVEVROUW-COOPMAN L., *o. c.*, deel 2, p. 1155. Dus gaat het hier naar alle waarschijnlijk om een stang in het dressoir waar men iets over kon hangen.

Een bedje, een groene serge, hoofdkussens, vijf oorkussens, dertien zitkussens, twee raamgordijnen en zeven kleine schilderijen		5-6-8
Twee gordijnen voor een koets, een tafeltje, een wieg, naaimand, een voedselmand met vier appels ¹⁶⁶ van een ledikant	naast de kinderkamer	0-15-0
Een ijzeren lat met drie haken; het dressoir ¹⁶⁷ ; tien voetbanken van wit hout, een biezen stoel en een tafel.	in de keuken	2-3-2
Drie tangen, twee vuurscheppen, drie ijzeren ringen van komforen, vier ijzeren potten, vijf kleine spuitjes ¹⁶⁸ , een rooster, staven, haken en een ijzeren kapmes		0-26-8
Aardewerk: vijf ketels, waaronder twee tassen en drie emmers, een geelkoperen kannetje, een pan, een deksel of schijf, een koelbak met omtrent acht pond teen		3-17-8
Een metalen mortier met stamper		0-16-8
Omtrent veertien tonnen bier, waaronder grote en kleine	in de kelder	9-6-8
De karnmolen ¹⁶⁹ met toebehoren, zaken met betrekking tot de kelder, het aardewerk aldaar en andere prullaria in het huis en op de hof	Kelder, in het huis en op de hof	0-36-2
Acht stenen kannen, waaronder kleine en grote, zes <i>gheleyerde</i> schotels, een strijkijzer en meel		0-23-0
Het slaapgerief van de knaap en van Marte, bestaande uit een bedje, een matras, twee kussens en twee serges.		4-10-0
Vijf paar dunne slaaplakens, drie kleine <i>hanelakens</i> , drie witte en drie blauwe handdoeken en een servet		0-33-6
Twee voetbanken, vier slaapbanken, een kinderwagen, een blad van een tafel en drie waskuipen, waaronder kleine en grote, een balans		2-12-6
Een hoofdpeluw en een groene serge		0-32-6
Het schaarhout ¹⁷⁰ , op dat moment nog op het veld staand		35-10-0
		311-4-2

Tabel 3. Overzicht van de goederen voorkomend in de raming opgemaakt door J. Seghers, 6 juli 1684¹⁷¹.

¹⁶⁶ Vanwege de combinatie met het ledikant gaat het hier vermoedelijk om decoratie-elementen.

¹⁶⁷ In de bron is sprake van de *rebbanck ofte dresse*. Voor *rebbanck*: cf. supra. Bij TEIRLINCK vond ik de bevestiging dat *dresse* een synoniem is voor *rebbanck*. TEIRLINCK, *o. c.*, 1, p. 365.

¹⁶⁸ In de bron is sprake van *speeten*. De verklaring vond ik bij LIEVEVROUW-COOPMAN L., *o. c.*, deel 2, p. 1335.

¹⁶⁹ In de bron staat *kerene*. Volgens TEIRLINCK heeft *keerene* of *keern* te maken met het karnen. TEIRLINCK I., *o. c.*, deel 1, p. 640.

¹⁷⁰ In de bron is sprake van *slachaut*. Bij TEIRLINCK vond ik het woord slaghout waarvoor het begrip schaarhout (= hakhout) als verklaring wordt gegeven.

¹⁷¹ AKL, 441, f° 1r°-f° 4r°: Prijsie vande goederen tot Laerne door J. Seghers, 6 juli 1684.

Op 7 juli 1684 werd door de boekenverkoper Pieter Sersanders een inventaris opgemaakt van de bibliotheek van Gerard van Vilsteren¹⁷². De bibliotheek van Gerard van Vilsteren vormt op dit ogenblik het onderwerp van een onderzoek gevoerd door Antoon Afschrift. Hij gaat op zoek naar de originele uitgaven van de werken die in de bibliotheek te vinden waren en maakt een analyse van de interessesferen van de baron van Laarne op basis van het onderwerp van de verschillende boeken. De totale waarde van de boeken die Sersanders inventariseerde bedroeg 53 ponden 13 schellingen, welk bedrag we ook terugvinden in Gerards staat van goed¹⁷³. De bibliotheken van Gerard van Vilsteren en zijn zoon Jacob Joseph zouden samen ongeveer duizend boeken hebben bevat. Het juiste aantal is moeilijk te geven omdat Sersanders sommige boeken niet nader specificeerde. Tweënvijftig titels uit de bibliotheek van Gerard van Vilsteren konden worden geïdentificeerd. Zijn voornaamste interesse ging uit naar werken over theologie, rechten, kunsten en wetenschappen, taal- en letterkunde en voor het overgrote deel naar geschiedenis en aardrijkskunde¹⁷⁴.

2.1.3. GENT

In Gent had Beatrix van der Mij een aantal renten in bezit, waarmee een drietal huizen belast waren. Deze werden door Beatrix, met toestemming van Gerard, op 17 februari 1671 door middel van een gift *inter vivos* overgemaakt aan het klooster en de religieuzen van de ongeschoeide karmelietessen van Gent¹⁷⁵. Ten eerste bezat ze een rente van 75 ponden groten op een woning en erf, *het Merceniershuis* genaamd, gelegen aan de Vrijdagsmarkt. Ten tweede kon ze inkomsten genieten uit een rente van 25 ponden groten die bezet was op een huis dat *het Handvat* heette. Tenslotte had ze ook nog een rente van 41 pond 13 schellingen en 4 groten in bezit op het huis van de soevereine gilde van Sint-Sebastiaan dat op de Kouter stond. Naast het kasteel van Laarne, wat een mooi zomerverblijf was, had Gerard ook nood aan een verblijfplaats voor de winter. Daarvoor had hij een huis op de Kouter in bezit, dat was onderworpen aan een rente die toekwam aan de kerkfabriek van de Sint-Baafskathedraal¹⁷⁶. Tijdens zijn huwelijk met Beatrix van der Mij kocht Gerard van Vilsteren op de Kouter twee woningen aan. Het eerste kocht hij van meester Berthels de Buck voor de som van 5000 gulden. Het tweede, het groot huis, kocht hij van de mede-erfgenamen van de eerste echtgenote van de heer van Appolieu, zijn tante Marie d'Oostendorp, voor de som van 1800 pond of 10 800 gulden¹⁷⁷. Aan beide huizen liet hij nieuwe omheiningen maken, respectievelijk voor 1200 gulden

¹⁷² AKL, 441: Prisie vande boucken door Pieter Sersanders, 7 juli 1684. f° 1 r°-f° 2 r°.

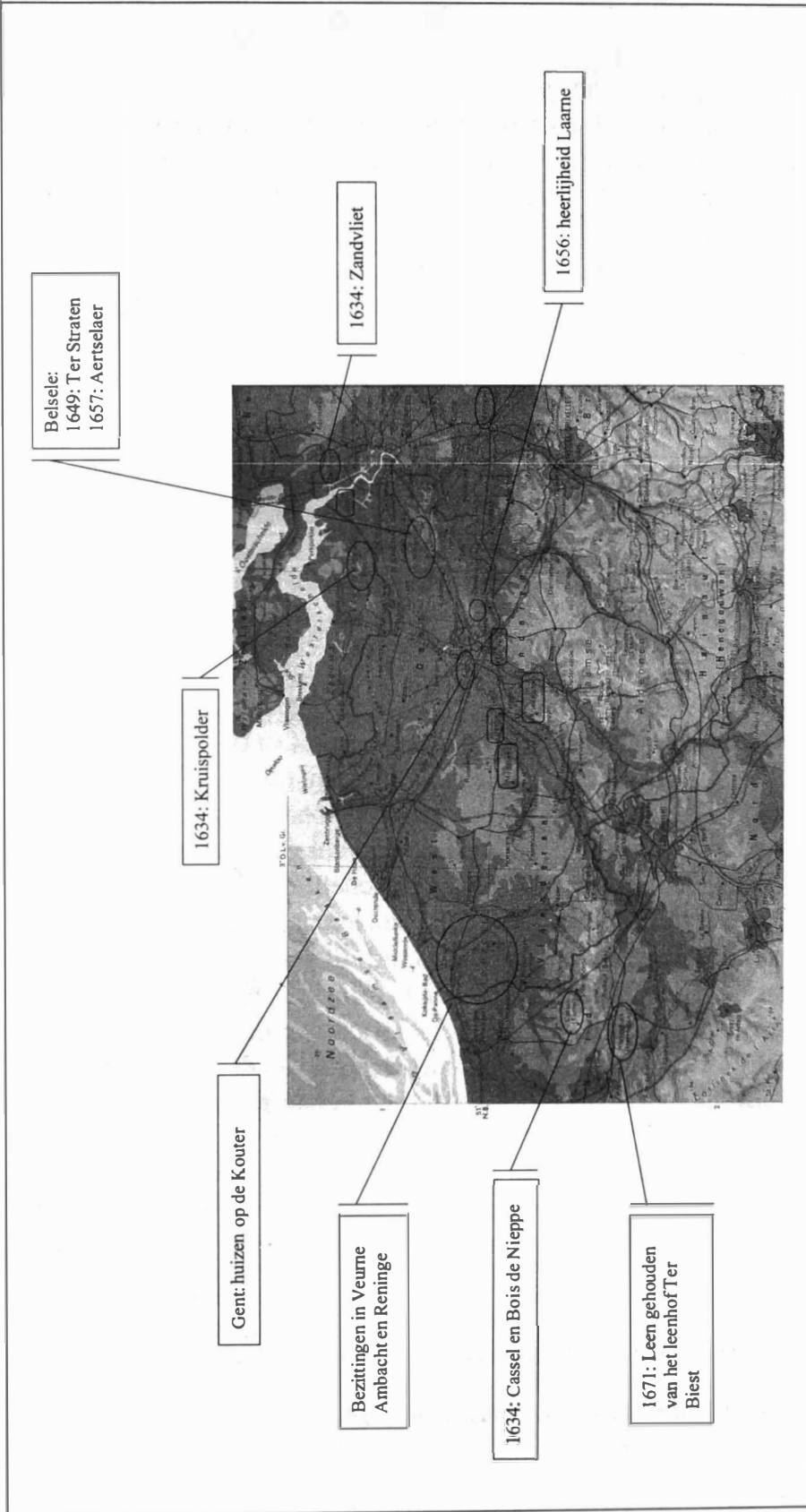
¹⁷³ AKL 2, f° 153 r°.

¹⁷⁴ Met dank aan Antoon Afschrift die mij een overzicht bezorgde.

¹⁷⁵ AKL, 527.40.

¹⁷⁶ AKL, 557.2.

¹⁷⁷ AKL, 76.1 en 550.1.

Kaart 4. Spreiding van de bezittingen van Gerard van Vilsteren en Maria Livina de Beer in de Zuidelijke Nederlanden²⁴².

²⁴² Wolters' Kleine Wereldatlas, Leuven, 1991.

en 2500 gulden.

Volgens een memorie uit 1695 betreffende de staat van goed van Gerard van Vilsteren, werd de echtelijke woning op de Kouter verkocht door Maria Livina omdat zij na Gerards overlijden met een aantal schulden achterbleef¹⁷⁸. Enerzijds ging het om een rente van 10 000 gulden waarmee het huis was belast en die toekwam aan de Ongeschoeide Karmelieten en anderzijds om 11 000 gulden ten voordele van de baron van Meulebeke. De helft van verkoopbedrag zou toekomen aan haar kinderen¹⁷⁹. Die verkoop gebeurde niet zonder slag of stoot. Het kwam tot een proces tussen Jan van Brouhoven de Bergeyck en zijn schoonbroer Gaspar Ignatius de Beer¹⁸⁰. Gaspar Ignatius richtte zich tot de Raad van Vlaanderen omdat het huis op de Kouter aan hem was verkocht bij middel van een akte opgesteld door notaris Jan de Scheemaeker te Gent¹⁸¹. In deze akte staat eveneens te lezen dat verschillende schilderijen op lijnwaad, een koperen schouwte in de eetkamer, de schouw in de grote kamer, het lijnwaad dat op zolder lag en de brouwsels die in de ketels, koelbakken en andere recipiënten uit de brouwerij terug te vinden waren, in de prijs waren inbegrepen. Jan van Brouhoven beantwoordde op 17 september 1685 deze vraag met het vriendelijke verzoek om zich te richten tot de Geheime Raad, omdat hij vanuit zijn functie daar zou geoordeeld moeten worden¹⁸².

Het huis werd uiteindelijk in augustus 1685 verkocht per opbod in de Vierschaar voor de schepenen van Gedele, aan jonkheer Frederick Franschois Volcaert, heer van Weldene, voor de som van 25 141 gulden 14 stuivers volgens de liquidatie¹⁸³ of voor de som van 25 041 gulden 14 stuivers volgens een memorie betreffende de staat van goed van Gerard van Vilsteren en een memorie betreffende de goederen die tijdens zijn huwelijk met Maria Livina de Beer werden verkocht¹⁸⁴.

Op 29 oktober 1685 zag Gaspar Ignatius de Beer af van zijn rechten op het huis op de Kouter in een akte die werd verleden voor de schepenen van Gedele van de stad Gent¹⁸⁵. Wellicht heeft de verklaring van zijn echtgenote van 17 augustus 1685, dat zij beter wist dan hij dat de koop nog niet definitief was gesloten, hierbij een rol gespeeld¹⁸⁶. Wel behield hij het recht om een schadevergoeding te eisen indien hij schade zou lijden doordat hij zijn huis op de Poel had moeten ontruimen¹⁸⁷.

¹⁷⁸ AKL, 559, document 3: graaf van Bergeyck voor de schepenen van Gedele te Gent.

¹⁷⁹ AKL, 362.2, f° 1 r° en AKL, 362.6.

¹⁸⁰ AKL, 559.

¹⁸¹ AKL, 559, document 13: akte verleden voor Jan de Scheemaeker, notaris te Gent.

¹⁸² AKL, 559, document 1: vraag van Gaspar Ignatius de Beer aan de Raad van Vlaanderen.

¹⁸³ AKL, 559, document 17: liquidatie tussen de graaf van Bergeijck en Frederick Franschois Volcaert.

¹⁸⁴ AKL, 362.2, f° 1 r° en AKL, 362.5, f° 4 r°.

¹⁸⁵ AKL, 559, document 8: akte verleden voor de schepenen van Gedele van de stad Gent, ondertekend Zoetaert.

¹⁸⁶ AKL, 559, document 19: protest aangetekend door de baron van Meulebeke tegen de verkoop.

¹⁸⁷ AKL, 559, document 8.

2.1.4. POLDERGEBIEDEN

Pieter d'Oostendorp had, zowel in het hertogdom Brabant als in het graafschap Vlaanderen, enkele stukken land in de polders in bezit die in 1635 werden verdeeld onder de kinderen van zijn broer Ancelmus en zijn zuster Johanna d'Oostendorp. Bij deze verdeling voor de weesmeesters van Antwerpen traden voor de kinderen van Johanna d'Oostendorp en wijlen Lubert van Vilsteren, Andries van Langenberghe en Pauwels van Halmale als voogden op. Voor de kinderen van wijlen Ancelmus d'Oostendorp en Petronella de Haze werd deze functie opgenomen door Lamorael vanden Berghe en meester Jacques vander Heyden¹⁸⁸. De totale waarde van de te verdelen goederen bedroeg afgerond 335 320 gulden, wat dus neerkomt op 167 660 gulden per staak¹⁸⁹. Voor de kinderen van Vilsteren moest hiervan volgens de rekening van Andries van Langenberghe nog een bedrag afgetrokken worden dat verschuldigd was aan de kinderen van Ancelmus d'Oostendorp met betrekking tot goederen gelegen in Overijssel. Waardoor zij uiteindelijk een totaal aan goederen zouden erven voor – afgerond – de som van 156 959 gulden.

In het hertogdom Brabant kwamen de kinderen van Vilsteren op die manier in het bezit van vierenzeventig gemeten¹⁹⁰ land in het Noordland van Zandvliet¹⁹¹. De prijs van dit land bedroeg 150 gulden per gemet, wat dus neerkomt op een prijs van 6600 gulden voor de totaliteit. De waarde van de woning die op deze grond stond, kwam op 1000 gulden. In Gerards staat van goed bedroeg de oppervlakte van dit goed negenenveertig gemeten. Het was belast met een jaarlijkse cijns die moest betaald worden aan de Sint-Michielsabdij in Antwerpen¹⁹². In de Noordse Polder van hetzelfde Zandvliet waren nog drie gemeten land gelegen, in de Boerenhoek, die hen ook toekwamen. De prijs per gemet bedroeg 150 gulden, wat dus neerkomt op een totaal bedrag van 450 gulden. Daarenboven erfden ze in dezelfde Boerenhoek nog twee gemeten land uit een groter perceel van veertien gemeten en zevenenvijftig roeden. Tegen dezelfde prijs per gemet als voorgaand stuk land kwam men hier op een totale waarde van 300 gulden¹⁹³. Gerard erfde zelf deze goederen in Zandvliet na het overlijden van zijn zuster Maria Lutgardis van Vilsteren¹⁹⁴. In 1639 hadden Albert, Gerard en Maria Lutgardis verschillende goederen afkomstig uit de erfenissen van hun ouders, van hun grootvader Frederik van Vilsteren en van hun oom Pieter d'Oostendorp en van hun zuster Joanna Lucia onder elkaar verdeeld¹⁹⁵. Maria

¹⁸⁸ AKL, 420.2, 420.3 en 420.8.

¹⁸⁹ AKL, 420.2.

¹⁹⁰ In Zandvliet was een bunder gelijk aan 3 gemeten en aan 900 roeden. In are uitgedrukt, kan men één bunder hier gelijk stellen met 131,6068 are. DOURSTHER H., *o.c.*, p. 69.

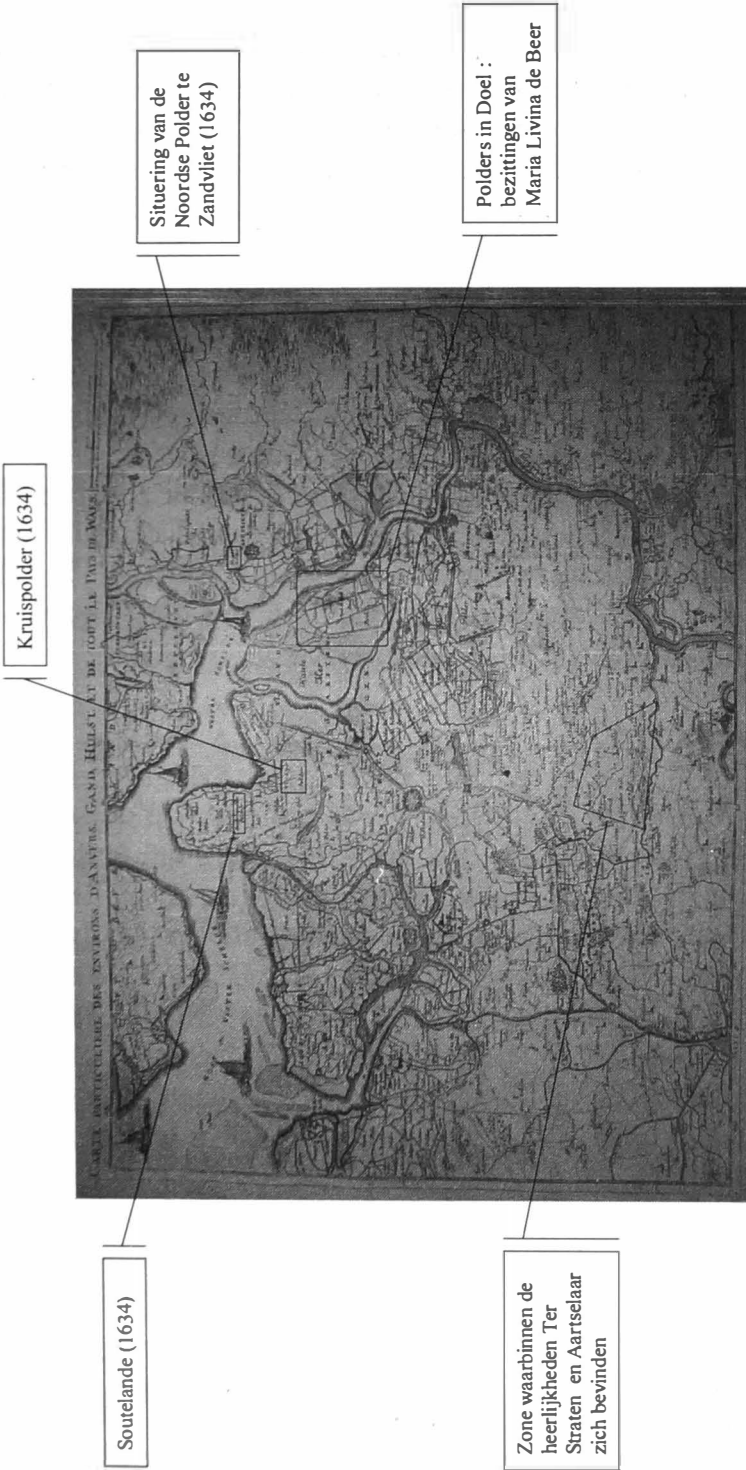
¹⁹¹ Zie kaart 5.

¹⁹² AKL, 2, f° 91 r°-91 v°.

¹⁹³ AKL, 420.2 en 623.

¹⁹⁴ AKL, 247.1.

¹⁹⁵ AKL, 425.1, 527.47 en 620.9.

Kaart 5. Detailkaart van de spreiding van de bezittingen van Gerard van Vilsteren en Maria Livina de Beer in het Waasland en de Polders²⁴³.

²⁴³

Op basis van een kaart van Eugène Henry FRICX uit 1706: *Carte particulière des environs d'Anvers, Gand, Hulst et de tout le Pays de Waes*. (Muntenkabinet en kaartenzaal van de Centrale Bibliotheek van de Universiteit Gent, kaart 99)

Lutgardis had daarbij alle goederen in Zandvliet gekregen. Wanneer Gerard overleed, bezat hij er de voornoemde hoeve en verschillende stukken land, gelegen in het Noordland, het Gravenland en Joos Vitshoek. Alles samen vertegenwoordigden deze een oppervlakte van achtenzeventig gemeten en eenentwintig en een half roeden. De verschillende stukken grond waren belast met cijzen ten voordele van de heer van Zandvliet of de Sint-Michielsabdij van Antwerpen. Enkel het stuk land in Joos Vitshoek was onbelast. Gedurende zijn huwelijk met Maria Livina de Beer werd de totaliteit van deze goederen belast met een rente van twaalfduizend gulden ten voordele van Egidius du Bois¹⁹⁶.

In Vlaanderen erfden de kinderen van Vilsteren in de Kruispolder, gelegen in Hulster Ambacht, 100 gemeten land die deel uitmaakten van een groter areaal van tweehonderd vijftig gemeten. De overige gemeten kwamen toe aan de kinderen van Ancelmus d'Oostendorp. Deze zou Gerard uiteindelijk ook in bezit krijgen na het overlijden van Maria d'Oostendorp¹⁹⁷. Samen erfden de voornoemde erfgenamen ook nog eenenveertig gemeten honderd roeden in het *Soutlant* of de *Borchtpolder* in Hulster Ambacht. Het geheel van goederen die de kinderen van Vilsteren erfden van Pieter d'Oostendorp vertegenwoordigde afgerond een waarde van 159 358 gulden. Dat was 2398 gulden meer dan zij moesten ontvangen, wat dus moest worden vergoed aan de kinderen van Ancelmus d'Oostendorp.

2.1.5. CASSEL EN BOIS DE NIEPPE¹⁹⁸

Eveneens uit de erfenis van Pieter d'Oostendorp was een rente op de koninklijke domeinen van Cassel en Bois de Nieppe afkomstig. Het ging om een rente van 4000 gulden per jaar¹⁹⁹. Uit zijn staat van goed blijkt dat hij nog verschillende andere renten had op deze domeinen²⁰⁰. Na het overlijden van Gerard van Vilsteren ontving diens weduwe geen inkomsten meer uit een rente van 3750 gulden en een van 750 gulden omwille van Franse confiscaties²⁰¹. Net zoals dat het geval was met een rente van 82 gulden en een van 600 gulden per jaar, waaruit men respectievelijk al sedert 1 mei 1663 en sinds 1665 geen ontvangsten meer had gehaald²⁰². Na het overlijden van Marie d'Oostendorp erfde hij er nog eens een rente van 4500 gulden uit een rente van 5000 gulden²⁰³.

¹⁹⁶ AKL, 2, f° 91 r°-f° 93 r°.

¹⁹⁷ AKL, 247.1.

¹⁹⁸ Cassel of Kassel en Nieppe of Nieperke zijn twee plaatsen die vandaag in Frankrijk, Département du Nord, arrondissement Duinkerke zijn te situeren.

¹⁹⁹ AKL, 420.3.

²⁰⁰ AKL, 2, f° 125 r°-125 v°.

²⁰¹ AKL, 2, f° 125 v° en f° ...

²⁰² AKL, 2, f° 149 v°.

²⁰³ AKL, 247.1.

2.1.6. HERTOGDOM BRABANT

In Brabant had Gerard van Vilsteren twee rentes in zijn bezit waarmee de – niet nader te situeren – heerlijkheden en goederen van Schaillemont, Bois en Mesnage²⁰⁴ waren belast²⁰⁵. Deze werden gehouden van het soevereine leenhof van Brabant²⁰⁶. Hij bezat enerzijds een rente van zevenhonderd vijfenzeventig gulden die jaarlijks verviel op 24 juni en anderzijds een rente van duizend gulden per jaar, met jaarlijkse vervalldag 1 januari.

2.1.7. MECHELEN

Hier bezat hij een rente van vijf honderd gulden per jaar tot last van de stad Mechelen, gehypothekeerd op haar goederen. Deze renten werden jaarlijks geïnd op 1 mei en 1 november. De brieven van *verbande en constitutie* werden verleend door Jan vanden Hende, raadsheer en rentmeester-generaal van zijne majesteits domeinen van de stad en het land van Mechelen, Urbaen de Meijer, rentmeester van het land van Mechelen, van Tervuren, Vilvoorde, Overijse en Overzenne en jonkheer Maximiliaen vanden Driessche, drossaard van het Land van Mechelen, voor zichzelf en als gevolmachtigde van Alexander Madoets, president van de Rekenkamer van Brabant²⁰⁷.

2.1.8. GECONFISCIEERDE GOEDEREN

Uit een overzicht van afgeloste renten en verkochte goederen uit de jaren 1670 blijkt dat Gerard van Vilsteren een aantal goederen moest prijsgeven ten gevolge van Franse confiscaties. Het gaat om goederen gelegen in Reninge, Veurne Ambacht en in Hazebroek²⁰⁸. In Hazebroek hield hij een goed in leen van de heerlijkheid Ter Biest. Het leenverhef werd gedaan door François de Lens, als gevolmachtigde van Gerard van Vilsteren, op 19 november 1671. Al deze goederen waren voornamelijk afkomstig uit de erfenis van Marie d'Oostendorp²⁰⁹.

In een memorie betreffende de verkoop van een aantal bezittingen tijdens zijn huwelijk met Maria Livina de Beer, worden twee goederen vermeld die hij in Reninge in bezit had. Deze werden achteraf weer doorstreept en er werd volgende vermelding aan toegevoegd: “en parti dans l'estat”. Hij had er twee hofsteden in bezit. De eerste had een oppervlakte van 44 gemeten en bracht 120 gulden per jaar op. Er wordt

²⁰⁴ AKL 2. Mesnage wordt niet vermeld op f° 51 r° of f° 51 v°.

²⁰⁵ AKL, 297.1.

²⁰⁶ AKL, 2, f° 51 r°-f° 51 v°.

²⁰⁷ AKL, 2, f° 97 r°-f° 97 v°.

²⁰⁸ AKL, 550.1.

²⁰⁹ AKL, 403.5 en 247.1.

nog eens extra bij vermeld dat deze werd verkocht. Een tweede hofstede was van iets kleiner formaat en besloeg een oppervlakte van 8 gemeten. Per jaar werden hier 28 gulden aan opbrengsten uitgehaald²¹⁰.

2.1.9. VERKOOP VAN ONROEREND GOED

Uit een memorie betreffende goederen die werden verkocht tijdens het leven van de baron van Laarne, kan men ook iets leren over de verkoop van onroerende goederen door Maria Livina de Beer en haar tweede echtgenoot Jan van Brouhoven de Bergeyck²¹¹. Daaruit blijkt onder andere dat door de stokhouder meubels werden verkocht voor een waarde van 4698 pond parisis 6 schellingen. Daarnaast werden schilderijen en boeken verkocht voor een waarde van 2126 pond parisis, alsook vaatwerk voor de prijs van 2794 pond. In laatste instantie werd nog oud linnen van de hand gedaan voor een prijs van 516 pond.

Daarenboven blijkt ook uit het vijftiende kapittel van Gerards staat van goed dat Maria Livina een ledikant – met toebehoren – van de hand deed en dat dit haar het bedrag van 50 pond Vlaams opleverde.

2.1.10. GOEDEREN DOOR MARIA LIVINA DE BEER IN HET HUWELIJK INGEBRACHT

Maria Livina de Beer bracht in het huwelijk ook een aantal goederen in, die na het overlijden van Gerard van Vilsteren haar zijde bleven houden, maar die tijdens het huwelijk wel voor inkomsten hebben gezorgd door de verpachting ervan. In tabel 4 geef ik een overzicht van die bezittingen.

²¹⁰ AKL, 362.5, f° 2 r°.

²¹¹ AKL, 362.5, f° 5 r°.

<i>Beschrijving goed</i>	<i>Plaats</i>	<i>Grootte</i>
Een mooi pachthof, landen en weiden	Merksem (Antwerpen)	50 gemeten
Een huis van plaisantie met hoven, een boomgaard, stallen en twee bunders land daarbij horend	Merksem (Antwerpen)	2 bunders
De helft van een behuisde hofstede met tweeëntwintig bunders land, bos en meersen	Merelbeke	22 bunders
Land	Wichelen (Land van Dendermonde)	22 dagwanden
Land	Lebbeke (Land van Dendermonde)	14 dagwanden
Land	Bottelare, deel van Merelbeke	
Land	Bottelare	
Twee partijen land	Bottelare	
Twee partijen land	Bottelare	
Een stuk land de <i>Cromme Voore</i> genaamd	Bottelare	
Land	Bottelare	
Land	Bottelare	
Land	Bottelare	1 dagwand 26 roeden
Land	Massemen	2,5 dagwanden
Land	Massemen	
Land	Kruishoutem ²¹²	3 vierendelen
Land	Kruishoutem	
De meers de Lange Ham genaamd	Deinze	4 bunders
De helft van een behuisde hofstede met vier bunders land	Laarne	4 bunders
Een behuisde hofstede met neghen bunders vierhonderd roeden land	Meulebeke	9 bunders 4 roeden
Land	Avelgem ²¹³	11 hond

Tabel 4. Overzicht van goederen ingebracht in het huwelijk door Maria Livina²¹⁴.

Naast deze goederen bracht ze ook nog een aantal renten in het huwelijk in, waaruit het paar jaarlijkse inkomsten kon genieten. In het kwartier van Gent konden zij bijvoorbeeld inkomsten genieten uit de maalterij en de provinciale belastingen van Vlaanderen. Alsook kon zij profiteren van een rente waarmee verschillende polder-

²¹² Kruishoutem was gelegen in de kasselrij Oudenaarde waar 1 bunder gelijk was aan 4 dagwanden en aan 400 roeden. Een bunder kon men er gelijk stellen met 130,9331 are. DOURSTHER H., *o. c.*, p. 67.

²¹³ Avelgem was gelegen in de Kasselrij Kortrijk. Daar was één bunder gelijk aan vier dagwanden en aan 16 hond. Een bunder kon men er gelijk stellen met 141,8005 are.

²¹⁴ AKL, 2, f° 129 r°-143 r°.

Kaart 6. Spreiding van de bezittingen van Gerard van Vilsteren in Overijssel²⁴⁴.

landen in Doel waren belast. Deze laatste inkomsten konden echter wel onzeker zijn. In 1681 overstromden deze polderlanden ten gevolge van het slechte weer (*tempeest*) en werden verlaten door de pachters van deze gronden. Daarop heeft de baron van Laarne kosten moeten maken om deze landen te laten indijken net als enkele andere eigenaars. Een jaar later werden deze goederen opnieuw verpacht, zodat men er op kerstavond 1683 terug inkomsten van had. Verder konden zij nog profiteren van inkomsten uit renten in Kruishoutem, van renten op zijne majesteits domeinen van Oost-Vlaanderen, van renten tot last van de kasselrij van Kortrijk, een rente op de eerder vernoemde koninklijke domeinen van Kassel en Bois de Nieppe en ten slotte een rente ten laste van de thesaurie van de stad Gent. De totale waarde van al deze goederen die in gemeenschap werden ingebracht, bedroeg 2307 pond 14 schellingen 6 groten²¹⁵.

2.2. NOORDELIJKE NEDERLANDEN

Net zoals in de Zuidelijke Nederlanden nam het bezit van Gerard in de Noordelijke Nederlanden verschillende vormen aan. Enerzijds was er het effectieve bezit van verschillende gronden in de Noordelijke Nederlanden, anderzijds bezat hij renten, obligaties en rustingbrieven op verschillende goederen. Mijn vertrekpunt om zijn goederenbezit in het Noorden te reconstrueren is Gerards staat van goed uit 1685. Aan de hand daarvan zal ik een overzicht geven per gewest en per oorsprong en dit verder aanvullen met informatie die men kan halen uit andere archiefbronnen of literatuur.

2.2.1. PROVINCIE OVERIJSSSEL

De goederen in de provincie Overijssel komen uit handen van zijn ouders en vrienden²¹⁶. Zo komt hij in het bezit van landen gelegen in de buurschap Strockel, in de stad Hasselt. Ten eerste erfde hij er het goed *Ten Voorde* dat een oppervlakte had van achttien morgen en een stuk grond genaamd de *Muysbrinck* dat één morgge twee hond groot was, dat onderhevig was aan een cijns van tweeënveertig stuivers per jaar die toekwam aan de hoogvorstelijke vrouw abdis van Hasselt. Hij kwam er ook nog in het bezit van een erf van achttien morgen. Daarnaast kwamen van deze zijde ook verschillende landerijen in zijn bezit die gelegen waren te Mastenbroek, in de buurt van Zwolle. Hij bezat er onder andere vier morgen weiland, liggend naast het land van burgemeester Meuwes van Deventer en Veldkamp. Daarnaast bezat hij 4 5/6 morgen land gemeenschappelijk met Derk Rees, in een partij van 9 4/6 morgen, waarvan drie morgen in leen waren van de abdis van Hasselt. Gerard had er ook

²¹⁵ AKL, 2, f° 143 r°-150 r°.

²¹⁶ AKL, 2, f° 52 r°-f° 60 v°.

4 1/2 morgen land in bezit aan de kerk, genaamd het Paardenland. En tenslotte had hij zeven morgen in bezit aan de *Ganemunder Steeg*.

Een volgende regio waar de familie van Vilsteren een aantal goederen bezat, was het kerspel²¹⁷ van Wijhe. Ze bezaten er een huis genaamd *Weijendael*, met een hof en omliggende landerijen, welke samen een grootte hadden van vier en een halve morgen. Daarenboven hadden ze er een herberg in hun bezit, de *Brabantse Wagen*, die gelegen was aan een dijk. Samen met de omringende landerijen besloeg dit een oppervlakte van ongeveer vier morgen. Daarnaast bezaten ze er nog de landen van een slot, de *Ghelaese Campen* in het *Lierder Brock*, dat in leen werd gehouden van het huis en het hof van Nijenhuis, een akker gelegen naast het ziekenhuis op de *Auden Euck* en een *caterstede* aan de dijk, naast het voornoemde Weijendael. Daarenboven bezaten ze er het Vilsterens Slot, gelegen in de buurschap Derp in Wijhe met het huis, de hof, de boomgaard enz... Dit was altijd al een riddermatig goed geweest, in het bezit van de familie van Vilsteren²¹⁸. Tenslotte bezaten ze er nog de *Cotterstede*, met een grootte van drie vierde deel van een morgen.

Een volgende reeks goederen afkomstig uit het patrimonium van Gerards voorouders was in het kerspel Dalfsen gelegen. Een eerste erf lag in de buurschap Emmen en was *Klien Hovelinck* genaamd. Dit was veertig morgen land groot, waarvan zes morgen land te leen werden gehouden van het huis Almelo. Daarnaast hielden ze er nog veertien gemeten land in leen van ditzelfde huis. Daarenboven bezat Gerard in hetzelfde buurschap Emmen nog eens drie en een half morgen land. Op 5 november 1670 verscheen Henr. Lambert Bruine in naam van Gerard van Vilsteren voor de leenheer en de leenmannen van het huis Almelo. Hij werd er beleend met twintig morgen land gelegen in het kerspel van Dalfsen. Bruine had hiervoor op 17 juli van hetzelfde jaar een volmacht gekregen voor de leenmannen Herman Knoppert en E. Jacobus Vriesen²¹⁹.

De twee laatste kerspels waarin de familie van Vilsteren bezittingen had, waren het kerspel Ommen en het kerspel Raalte. In het kerspel Ommen hadden ze in de buurschap Vilsteren vijf erven in bezit: het erf genaamd *Borcherink*, dat een Munsters leen was, een erf dat de naam *Gerner* had, gehouden van het landschap en de provincie van Overijssel, een erf dat luisterde naar de naam *Sigers*, dat ook in leen werd gehouden van het landschap of de provincie Overijssel, een erf dat *Buijtinck* werd genoemd en tenslotte het erf *Meijerinck*. Daarnaast bezaten ze nog enkele parten in het goed *de Lauwick*, gelegen bij Wageningen in de huidige provincie Gelderland, dat werd overgenomen uit de verlaten boedel van *Suttum*. In het kerspel van Raalte bezaten ze slechts één stuk grond, *Brockhuijs* genaamd.

Tijdens zijn huwelijk met Maria Livina de Beer verwierf Gerard te Vilsteren acht

²¹⁷ Een kerspel is volgens van Dale: 1. (R.-K.) een kerkdorp of parochie; 2. (oneig.) een dorp of landgemeente VAN DALE J.H., o.c., p. 451.

²¹⁸ AKL, 2, f° 57 r°.

18 juni 1646:
Endegeester tiende
(Oesigeest)

Kaart 7. Spreiding van de bezittingen van Gerard van Vilsteren in de provincie Holland vooral komend uit de erfenis van Beatrix van der Mij († 31/03/1673)²⁴⁵.

²⁴⁵ Op basis van een kaart van Tobias Conrad LOTTER uit 1761: *Belgica Foederata...* (Muntenkabinet en kaartenzaal van de Centrale Bibliotheek van de Universiteit Gent, kaart 406).

delen van negen van een erf genaamd het Groothof. Dit goed was leenhorig aan de provincie en had drie achterlenen. Deze achterlenen werden volgens de rentmeesters in Overijssel aangekocht voor een som van zeshonderd vijftig gulden. Daarenboven zou hij ook enkele velden hebben gekocht voor de prijs van achthonderd gulden. Deze velden werden na de aankoop in cultuur gebracht²²⁰. Dit goed vinden we terug als het *aengecochte erfve Grothof* in het handboek van Maria Livina de Beer dat werd opgestart in 1681²²¹.

2.2.2. FLEVOLAND

In Dronten bezat hij het vierde deel van zestien maete of tien ackeren gemeenschappelijk met het Kampergasthuis en seigneur van Vooren, alsook een vierde deel van een smal land gemeenschappelijk met van Dorsten en seigneur ten Borckop. Het gaat hier om allodiale goederen.

2.2.3. HOLLAND

Een andere reeks goederen werd door Gerard van Vilsteren geërfd van zijn eerste echtgenote Beatrix van der Mij. Het gaat hierbij om een niet onaanzienlijke hoeveelheid goederen die wij tegenwoordig vooral kunnen situeren in de provincie Zuid-Holland²²². In zijn staat van goed staan de goederen die zij erfde van Pieter van Endegeest en diens oom Jan apart opgenomen. Zij schonk ze hem bij middel van een testamentaire gifte, gedaan voor notaris Jan Baptiste Odevaere op 27 maart 1673. Gerard was ook nog in staat een aantal goederen terug naar zich toe te trekken door overeenkomsten met Jan Louijs de Nobelaer en juffrouw de Kies van Wissem, weduwe van Adriaan Adrichem van Dorp.

Door zijn huwelijk kwam Gerard van Vilsteren niet alleen in het bezit van nieuwe woningen, gronden, straten en dergelijke. Hij verwierf op deze manier ook een aantal renten, obligaties en rustingbrieven waaruit hij inkomsten kon halen. Het zou ons te ver leiden om een tot in de puntjes gedetailleerde opsomming van goederen te geven die van de zijde van Gerards echtgenote afkomstig waren. Daarom beperk ik mij louter tot het aanhalen van de verschillende plaatsen die voorkomen in de staat van goed van Gerard. Eerst en vooral behoren tot zijn wettelijk deel uit de erfenis van Beatrix van der Mij goederen in Voorhout, Noordwijkerhout, Zoeterwoude, Oudshoorn en Esselickerwoude en Koudekerk.

Uit de erfenis van Pieter en Jan van Endegeest kreeg hij de koren- en vlastiende te Oestgeest, die gemeenschappelijk was met de abdij van Rijsenburg, de ambachts-

²¹⁹ AKL, 682.

²²⁰ AKL, 2, f° 95 v°-96 v°.

²²¹ ADB, inventaris JBB, I-I.

²²² AKL, 2, f° 61 r°-f° 90 r°.

heerlijkheid Lombardijen, gelegen in Dirk-Metgesland, en 13 morgen land in Koudekerk, in de Lagewaard. Deze eerste koren- en vlastiende was niet dezelfde als de Endegeester tiende die ik reeds vermeldde in het eerste hoofdstuk en die ter sprake komt in het vermelde werk van Bijleveld²²³. Deze was eveneens gelegen in Oestgeest en op de Hoge Meers, Valkenburg en Rijnburg²²⁴. Op 18 juni 1646 werd Beatrix van der Mij voor de ridderschap, edelen en steden van Holland en West-Friesland beleend met deze beide tienden²²⁵. Na haar overlijden werd Gerard van Vilsteren door de Staten van Holland met dezelfde tienden beleend op 25 januari 1674. Meester Joost van Leemoen had op 12 juni van datzelfde jaar van de baron van Laarne de volmacht gekregen om hulde, eed en manschap af te leggen²²⁶. Tot het archief van het kasteel van Laarne behoren negen katernen die handelen over de jaarlijkse verpachting van de Endegeester tiende, waarin alle modaliteiten worden geregeld tussen de koper van de tiende en de verkoper, Gerard van Vilsteren, vertegenwoordigd door zijn rentmeester²²⁷.

Andere goederen uit deze erfenis kreeg hij in gemeenschap met de heer van Berchem en Heindrick van Swieten, waaronder een stuk land genaamd de *Verbrande Woning* in Valkenburg, een stuk land in het ambacht Alphen. Een andere reeks goederen moest onder deze heren worden verdeeld, terwijl de helft toekwam aan juffrouw Margriete van Reijghersberghe. Het gaat dan om goederen gelegen in Akerdijck, buiten Delft, stukken grond in Barendrecht en Charlois, in Robbenoord en in Dirk Metgesland.

Door de in het eerste hoofdstuk vermelde overeenkomsten tussen Jean Antoine d'Aubermont en Jan Louis de Nobelaere enerzijds en juffrouw de Kies van Wissem anderzijds komt hij verder in het bezit van verschillende goederen gelegen te Oestgeest, Valkenburg, Noordwijk, Noordwijkerhout, Soeterwoude, Oudshoorn, *Esselickerwoude*, Koudekerk, Benthuizen, Nieuwkoop, Maasland, Naaldwijk, Charlois, Warmond en Bodegraven. Uit de voornoemde goederen volgen ook nog een hele reeks erfpachten, obligaties, rentebrieven en rustingbrieven.

Slechts in een beperkt aantal gevallen worden we geïnformeerd over de effectieve aankoop van goederen in Holland door Gerard van Vilsteren zelf. Zo kocht Gillis van Heussen in 1653 in naam van Gerard van Vilsteren een stuk land gelegen te Voorhout en *Schravendam* aan van Nanning Dircse. Deze schreef op 29 april 1653 een kwitantie om de verkoop van dit goed finaal af te handelen. Het had een grootte van zeven hond vijftig roeden²²⁸.

²²³ BIJLEVELD W.J.J.C., *o. c.*, p. 18; Een morgen was in Amsterdam gelijk aan 81,2714 are. De morgen werd gelijkgesteld met 600 roeden. DOURSTHER H., *o.c.*, p. 24.

²²⁴ AKL, 2, f° 82 v°.

²²⁵ AKL, 147.

²²⁶ AKL, 146.

²²⁷ AKL, 252.1.

²²⁸ AKL, 107.4.

De waarde van alle bezittingen van de erfgenamen van Gerard van Vilsteren in Holland werd door Jan van Brouhoven de Bergeyck geschat op 83 799 gulden. Dit kan men lezen in een schrijven dat hij richtte aan de raadsheren van de Staten van Holland en West-Friesland. Deze hadden de waarde van de bezittingen veel hoger ingeschat, op 142 000 gulden, en hadden de kinderen van van Vilsteren op dit bedrag belast²²⁹.

2.2.4. VERKOOP VAN GOEDEREN IN DE NOORDELIJKE NEDERLANDEN

Tijdens zijn huwelijk verkocht Gerard al verscheidene goederen in de Noordelijke Nederlanden. Op 31 augustus 1681 werden enkele percelen veld in Vilsteren verkocht. Een eerste stuk groen land, gelegen aan de Vecht, werd bij opbod verkocht aan Koninck voor de prijs van 230 Carolus gulden. Een ander stuk veld werd verkocht aan Derk Rees voor 120 gulden²³⁰.

Volgens een memorie met betrekking tot de staat van goed uit 1686, werd in Maasland zes morgen drie hond land verkocht voor de som van 3600 gulden²³¹. Volgens een andere memorie betreffende verkochte goederen ging het om twee stukken land die op 19 april 1680 voor een som van 3800 gulden werden van de hand gedaan²³². In deze laatste memorie wordt ook nog de verkoop gemeld van een aantal andere Hollandse goederen. Op 7 maart 1681 werden te Alphen voor een prijs van 624 gulden, met intresten, 2 morgen 3 hond verkocht. In Hazerswoude werden op 18 juli 1681 2 morgen 5 hond 10 roeden weiland verkocht voor 1800 gulden. In Oudshoorn werden in hetzelfde jaar 4 morgen 2 hond 75 roeden van de hand gedaan voor een bedrag van 1400 gulden²³³. Daarnaast werden in de provincie Overijssel een aantal bezittingen verkocht. In 1679 verkocht Gerard te Steenwijk een huis in de *Schelstraete* aan de graaf van Kruishoutem voor 21 000 gulden en in 1681 werden 4 dagwanden verkocht waarvoor een som van 400 gulden werd betaald en later nog eens een som van 7000 gulden²³⁴.

Maar ook na Gerards overlijden werden nog goederen van de hand gedaan. Uit een brief van Johan Versijden aan de graaf van Bergeyck van 25 januari 1692 blijkt dat een aantal goederen op zijn advies worden verkocht, vooraleer de Staten van Holland nieuwe consenten voor de honderdste penning uitvaardigden²³⁵. Zo werd het *Verbrande Woninkje* afkomstig uit de erfenis van Johan van Schouwen van de hand gedaan voor een bedrag van 1800 gulden. Een stuk land dat in Overmaas lag

²²⁹ AKL, 51.3.

²³⁰ HCO, toegang 226, 853.

²³¹ AKL, 362.2, f° 1 r°.

²³² AKL, 362.5, f° 1 r°.

²³³ AKL, 362.5, f° 1 r°.

²³⁴ AKL, 362.5, f° 2 r°-F° 2 v°.

²³⁵ AKL, 51.1, brief 2: Johan Versijden aan de graaf van Bergeyck, Leiden, 25 januari 1692.

zou openbaar worden verkocht in Rotterdam op 12 februari van dat jaar en op 14 februari zou in Delft hetzelfde gebeuren met een stuk land dat buiten Delft lag. De woningen en landen van jonkheer d'Albada werden alles tesamen verkocht voor een bedrag van 9000 gulden.

In 1717 of 1718 verkocht Derk Rees als gevolmachtigde van Jacob Joseph van Vilsteren de erven en goederen te Vilsteren in het schoutambt Ommen en het goed Ylicke in de buurschap Holthema, schoutambt Hardenberg, aan Johan Cassimir Vermeer en Euphemia Rees²³⁶. Volgens Gevers en Mensema verschoof daarmee het zwaartepunt van de belangen van Jacob Joseph van Vilsteren en zijn echtgenote van de Noordelijke naar de Zuidelijke Nederlanden en de Betuwe²³⁷. Marie Isabelle de Lichtervelde werd in 1712 immers beleend met de heerlijkheid en het kasteel van Ammersoyen. De opbrengsten van deze goederen bleven echter wel naar haar moeder, Maria Catharina de Belver, gaan. Dit leidde in 1754-55 tot een proces tussen Nicolas Joseph van Vilsteren en zijn grootmoeder²³⁸.

Ik zou de uitspraak van Gevers en Mensema toch enigszins willen nuanceren. Het zou zeker nuttig zijn om de rekeningen van de nakomelingen van Gerard van Vilsteren van naderbij te bekijken om deze stelling te toetsen. Wanneer ik het landboek van Maria Livina de Beer in het archief de Bergeyck bekijk, kan ik enkel tot de conclusie komen dat een heel groot deel van de goederen die Gerard van Vilsteren tijdens zijn leven in bezit kreeg, bewaard bleven²³⁹. Deze bezittingen kwamen volgens de gewoonte en volgens de bepalingen in het huwelijkscontract tussen Maria Livina de Beer en Gerard van Vilsteren voor de helft toe aan Maria Livina en voor de andere helft aan haar kinderen²⁴⁰. Ik kan mij dan ook moeilijk inbeelden dat Jacob Joseph geen belangen meer zou hebben gehad in deze goederen. Dit kan alleen maar nog worden bevestigd door het feit dat in 1711 Maria Livina de Beer afstand deed van haar aanspraken op goederen in de provincie Overijssel en op de goederen die kwamen uit de erfenis van Beatrix van der Mij²⁴¹. Tot nu toe heb ik in de bronnen alleen kunnen lezen dat de goederen in Vilsteren door Jacob Joseph van de hand werden gedaan en dit is slechts een fractie van de bezittingen die Gerard in het Noorden had verworven. Voorlopig wil ik deze uitspraak dan ook nuanceren en pleiten voor een voortzetting van het onderzoek naar de evolutie van de bezitsstructuur van de familie van Vilsteren.

²³⁶ HCO, toegang 226, 264. en AKL, 753.

²³⁷ GEVERS A.J. en MENSEMA A.J., *o. c.*, p. xviii.

²³⁸ BUURMAN D.J.G. (red.), *Ammersoyen. Bijdragen tot de geschiedenis van het kasteel, de heerlijkheid en de heren van Ammersoyen*, Zutphen, 1986, p. 26.

²³⁹ ADB, inventaris JBB, I-I.

²⁴⁰ AKL, 213.

²⁴¹ AKL, 31.1 en 176.3.

2.4. CONCLUSIE

Bij zijn dood in 1683 liet Gerard van Vilsteren een patrimonium na verspreid over een groot territorium. De waarde van dit alles werd in 1703-1704 geschat op tweehonderdduizend gulden²⁴⁶. Wanneer men de staat van goed van Gerard van Vilsteren vergelijkt met die van Beatrix van der Mij is het wel opvallend dat een heel groot stuk van de goederen van haar kant komen. Normaal gezien moesten een heel deel van de goederen terugkeren naar haar familie, maar zoals eerder gezegd, was Gerard in staat om via overeenkomsten een mooi deel van deze bezittingen voor zich te houden.

Een analyse van zijn bezittingen per gewest leiden ons tot een aantal algemene besluiten komen. In Overijssel bestaat zijn bezit vooral uit onroerende goederen zoals landerijen en huizen die worden verhuurd en verpacht, wat zijn voornaamste bron van inkomsten vormt in deze provincie²⁴⁷. Veruit de meeste onroerende goederen uit zijn bezit moeten we situeren in de provincie Holland. Hier haalt hij het grootste deel van zijn inkomsten uit renten, obligaties en rustingbrieven en uit een klein aantal erfpachten²⁴⁸. In de Zuidelijke Nederlanden investeert hij zelf in onroerend bezit door de aankoop van de eerder genoemde heerlijkheden. Zijn voornaamste bron van inkomsten bestaat hier uit de verpachtingen van stukken grond aan de plaatselijke bewoners. Daarnaast komt hij via erfenissen in het bezit van nog meer onroerende goederen en verschillende renten. Door zijn huwelijk met Maria Livina de Beer kan hij nog mee profiteren van inkomsten die afkomstig zijn uit renten en verpachtingen uit goederen. Deze laatste bezittingen blijven echter de zijde volgen van de familie van Maria Livina.

Een verder doorgedreven sociaal-economische studie om te bepalen wat het economische gewicht was van Gerard van Vilsteren is zeker aangewezen. In samenspraak met mijn promotor heb ik niet altijd alle rekeningen tot in detail bestudeerd maar er vooral nuttige informatie uitgehaald met betrekking tot de bezitsstructuur en het bezitsbeheer. Toch wil ik al enkele aanzetten geven in die richting. Zoals hierboven gezegd, werd de totale waarde van de goederen in zijn bezit geschat op 200 000 gulden en wanneer we zijn staat van goed bekijken kunnen we afleiden dat hij bij zijn overlijden, na verrekening, een bedrag naliet van tweeduizend honderd drieënzeventig pond veertien schellingen twee groten of ongeveer 120 000 gulden²⁴⁹. Dit doet mij algemeen besluiten dat het grootste deel van zijn kapitaal werd geïnvesteerd in roerend en onroerend goed en dat de opbrengsten die hij eruit haalde dikwijls teniet werden gedaan door de schulden en kosten die eruit voortvloeiden. Zoals ik reeds hierboven schreef, liet hij Maria Livina achter met een aantal schulden die haar noopten het huis op de Kouter te verkopen.

²⁴⁶ AKL, 247.4.

²⁴⁷ AKL, 364.4.

²⁴⁸ AKL, 2, f° 71 r°-f° 90 r°.

²⁴⁹ AKL, 2, f° 199 r°- 199 v°.

HOOFDSTUK 3. SOCIO-POLITIEKE ROL

In mijn zoektocht naar mogelijke verklaringsgronden voor Gerards vertrek uit de Noordelijke Nederlanden, is het volgens mij ook van belang te onderzoeken of er achterliggende politieke motieven te ontwaren zijn. In het vorige hoofdstuk werd reeds vermeld hoe hij in 1673 als beloning voor bewezen diensten de titel van baron kreeg toegewezen voor de heerlijkheid Laarne. Uit de motivatie voor de toekenning kan men leren wat zijn eigen argumenten waren om deze titel te verwerven. Twee aspecten vallen daarbij op: enerzijds de politieke rol van zijn grootvader Gerard d'Oostendorp en zijn overgrootvader Jean d'Oostendorp, twee getrouwen van de Spaanse kroon, en anderzijds zijn inspanningen om het kasteel van Laarne te renoveren en zijn gedrevenheid om zijn patrimonium in de Zuidelijke Nederlanden uit te breiden. Ik wil in dit hoofdstuk kijken of dit kaderde in een verregaande ambitie van Gerard van Vilsteren om als vreemdeling in het Zuiden een politieke rol van betekenis te spelen.

3.1. SOCIALE STATUS VAN DE FAMILIE VAN VILSTEREN IN DE NOORDELIJKE NEDERLANDEN

Na afloop van het colloquium *Adel en macht. Politiek, Cultuur en Economie* van de Vlaams-Nederlandse Vereniging Nieuwe Geschiedenis van 27 september 2002, had ik een gesprek met Conrad Gietman, medewerker van het Centraal Bureau voor Genealogie en één van de gastsprekers die dag. In het kader van zijn onderzoek naar de Oost-Nederlandse adel²⁵⁰ had hij de familie van Vilsteren buiten beschouwing gelaten omdat die niet tot de zogenaamde riddermatige adel behoorde. Deze stelling werd twee jaar later bevestigd toen ik een boek in ontvangst mocht nemen dat de geschiedenis schetste van de Ridderschap van Overijssel²⁵¹. De familie van Vilsteren wordt in dit werk nergens vermeld. Op basis van deze Nederlandse geschiedschrijving kan men dus niet tot het besluit komen dat Gerard van Vilsteren en zijn familie echt bij de top van de aristocratie werden gerekend in de provincie Overijssel in de zeventiende eeuw. Eerder kwam ook al aan bod dat de familie van der Mij een *welgeboren geslacht* was, waarvan sommige leden zich na 1400 bij de Leidse stadsadel voegden²⁵². De vraag rijst dan ook of Beatrix van der Mij bij dit laatste deel van familie hoorde.

Op basis van het beschikbare archiefmateriaal ben ik op zoek gegaan naar mogelijk-

²⁵⁰ GIETMAN C., *Oost-Nederlandse adel (1550-1700): standsbesef, macht en cultuur*, tijdens het colloquium "Adel en Macht. Politiek, cultuur, economie." van de Vlaams-Nederlandse Vereniging voor Nieuwe Geschiedenis van 22 september 2002.

²⁵¹ MENSEMA A.J., MOOIWEER Js. en STRENG J.C., *De Ridderschap van Overijssel. Le métier du noble*, Zwolle, 2000.

²⁵² BRAND H., *o.c.*, p. 250.

ke aanwijzingen over de sociale status die aan beide families werd toegekend in de door mij bestudeerde periode. Een belangrijke aanwijzing betreffende de status van de van Vilsterens en de van der Mijs in het Noorden vond ik in een aantal documenten die betrekking hebben op een proces gevoerd voor de Raad van Vlaanderen tussen Gerard van Vilsteren en wapenheraut Bouhelier. Op de poorten van het kasteel waren wapenschilden aangebracht en de wapenheraut betwistte of Gerard en zijn echtgenote deze wel mochten dragen. Op 11 februari 1669 verzocht de Raad van Vlaanderen de justitie van Zwolle en Leiden het nodige bewijsmateriaal te willen overmaken in verband met de wapenschilden van Gerard van Vilsteren en Beatrix van der Mij²⁵³. Op 6 augustus 1668, een jaar vóór het verzoek, werd reeds een certificaat opgesteld voor de burgemeesters, schepenen en raden van de stad Zwolle, waarin Rutger van Haersolte tot Haerst, heer van Staverden²⁵⁴, landdrost van Salland en van het graafschap Lingen en Joan Blanckvoort tot Collendoren en ter Cuilen, landdrost van IJsselmuiden – twee lieden afkomstig uit Overijsselse riddermatige geslachten²⁵⁵ – optraden als getuigen. Rutger van Haersolte en Joan Blanckvoort verklaarden dat zij als riddermatige edelen van de provincie Overijssel Gerard van Vilsteren zeer goed kenden en dat zijn voorouders bezitters waren geweest van het adellijke huis en de havezate het Ylicke, gelegen in het kerspel van Hardenberg. Daarenboven bevestigden zij dat de familie van Vilsteren al sinds lang in en rond de stad Zwolle had gewoond en dat het buurschap Vilsteren nog steeds hun naam droeg. De leden van deze familie waren volgens hen steeds aanzien als edellieden. In dit certificaat werd ook het wapenschild beschreven en opvallend hierbij is dat de getuigen aangaven dat er het symbool van de helm in terug te vinden was, net zoals dat het geval was bij henzelf, hun voorouders en in het wapen van andere riddermatige edelen²⁵⁶ (figuur 2). Op basis van het wapenschild kan men hier stellen dat zij, althans door deze twee getuigen, tot de riddermatige adel werden gerekend in hun tijd.

Het officiële antwoord op de vraag van de Provinciale Raad werd door de Zwolse magistraat opgesteld op 16 november 1669. Naast de twee vorige getuigen bevestigden ook Henrick Bentinck tot Werckeren en Anhem, Boudewijn van Laert tot Langevelts-Loo en jonkheer Albert Hackfoort dat Gerard van Vilsteren en zijn voorouders als edellieden werden beschouwd en dat dit nooit in twijfel was getrokken. De getuigenissen zijn zowel gebaseerd op mondelinge overlevering als op officiële documenten. Er wordt ook verwezen naar het eerste certificaat van 6 augustus 1668²⁵⁷.

Dit alles wordt in een procesbundel op een iets meer gekleurde manier bevestigd

²⁵³ AKL, 256.3.

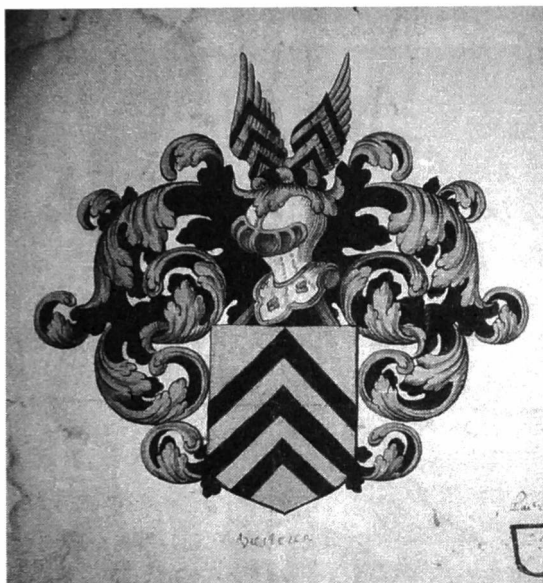
²⁵⁴ Een deel van de huidige gemeente Ermelo in de provincie Gelderland.

²⁵⁵ MENSEMA A.J., MOOIJWEER Js., STRENG J.C., *o.c.*, pp. 56, 61-65, 70, 76-83, 87, 92, 96-97.

²⁵⁶ AKL, 256.4.

²⁵⁷ AKL, 620.5.

door de geciteerde uitspraken van de Overijsselse overheden. Zij verklaarden Gerard van Vilsteren te erkennen als een goed edelman afkomstig uit het “vuile en riddersmatig gheslact” van Vilsteren²⁵⁸.

Figuur 2. Wapen van Gerard van Vilsteren

Dit proces werd afgesloten op 18 april 1676 in het voordeel van Gerard van Vilsteren, drie jaar nadat hij de baronstitel had toegewezen gekregen²⁵⁹. Men kan dit proces en zijn benoeming tot baron niet los van elkaar zien. Zoals in het vorige hoofdstuk al vermeld, werd in de benoemingsbrief bepaald dat Gerard zijn wapenschild mocht dragen en mocht afbeelden aan de poort van het kasteel van Laarne, alsook dat zijn kinderen dit wapen verder mochten dragen²⁶⁰. Dit wil zeggen dat men dan niet de definitieve sententie heeft afgewacht, maar dat de titel reeds werd toegerekend na een tussentijdse sententie van 17 december 1671²⁶¹.

Op 30 juli 1669 werd een vergelijkbaar certificaat opgesteld door de griffie van de Raad van Holland voor Gerards echtgenote Beatrix van der Mij. Als getuigen traden hier meester Nicolaes de Bye en meester Thymanus Sprongh op, samen met Jan de Groot, raadsheer en advocaat van de koning van Zweden. Zij verklaarden dat Beatrix' vader, Jacob, net als zijn voorouders belangrijke allodiale landerijen en leengoederen in bezit had of bezeten had, waarvan 60 gemeten land gelegen waren aan het kanaal de Mije, waarop het adellijk huis de Mije al sinds jaar en dag

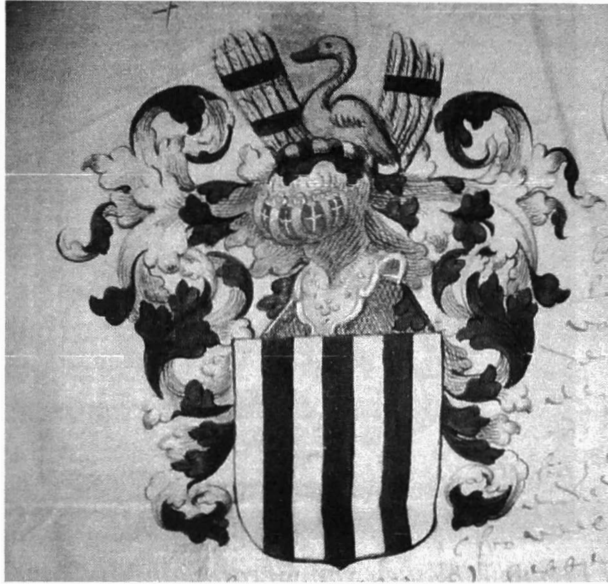
²⁵⁸ AKL, 256.2.

²⁵⁹ AKL, 256.1.

²⁶⁰ ANS, libro 1439 f° 241.

²⁶¹ AKL, 256.1.

stond.²⁶² Zij wordt hier dus tot een adellijk huis gerekend en ook bij haar werd het symbool van de helm weer vermeld in de beschrijving van haar wapen (figuur 3). De drie getuigen spreken echter niet zo concreet over riddermatige adel zoals dat wel het geval was in het certificaat voor Gerard.

Figuur 3. Wapen van Beatrix van der Mij

3.2. KONINKLIJK COMMISSARIS VOOR DE WETSVERNIEUWING

Op 5 november 1671 werd Gerard van Vilsteren door Karel II aangesteld tot derde commissaris voor de wetsvernieuwing van Dendermonde. In totaal werden vijf commissarissen aangesteld. De leden van de schepenbank van Dendermonde moesten naar jaarlijkse gewoonte vervangen worden door nieuwe schepenen. Daartoe moesten drie commissarissen of twee van hen naar Dendermonde reizen en de baljuw bij zich roepen om samen met hem de meest geschikte personen aan te stellen. Daarenboven moesten zij ook de rekening van de vorige schepenbank controleren op eventuele excessen en onredelijkheden. Een kopie van deze rekening moesten zij vervolgens naar de Rekenkamer van Brugge zenden²⁶³. In zijn huwelijkscontract met Maria Livina de Beer werd voor de eerste maal deze functie ook opgenomen in zijn titulatuur: koninklijk commissaris voor de wetsvernieuwing binnen Vlaanderen²⁶⁴. In Beatrix van der Mijs staat van goed werd het commissariaat (*commissarije*) van Vlaanderen opgenomen als tijdens hun huwelijk aangekocht goed²⁶⁵.

²⁶² AKL, 256.5.

²⁶³ AKL, 748.

²⁶⁴ AKL, 213, f° 1 r°.

²⁶⁵ AKL, 247.1.

3.3. BARON VAN LAARNE

In vorig hoofdstuk kwam reeds aan bod dat Gerard van Vilsteren in 1673 werd benoemd tot baron van Laarne. Het hele proces met wapenheraut Bouhelier en zijn benoeming tot commissaris voor de wetsvernieuwing kan niet los gezien van de toekenning van zijn baronstitel. Enerzijds bewijst hij op voldoende wijze dat hij reeds in de Noordelijke Nederlanden een riddermatige adellijke status genoot en een baronstitel verhoogde alleen nog maar zijn aanzien in de Zuidelijke Nederlanden. Op die manier kan men ook beter de vermelding *avec augmentation d'armes* begrijpen op het officiële document waarmee de baronstitel werd verleend²⁶⁶. Anderzijds gebruikt hij deze titel ook om zijn functie als commissaris voor de wetsvernieuwing extra glans te geven.

In het archief van het kasteel van Laarne bevindt zich een kopie van het verzoek van Gerard van Vilsteren en Beatrix van der Mij gericht aan Karel II tot het verkrijgen van de baronstitel. Hierin bevestigden zij hun trouw aan de katholieke Kerk en aan de Spaanse vorst. Daarenboven verklaarden zij dat Gerards voorvaders altijd trouw waren gebleven aan de Spaanse kroon, ook tijdens de troebelen en de opstanden in het Noorden. Zij vermeldde er de verbouwingswerken in die werden uitgevoerd aan het kasteel, alsook Gerards benoeming tot derde commissaris voor de wetsvernieuwing²⁶⁷. Het waren dan ook deze elementen die werden aangehaald in de officiële benoemingsbrief²⁶⁸.

3.4. SCHEPEN VAN DE KEURE IN GENT

Over Gerards rol als Gentse schepen van de Keure is in archiefmateriaal niets te vinden, maar een eerste aanwijzing vond ik in voetnoot terug bij Douxchamps en Lefèvre in hun werk over de de Ribaucourts²⁶⁹. Uit de uitgave van de memorieboeken van de stad Gent bleek vervolgens dat Gerard van Vilsteren bij de vernieuwing van de Gentse schepenbank van de Keure op 21 mei 1682 werd aangesteld tot lid hiervan²⁷⁰. De thesaurier van de schepenbank, Philippe Ignace van Hoobrouck, bevestigde een jaar na Gerards overlijden dat zij elkaar goed hadden gekend en dat hij de baron van Laarne regelmatig een bezoek had gebracht aan zijn ziekbed²⁷¹. Dit wijst er duidelijk op dat hij binnen de kringen van de Gentse stadsmagistraat connecties had. Daarenboven was zijn schoonvader, Nicolas Ignace de Beer, hoogbaljuw van Gent, wat een extra element vormt om te besluiten dat hij contacten heeft

²⁶⁶ AGS, Secretarias Provinciales libro 1439, f° 241.

²⁶⁷ AKL, 367.5.

²⁶⁸ AGS, Secretarias Provinciales libro 1539, f° 241.

²⁶⁹ DOUXCHAMPS (H.) en LEFEVRE (J.), *o.c.*, tome II, p. 384.

²⁷⁰ *Memorieboek der stad Ghent van 't j. 1301 tot 1793*, 3de deel, Gent, 1854, pp. 282-283.

²⁷¹ AKL, 175.2 en 455.5.

kunnen leggen op dit niveau. Bovendien werd de eerder genoemde Emmanuel Ballet, heer van Leeuwenburg en getuige van Maria Livina tijdens haar huwelijk, samen met Gerard schepen van de Keure. Gerard had dus voldoende connecties om hem in dit milieu te introduceren.

Deze aanstelling vormt het orgelpunt van zijn inspanningen om op politiek niveau een rol van betekenis te spelen. Hij dringt niet door tot het centrale niveau, maar een positie in het schepencollege van de stad Gent is geen onbelangrijke verwezenlijking gezien de rol van Gent in het graafschap Vlaanderen gedurende het Ancien Régime. Hij levert heel wat inspanningen om hoger op de sociale en politieke ladder te klimmen en kan daarvoor rekenen op de hulp van verscheidene personen met een zeker aanzien.

Zijn nakomelingen zullen hier de vruchten van plukken en sommigen voegden daar nog een militaire carrière aan toe.

HOOFDSTUK 4. NETWERKVORMING

Eén van de sleutelwoorden in het ganse migratiebetoog is integratie. Men moet wennen aan een aantal gewoontes en men moet vaak nieuwe sociale, economische en politieke structuren leren kennen. Wanneer de families van Vilsteren en d'Oostendorp de stap zetten naar het Zuiden, moesten zij zich dan ook aanpassen aan een nieuwe omgeving. Integratie wordt natuurlijk makkelijker gemaakt wanneer men, vooraleer de stap te zetten, al een aantal personen kent die bijstand verlenen bij het regelen van een aantal zaken in de nieuwe verblijfplaats. Mijn initiële doelstelling bestaat erin een overzicht te geven van personen die voor Gerard van Vilsteren – naast zijn familie langs moederszijde – die rol hebben vervuld. Daarbij zal ik vooral proberen focussen op de rol die ze hebben gespeeld en iets meer informatie geven over hun afkomst.

Uit het tweede hoofdstuk is al gebleken dat Gerard zijn goederen in het Noorden niet heeft opgegeven. Daardoor lag zijn volledige bezitsspatrimonium verspreid over de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Voor het beheer van deze goederen kon hij niet alleen instaan, daarvoor deed hij een beroep op een heel netwerk van medewerkers. Voor de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden wil ik nagaan wie hem heeft bijgestaan en tot welke sociale of sociaal-economische groepen deze personen behoorden.

4.1. DE ANTWERPSE CONNECTIE

Zijn kindertijd bracht Gerard van Vilsteren voor een groot stuk door bij zijn oom Ancelmus d'Oostendorp te Gent. Een andere oom, Pieter d'Oostendorp, verbleef in Antwerpen, waar hij raadsheer en ontvanger-generaal van de licenten werd²⁷². Vooral in het Antwerpse behartigden een aantal personen de belangen van de jonge Gerard en zijn broer en zussen. We kunnen er dus vanuit gaan dat Pieter d'Oostendorp een spilfiguur vormde in de integratie van zijn familieleden in de Zuidelijke Nederlanden.

Andries van Langhenberghe trad meermaals op als voogd over de kinderen van Lubbert van Vilsteren en Ancelmus d'Oostendorp in de jaren 1630. Hij was licentiaat in de rechten en advocaat te Antwerpen. Zoals ik reeds schreef kocht hij in 1634 het goed Ter Straten te Belsele aan in 1634 en hij vertegenwoordigde Gerard van Vilsteren op het proces tegen de vrouw van Schardau dat volgde uit de aankoop ervan. Daarenboven trad hij als voogd ook op bij de verdeling van de erfenissen van Pieter d'Oostendorp en Frederik van Vilsteren²⁷³. Hij was gehuwd met Anne Zegers en kreeg een zoon, Rudolf, die in de adelstand werd verheven in 1666 en geridderd

²⁷² AKL, 92.1.

²⁷³ AKL, 247.14, 342.5, 420.3, 541.4 en 567.2.

in 1669. In 1673 werd Rudolf schepen van de stad Antwerpen²⁷⁴.

Naast hem trad Pauwels van Halmale, schepen in Antwerpen, op als voogd van de kinderen van Lubert van Vilsteren en Lamoraal vanden Berghe vervulde deze rol voor de kinderen van Ancelmus d'Oostendorp²⁷⁵. De familie van Halmale bekleedde gedurende een hele periode heel wat ambten binnen de stadsmagistraat van Antwerpen²⁷⁶. Lamoraal vanden Berghe was heer van Pietersbais en president van de Rekenkamer van Brabant. Hij huwde met Maria-Barbara van Varick met wie hij twee kinderen kreeg. Hij kreeg een adellijke titel toegekend door Karel II in 1678. Hij was de zoon van Lamoraal vanden Berghe, die schepen was in Antwerpen van 1617 tot 1619 en thesaurier van deze stad in de periode 1620 tot 1622, en van Catherine de Tassis²⁷⁷.

4.2. CONTACTEN MET JEZUÏETEN

In het eerste hoofdstuk kwam al aan bod dat Gerard school liep in het jezuïetencollege van Aalst. Het was niet ongevoerd dat Noord-Nederlandse katholieken hun kinderen naar een jezuïetencollege in het Zuiden stuurden om er zeker van te zijn dat zij in de katholieke traditie werden opgevoerd. Vooral de colleges in Den Bosch, Antwerpen en Roermond genoten hun belangstelling. Deze jezuïetencolleges hadden een goede reputatie, zelfs bij de gereformeerden die er soms ook winst in zagen hun kinderen er les te laten volgen²⁷⁸. In 1626 speelde Gerard ook mee in een jezuïetentoneel in Antwerpen. Gedurende heel zijn verdere leven onderhield hij er contacten mee.

De basis voor deze contacten kan men al eerder in de tijd situeren. Eerder noemde ik Pieter d'Oostendorp al een spilfiguur in de integratie van zijn familie. Uit zijn testament blijkt duidelijk dat er al goede banden tussen hem en de Sociëteit van Antwerpen bestonden²⁷⁹. Het fundament voor deze band werd ook mee gelegd door Egbert van Vilsteren, die lid was van dit college. Deze laatste trad onder andere op als zaakgelastigde van de Sociëteit van Antwerpen en van Belle bij de verdeling van de erfenis van Pieter d'Oostendorp²⁸⁰. Op die manier ontstonden er nuttige contac-

²⁷⁴ DE VEGIANO (R.) en DE HERCKENRODE (J.S.F.J.L.), *o. c.*, vol. 2, p. 1177.

²⁷⁵ AKL, 342.5 + Akte van de schepenen van Antwerpen waarbij Lamoraal vanden Berghe namens de kinderen van wijlen Anselmus d'Oostendorp en Pauwels van Halmale namens de kinderen van wijlen Lubbert van Vilsteren hun rechten afstaan op gronden aan Johanna d'Oostendorp, weduwe van Lubbert van Vilsteren, 1 december 1631 (perkamen).

²⁷⁶ DE VEGIANO R. en DE HERCKENRODE J.S.F.J.L., *o. c.*, vol. 1, p. 930-937. De familie van Halmale was oorspronkelijk afkomstig uit Luik en vestigde zich vóór 1360 in het hertogdom Brabant.

²⁷⁷ DE VEGIANO R. en DE HERCKENRODE J.S.F.J.L., *o. c.*, vol. 1, p. 145.

²⁷⁸ ANDRIESSEN J., *o. c.*, pp. 279-280 en 282.

²⁷⁹ AKL, 628.1.

²⁸⁰ AKL, 342.5.

ten tussen de families van Vilsteren en d'Oostendorp en het jezuïetencollege van Antwerpen en dit binnen verschillende domeinen. Men kan er niet omheen dat dit ook heeft bijgedragen tot de vlotte integratie van deze families in de Zuidelijke Nederlanden.

Op welke manieren kwamen deze goede contacten tussen Gerard en de jezuïeten nu tot uiting? Binnen het Antwerpse jezuïetencollege hielden een aantal paters zich bezig met wereldse zaken zoals financiële transacties en het beheer van goederen van Gerard van Vilsteren. Gaspar de Haze s.j. beheerde in de jaren 1640 goederen van Gerard en Maria Lutgardis gelegen in Brabant, Vlaanderen en Mechelen²⁸¹. Tussen 9 mei 1662 en 9 januari 1663 regelde hij voor Gerard ook een aantal financiële zaken. Hij stelde een rekening op waarin gedetailleerd werd genoteerd hoeveel de Sociëteit te Antwerpen diende te ontvangen en hoeveel ze zelf diende te betalen aan de heer van Laarne²⁸². Een dergelijke rekening vinden we ook terug voor de periode van 18 oktober 1675 tot 24 juli 1677. Deze heeft betrekking op goederen gelegen te Zandvliet²⁸³. Ook na Gerards overlijden bleven de jezuïeten identieke beheershandelingen uitvoeren voor Maria Livina de Beer. Guilelmus Oosterlinck s.j. noteerde in zijn rekening verschillende transacties tussen 10 december 1683 en 30 november 1684, eveneens in functie van het beheer van de goederen gelegen in Zandvliet²⁸⁴.

Omwille van het eigen zielenheil was het niet ongebruikelijk in die periode financiële steun te verlenen aan religieuze instellingen. In 1648 schonk Albert van Vilsteren s.j. met goedkeuring van Gerard de rechten op de dijkage in Bulsloot aan het college van Antwerpen. Daarenboven schonken de nog in leven zijnde kinderen van Lubbert van Vilsteren in dezelfde akte nog eens 18 000 gulden. Deze giften werden met dank geaccepteerd door de toenmalige rector Franciscus Xaverius Peres²⁸⁵. In 1672 stemde Gerard erin toe de jezuïeten van Mechelen een aalmoes te geven van 6000 gulden²⁸⁶. Op 21 maart 1673 schonk Beatrix van der Mij dan nog eens een som van 4000 gulden aan de Sociëteit van Mechelen door middel van een gift *inter vivos*²⁸⁷. Deze schenkingen moesten dienen om de bouw van een kerk door de Sociëteit in Mechelen te helpen financieren. In dezelfde akte verleden voor notaris Odevaere schonk Beatrix ook nog eens 18 000 gulden aan de jezuïeten van Gent. Tenslotte onderhield Gerard ook contacten met Carolus Gheijle, Guillaume Morin en Franciscus Toebast, drie jezuïeten. Carolus Gheijle schreef Gerard van Vilsteren verschillende brieven met betrekking tot achterstallige betalingen van een rente door

²⁸¹ AKL, 445.7.

²⁸² AKL, 81.3.

²⁸³ AKL, 546.

²⁸⁴ AKL, 506.

²⁸⁵ AKL, 449.2.

²⁸⁶ AKL, 503.2.

²⁸⁷ AKL, 503.1.

Jan Baptiste Robiano²⁸⁸ te Hazebroek. Daarnaast was hij ook van dichtbij betrokken bij een schenking van Beatrix van der Mij, met goedkeuring van Gerard van Vilsteren, aan Catherine Elisabeth Morrhe en Jean-François d'Ennetières, alsook bij het proces dat tussen deze beide heren ontstond in verband met de rechten van d'Ennetières op de heerlijkheid Laarne en het huis op de Kouter. Ook Franciscus Toebast en Guillaume Morin schreven hem brieven met betrekking tot de voornoemde achterstallige betalingen van een rente door Jan Baptiste Robiano te Hazebroek²⁸⁹.

Zeer opmerkelijk is ook het feit dat de jongste zoon van Jacob Joseph van Vilsteren Franciscus Xaverius werd gedoopt, een mooiere verwijzing naar een speciale band tussen deze familie en de jezuïeten bestaat er waarschijnlijk niet²⁹⁰.

4.3. ANDERE CONTACTEN IN DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN

De terugkomst van Gerard van Vilsteren naar de Zuidelijke Nederlanden werd dus voorbereid door zijn familieleden met de hulp van Andries van Langhenberghe en Pieter de Mey. Pieter de Mey was een geestelijke die vooral betrokken was bij de aankoop van de heerlijkheden Laarne en Aertselaer²⁹¹. Deze laatste heerlijkheid lag binnen de parochie van Belsele waar hij pastoor was geweest. Dit blijkt onder andere uit een pachtcontract voor drie stukken grond dat hij in 1653 afsloot als gevolmachtigde van Gerard van Vilsteren met Gillis Eeckelaerts fs. Willems²⁹². Op het moment van de definitieve afwikkeling van de aankoop van de voornoemde heerlijkheden bekleedde hij de functie van kanunnik van de Sint-Baafskathedraal²⁹³. De eerste contacten van Pieter de Mey met de familie van Vilsteren dateren uit een eerdere periode, want in de jaren 1648-1649 correspondeerde hij reeds met Albert van Vilsteren, Gerards broer, over de moeilijkheden die waren ontstaan bij de verkoop van de heerlijkheid Ter Straten. Ook bij die verkoop trad Pieter de Mey op als zaakgelastigde van Gerard van Vilsteren²⁹⁴. Ik wil er ook nog de aandacht op vestigen dat de rekening waaruit men het overlijden van Jacob Albert van Vilsteren kan afleiden, werd opgesteld door Pauwels de Mey in zijn hoedanigheid van baljuw van Laarne. Tot nu toe ben ik echter niet in staat geweest om een familiale relatie tussen hen vast te stellen.

²⁸⁸ AKL, 247.7. Jan Baptist de Robiano was koninklijk raadsheer en ontvanger-generaal van de koninklijke domeinen van Mechelen en Artois; AKL, 527.14.

²⁸⁹ AKL, 455.11.

²⁹⁰ Franciscus Xaverius was ook de naam van een jezuïet die in 1541 naar het Verre Oosten werd gezonden, hij wordt wel eens bestempeld als de *Paulus van de nieuwe tijd*. Jezuieten, in *HWPE*, 1958, p. 530.

²⁹¹ AKL, 72.5 en 499.

²⁹² AKL, 93.2.

²⁹³ AKL, 72.5, 499 en 927.

²⁹⁴ AKL, 129.3.

Daarnaast onderhield Gerard van Vilsteren goede contacten met Jean-François d'Ennetières, heer van Harlebois²⁹⁵, cavaleriekolonel en grootbaljuw van Kortrijk. Hij was de zoon van Jacques d'Ennetières, heer van Harlebois en la Berlière, raadsheer en meester van de Rekenkamer van Rijssel. Deze werd geridderd op 29 december 1626. In 1633 werd Jacques benoemd tot president van deze Rekenkamer en in 1652 werd hij staatsraadsheer en thesaurier-generaal van de koninklijke domeinen en financiën van de Nederlanden. Jean-François huwde met Catherine-Elisabeth Morrhe op 12 mei 1669²⁹⁶ voor de baljuw en schepenen van Laarne²⁹⁷. Ter gelegenheid van hun huwelijk schonken Gerard van Vilsteren en Beatrix van der Mij hen op 15 mei een erfelijke rente van 3000 gulden bezet op goederen in de Bois de Nieppe en de andere goederen die werden aangekocht tijdens het huwelijk van Gerard en Beatrix²⁹⁸. Een geschil dat ontstond tussen de twee in verband met de rechten die d'Ennetières op die manier kon laten gelden op de heerlijkheid Laarne en het huis op de Kouter werd in der minne geregeld. Op 20 april 1676 deed d'Ennetières definitief afstand van deze rechten ten voordele van Gerard van Vilsteren²⁹⁹. Na het overlijden van Jean-François³⁰⁰ hertrouwde zijn weduwe met de broer van Maria Livina de Beer, Gaspard Ignatius³⁰¹. Het is eveneens niet onbelangrijk om er op te wijzen dat de zus van Jean-François, Marie-Françoise d'Ennetières, op 10 april 1674 in het huwelijk trad met Jean-Baptiste van Brouhoven en op die manier de stiefmoeder werd van Jan van Brouhoven-de Bergeyck³⁰². De kans dat Gerard van Vilsteren en Maria Livina's tweede echtgenoot via deze weg elkaar hebben leren kennen is dus vrij groot.

Een laatste persoon waarover ik het kort wil hebben is François de Lens. Hij hield zich vrij actief bezig met de bezittingen van Gerard van Vilsteren in Hazebroek. In 1671 verhiel hij onder andere enkele lenen uit de erfenis van Marie d'Oostendorp voor het leenhof van de heerlijkheid Ter Biest³⁰³. François de Lens werd geboren op 9 augustus 1625. In 1649 huwde hij met Eleonora-Philippine de Houchin en kreeg samen met haar 10 kinderen. Hij was heer van Blendecques en Hallines³⁰⁴. In 1664 werd hem door Filips IV de titel van graaf van Blendecques toegekend³⁰⁵. In 1670

²⁹⁵ Een heerlijkheid en kasteelgoed in Harelbeke. DE FLOU K., *o.c.*, deel 5, 1925, p. 484.

²⁹⁶ DE VEGIANO R. en DE HERCKENRODE J.S.F.J.L., *o. c.*, vol 1., p. 640 en vol. 2, p. 1396.

²⁹⁷ AKL, 527.14.

²⁹⁸ AKL, 107.5, 247.1 en 527.46.

²⁹⁹ AKL, 443.5 en 527.14.

³⁰⁰ Volgens DE VEGIANO en DE HERCKENRODE, *o. c.*, vol. 1, p. 640 overleed Jean-François d'Ennetières op 13 september 1674 op vierenveertigjarige leeftijd. Op 20 april 1676 werd er echter tussen hem en Gerard van Vilsteren nog een overeenkomst afgesloten: AKL, 443.5.

³⁰¹ DE VEGIANO R. en DE HERCKENRODE J.S.F.J.L., *o. c.*, vol. 1, p. 129.

³⁰² DE VEGIANO R. en DE HERCKENRODE J.S.F.J.L., *o. c.*, vol. 1, p. 640.

³⁰³ AKL, 403.5.

³⁰⁴ Beide plaatsen zijn gelegen in de regio Nord-Pas-de-Calais, in het departement Pas-de-Calais, arrondissement Saint-Omer.

³⁰⁵ DE VEGIANO R. en DE HERCKENRODE J.S.F.J.L., *o. c.*, vol. 2, p. 1198

verleende hij onderdak aan Jean-François d'Ennetières wanneer deze een betaling verwachtte van de eerder genoemde Jean-Baptiste de Robiano. Op dat ogenblik had d'Ennetières de Robiano de achterstallige betalingen aan de heer van Laarne nog eens in herinnering gebracht³⁰⁶.

4.4. GOEDERENBEHEER IN DE NOORDELIJKE NEDERLANDEN

Voor het beheer van zijn goederen in de provincie Overijssel kon Gerard van Vilsteren rekenen op de diensten van Derk Rees. Hij werd geboren uit het huwelijk tussen Egbert Gerrits Rees en Euphemia Derks van Ommen in het jaar 1643. In 1676 huwde hij met Aleida van Delden³⁰⁷. In juli 1673 stelde hij een document op waarin hij bekendmaakte dat hij van Gerard van Vilsteren volmacht had gekregen om diens zaken waar te nemen in de provincie Overijssel en de pachten en renten te innen. Zijn moeder trad hierbij op als borg³⁰⁸. Na het overlijden van Gerard van Vilsteren onderhield hij contacten met de graaf van Bergeyck³⁰⁹ en bleef hij rentmeester van Jacob Joseph. Van deze laatste en van de baron van Willecommen pachtte hij vanaf 10 mei 1717 het goed Borgerink in Vilsteren dat zij zelf in leen hadden van de bisschop van Munster. Daaraan was een jaarlijkse bijdrage aan de katholieke statie van Vilsteren verbonden, die zo ook ten laste kwam van Rees.³¹⁰ Ongeveer drie jaar na het aangaan van dit pachtcontract overleed hij³¹¹.

Ook in Holland had Gerard verschillende personen die zijn belangen behartigen. Dat zijn neef Gillis van Heussen hierbij hoorde, kwam al aan bod in het eerste hoofdstuk. Hij kocht in Gerards naam onder andere een stuk land aan in Voorhout en Schravendam³¹². Daarnaast deed Gerard een beroep op Jacob van Varick, advocaat te Leiden. In zijn hoedanigheid van advocaat stond hij Gerard bij met juridisch advies in het eerder genoemde dispuut met Jan Louis de Nobelaer dat betrekking had op de erfenis van Beatrix van der Mij³¹³. De laatste rekening met betrekking tot Gerards bezittingen in Holland die hij opstelde voor diens overlijden, werd als basis gebruikt voor het opstellen van een boedelinventaris in 1696³¹⁴. Na het overlijden van Gerard van Vilsteren trad Jacob van Varick op als ontvanger van diens erfgenamen. In zijn rekening beschreef hij gedetailleerd wat hij van pachters had ontvangen en wat hij aan schuldeisers had betaald. Daarenboven vindt men er de betaling in terug van de salarissen die aan diverse personen werden betaald voor herstellingen

³⁰⁶ AKL, 455.11.

³⁰⁷ GEVERS A.J. en MENSEMA A.J., *o. c.*, p. 8.

³⁰⁸ AKL, 431.31.

³⁰⁹ AKL, 179.2.

³¹⁰ HCO, 870.

³¹¹ GEVERS A.J. en MENSEMA A.J., *o. c.*, p. 8.

³¹² AKL, 107.4.

³¹³ AKL, 364.1.

³¹⁴ AKL, 364.3.

aan de bezittingen van de heer en baron van Laarne³¹⁵.

Jacob van Varick overleed op 18 september 1690. Zijn zoon Cornelis van Varick en zijn schoonzoon Johan Versijden bleven de belangen van Maria Livina de Beer en Jan van Brouhoven de Bergeyck daarna verder behartigen. Ze kregen bijvoorbeeld een volmacht om een aantal goederen uit de erfenis van Pieter van Endegeest in het openbaar of uit de hand te verkopen. Van de hand van Johan Versijden zijn twee ongedateerde inventarissen bewaard gebleven met een overzicht van alle goederen in Holland toebehorend aan de erfgenamen van de baron van Laarne, met vermelding van de inkomsten uit de verpachting ervan³¹⁶.

Tenslotte wil ik nog kort de aandacht vestigen op het feit dat we ook rekeningen voor de periode 1662 tot 1672 vonden van de bankier van Gerard van Vilsteren: Jean van Tongeren. De bank *Jean van Tongeren en Compagnie* was gevestigd in Amsterdam³¹⁷. Hij hield per jaar overzichten bij van de uitgaven en opbrengsten van Gerard die via zijn bank verliepen.

De twee sleutelwoorden in dit hoofdstuk waren integratie en goederenbeheer. Gerard van Vilsteren staat er bij zijn komst naar de Zuidelijke Nederlanden niet alleen voor. Via zijn familie worden er met verschillende personen banden gesmeed, waardoor zijn integratie vlotter kan verlopen. Er zijn personen waarop hij kon terugvallen en die hem bijstonden met raad en daad. Als eigenaar van een uitgebreid patrimonium was het onmogelijk om het beheer van al die verschillende en verspreid liggende goederen zelf te voeren. Daarom deed hij een beroep op derden die regelmatig verantwoording aflegden en met hem correspondeerden wanneer er een beheershandeling moest gesteld worden. Daarenboven vertegenwoordigden zij hem op processen die tegen hem werden ingespannen door zijn pachters of andere grondeigenaars of processen die hij zelf inleidde.

³¹⁵ AKL, 349.

³¹⁶ AKL, 51.1 en 255.

³¹⁷ AKL 107.2.

BESLUIT

De initiële doelstelling van dit onderzoek bestond erin op zoek te gaan naar mogelijke motieven voor migratiebewegingen van de Noordelijke naar de Zuidelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw. Mijn vertrekpunt was een specifieke casus van een man en zijn echtgenote die besloten hadden om hun geboortestad in de Noordelijke Nederlanden – respectievelijk Zwolle en Leiden – vaarwel te zeggen en zich te vestigen in de Zuidelijke Nederlanden. Deze migratiebeweging heb ik zo goed en zo kwaad mogelijk proberen verduidelijken doorheen de vier thema's die in dit werk aan bod kwamen.

Doorheen mijn onderzoek bleek echter dat alles een beetje complexer in elkaar zat. Wanneer Gerard van Vilsteren en Beatrix van der Mij zich konden vestigen in Laarne en in Gent, was dat te danken aan zeer veel voorbereidend werk van de familie van Gerard, zowel langs moeders- als langs vaderszijde. Ik schreef in dit werk hoe na het overlijden van Gerard d'Oostendorp in ballingschap zijn beide zonen en echtgenote terechtkwamen in de Zuidelijke Nederlanden. Gerard van Vilsteren en vermoedelijk ook zijn broer liepen school aan het jezuïetencollege van Aalst en de zorgen over hen beiden werden blijkbaar toevertrouwd aan hun ooms langs moederszijde Ancelmus en Pieter d'Oostendorp, terwijl hun zussen bij hun moeder verbleven. Vergeten we daarenboven ook niet de rol van Gerards oom langs vaderszijde, Egbert van Vilsteren, in dat verband. Hij was jezuïet te Antwerpen en onderhield goeie contacten met de familie d'Oostendorp. Dit alles leidde ertoe dat ik mijn visie op de migratie van Gerard heb moeten bijsturen. Hij bracht zijn jeugd reeds door in de Zuidelijke Nederlanden en keerde na zijn studies terug naar zijn geboortestad Zwolle. Dat wil zeggen dat hij reeds kennis had gemaakt met de Zuidelijke Nederlanden vooraleer hij er zich definitief zou vestigen na de aankoop en renovatie van het kasteel van Laarne. In dit migratieproces kan men dus twee fasen onderscheiden: een eerste tijdelijke migratie in het kader van Gerards opleiding en een tweede permanente migratie. Tijdens de periode waarin hij opnieuw in het Noorden verbleef, had zijn familie in samenwerking met andere personen, zoals Andries van Langhenberghe en Pieter de Mey, gezorgd voor de aankoop van drie heerlijkheden: de heerlijkheden Ter Straten en Aartselaar in Belsele en de heerlijkheid Laarne.

Al deze nieuwe gegevens hebben ervoor gezorgd dat ik deze casus vanuit een nieuw perspectief heb moeten bekijken omdat het hier dan uiteindelijk gaat om de migratie van een grotere groep mensen. Daarom pleit ik er ook voor dat dit onderzoek niet wordt stilgelegd. Men kan de overstap van Gerard van Vilsteren niet volledig begrijpen zonder dit te koppelen aan de uitwijking van de familie van zijn moeder. Volgens Eric Balthau bevindt er zich in het archief van het kasteel van Laarne minstens evenveel materiaal over de familie d'Oostendorp als over de van Vilsterens. Op basis daarvan moet het dan ook mogelijk zijn een nog beter inzicht te krijgen in het migratievraagstuk dat ik in deze scriptie behandeld heb.

In welke mate kan ik nu de stellingen bijtreden die Briels en Janssens hebben gefor-

muleerd rond de mogelijke verklaringsgronden voor migratiebewegingen van de Zuidelijke naar de Noordelijke Nederlanden, die aan bod kwamen in de inleiding op dit werk? Is het mogelijk om ook hier een combinatie te onderscheiden van religieuze, politieke en economische factoren? Vertrekkend vanuit het levensverhaal van Gerard van Vilsteren was het mogelijk om een aantal beweegredenen te leren kennen, doch deze zijn sterk gelieerd met die van de familie d'Oostendorp. Om hun motieven *a fond* te kennen, moet nog heel wat materiaal worden doorgenomen. Daarenboven is het ook niet meteen duidelijk welke rol Gerards ouders speelden. Ondanks het feit dat ik de sterfdatum van Lubbert van Vilsteren nog niet exact kon bepalen, is het toch zeker dat hij nog in leven was wanneer zijn zonen les volgden in de Zuidelijke Nederlanden. Het lijkt er mij dan ook sterk op dat ik hier de eerder vermelde stelling van Andriessen kan volgen en besluiten dat Gerard en Albert naar de Zuidelijke Nederlanden werden gezonden om een degelijk katholiek onderwijs te genieten bij de jezuïeten.

Wanneer ik eerst vertrek vanuit de situatie van de familie d'Oostendorp, is het vrij duidelijk dat hun motieven sterk van religieus-politieke aard waren. Gerard d'Oostendorp kreeg het in zijn functie aan de stok met de protestantse rebellen en werd uit Lingen verdreven. Daardoor moest hij uitwijken naar Neuenhaus, gelegen in het graafschap Bentheim. Hij zou zelf nooit meer terugkeren naar de provincie Overijssel. Ik kan met zekerheid zeggen dat zijn zonen en zijn weduwe naar de Zuidelijke Nederlanden zijn getrokken, maar van zijn dochter Joanna kan ik dat niet. Daarenboven is het in deze fase van het onderzoek naar de familie d'Oostendorp niet uit te maken of Pieter, Ancelmus en hun moeder elk apart of allemaal samen deze stap hebben gezet. Pieter was net als zijn vader politiek actief en werd raadsheer en ontvanger-generaal van de licenten in het kwartier Antwerpen. Hij was een sleutelfiguur in de integratie van zijn familie in de Zuidelijke Nederlanden.

Na zijn studietijd keerde Gerard van Vilsteren terug naar de Noordelijke Nederlanden. In 1641 huwde hij met Beatrix van der Mij in Leiden en ondertussen werden in zijn naam een aantal goederen in de Zuidelijke Nederlanden aangekocht: de heerlijkheden Ter Straten en Aartselaar in het Land van Waas en de heerlijkheid Laarne in het Land van Dendermonde. Tot nu toe werd dikwijls verondersteld dat Gerard zich na de aankoop van de heerlijkheid Laarne er zich in 1656 kwam vestigen. Er zijn een aantal elementen die mij doen besluiten dat er toch nog enige tijd kan zijn overgegaan. Gerard kon deze heerlijkheid voor een prikje aankopen omdat zij voor een groot stuk was verwoest. De waarde van het kasteel was meer dan gehalveerd. De kans dat Gerard er meteen kon intrekken, was waarschijnlijk dan ook klein. In dezelfde rekening als waarin ik het overlijden van Jacob Albert van Vilsteren terugvond, staan diverse uitgaven genoteerd die betrekking hebben op verbouwingen aan het kasteel. In 1657 verhief hij de heerlijkheid persoonlijk voor het leenhof van Dendermonde, wat zijn aanwezigheid in de Zuidelijke Nederlanden op dat moment bevestigt. Maar daartegenover staat wel dat we twee verschillende akten vonden, verleden voor Henrick Melchiorisz. Brasser, waarin het

domicilie van Gerard van Vilsteren nog in Zwolle werd gesitueerd³¹⁸.

In welke mate kan de historische context nu bijdragen tot een beter begrip van deze migratiebeweging? In 1580 begon in Zwolle de alleenheerschappij van het calvinisme. De breuk met het Spaanse gezag leidde immers overal tot de afschaffing van het oude geloof³¹⁹. De katholieke families werden in de zeventiende eeuw uit het stads-magistraat gebannen en de edelen verdwenen eruit³²⁰. Uit de literatuur blijkt dat het in de verschillende Noord-Nederlandse gewesten niet totaal onleefbaar werd voor katholieken. Wie het wel moeilijk kreeg, waren katholieke personen met politieke ambities. En dat was nu net één van de problemen van Gerard van Vilsteren. Uit dit werk is duidelijk gebleken dat hij deze ambities wel degelijk had en dat hij na zijn migratie veel in het werk heeft gesteld om op politiek niveau een rol van betekenis te spelen. De hechte verbondenheid tussen religie en politiek blijkt ook duidelijk uit zijn vraag aan het Madrileense hof om hem een titel toe te kennen om zijn functie van commissaris voor de wetsvernieuwing meer luister te geven. Zowel zijn getrouwheid aan de Spaanse kroon als zijn trouw aan het oude geloof worden daar sterk in bevestigd. Dat men het in Overijssel niet echt voor een katholieke edelman had, manifesteert zich trouwens duidelijk in de eerder genoemde procesbundel in het geschil tussen Gerard van Vilsteren en de wapenheraut Bouhelier. Er wordt in weinig vlijende bewoordingen over hem gesproken. Zij hadden het duidelijk niet begrepen op het *vuile en riddermatighe geslacht van Vilsteren* en zij konden het niet goed aanzien dat hun goederen *in papiste handen* vielen.

De religieuze en politieke omwentelingen waren in het kader van deze migratie dus zeker een bepalende factor, al kan men eerder de klemtoon op het politieke aspect leggen voor deze specifieke casus. Ik verklaar mij nader. Gerard van Vilsteren had duidelijke ambities om zowel op maatschappelijk als politiek gebied een zeker aanzien te creëren. Wanneer hij zich louter om religieuze redenen had moeten terugtrekken uit Zwolle en we deze ambities even uitschakelen, had hij zich net zo goed in Vilsteren kunnen vestigen. Vilsteren is tot op de dag van vandaag een katholieke enclave gebleven in de provincie Overijssel, gelegen tussen Ommen en Zwolle. Maar daar had hij niet de mogelijkheden om enige rol van betekenis te spelen op een hoger politiek echelon.

Zijn keuze voor Laarne als vestigingsplaats werd dan ook zeer doordacht gemaakt. De ligging ten opzichte van de stad Gent was cruciaal. Hij zou zich nooit gaan vestigen in een plaats die niet in de nabijheid lag van een Zuid-Nederlandse stad met enig aanzien. We zien dat hij niet alleen in de buurt van Gent gaat wonen, maar hij kocht ook in de stad zelf een woning op de Kouter. Wanneer hij zich hier als heer van Laarne heeft gevestigd, kan hij zijn plannen vorm beginnen geven. In het derde

³¹⁸ AKL, 367.4 en 445.1.

³¹⁹ ROGIER L.J., *Geschiedenis van het katholicisme in de Noordelijke Nederlanden in de 16de en 17de eeuw*, 1964, deel 1, p. 440 en pp. 548-549.

³²⁰ STRENG J.C., *o.c.*, p. 173.

hoofdstuk beschreef ik reeds welke inspanningen hij leverde om te bewijzen dat hij afstamde uit een riddermatig geslacht. In twee akten werden verklaringen afgelegd door enkele vooraanstaande Overijsselse riddermatige edellieden die zegden dat de familie van Vilsteren altijd als riddermatige adel was beschouwd. Hetzelfde procédé werd herhaald voor de familie van zijn eerste echtgenote. Het was vooral een strategische zet van Gerard om dit te laten aantonen, omdat hij een zekere basis moest hebben om de baronstitel te verwerven. In heel dit streven vormt zijn benoeming tot schepen van de Keure van de stad Gent het hoogtepunt. Volgens Johan Decavele was het kenmerkend voor de zeventiende-eeuwse Gentse schepenbanken dat ze naar hun samenstelling meer en meer het beeld van een *adellijke coterie* vertoonden³²¹. Gerard van Vilsteren vond er dus heel wat gelijken terug en met sommigen van hen had hij nauwe contacten.

Zoals ik in mijn inleiding reeds schreef, werden door de besproken auteurs ook economische factoren in rekening gebracht als mogelijke verklaringsgrond voor migratiebewegingen. In welke mate werd Gerards keuze nu bepaald door economische motieven? Gerard van Vilsteren was een rentenier, hij haalde zijn inkomsten hoofdzakelijk uit onroerend goed, bijvoorbeeld uit pachten en renten. Er zijn geen aanwijzingen dat hij betrokken was bij andere economische activiteiten. Economische factoren spelen volgens mij dan ook niet echt een hoofdrol bij zijn migratie, maar ze zijn sterk gelieerd met zijn drang naar groeiend sociaal en politiek prestige. In het tweede hoofdstuk blijkt duidelijk dat de uitbreiding en het behoud van zijn patrimonium van groot belang waren voor Gerard. Hij slaagde er bijvoorbeeld zeer goed in om goederen die van de zijde van zijn eerste echtgenote Beatrix van der Mij afkomstig waren, niet terug te laten keren naar haar zijde. Bovendien blijkt uit verschillende uitgebreide processtukken dat hij er alles aan deed om aanspraken van derden op zijn bezittingen teniet te doen. Zijn bezit vormde dan ook de basis van zijn prestige. Het is trouwens opvallend dat in de toekenning van de baronstitel voor de heerlijkheid Laarne zeer duidelijk verwezen wordt naar de renovatie van het kasteel. Op basis van bovenstaande elementen is het mogelijk een aantal algemenere besluiten te destilleren, waarmee men verder aan de slag kan gaan om vergelijkende studies op te bouwen. De auteurs die ik in mijn inleiding vermeldde, beschreven de oorzaken van de migraties van de Zuidelijke naar de Noordelijke Nederlanden in de zestiende en zeventiende eeuw als een mengeling van politieke, religieuze en economische factoren. Vanzelfsprekend zullen in iedere aparte casus deze elementen niet allemaal aan bod komen als oorzaken, maar vaak geven zij elkaar ook wel de hand. Dit kan eveneens gelden voor de omgekeerde migratiebeweging van de Noordelijke naar de Zuidelijke Nederlanden. Het onderwerp van deze studie was vooral één persoon, maar in de loop van dit onderzoek bleek al vlug dat we zijn migratie moesten linken aan de migratie van een grotere groep. In nieuwe onderzoeken is het niet

321

DECAVELE J., Bestuursinstellingen van de stad Gent, in PREVENIER W. en AUGUSTIJN B. (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, p. 285.

onbelangrijk om ook daar oog voor te hebben. De beslissing om weg te trekken uit zijn of haar geboortestreek kan autonoom genomen worden, maar ze kan mee bepaald worden door de keuzes en handelingen van derden. In dat kader wil ik ook op het belang wijzen van egodocumenten die echter in de doorgenomen archieven zeer weinig aanwezig waren. Maar het lijkt mij voor de hand liggend dat er over dergelijke belangrijke beslissingen ook wel werd gecommuniceerd. Naast de groep blijft het individu natuurlijk ook van belang. Motieven konden gekleurd worden door die van de groep, maar ieder individu heeft daarnaast ook een eigen agenda. Uit deze casus heb ik vooral geleerd dat veel werd bepaald door persoonlijke ambitie. Volgens mij is het niet onbelangrijk om daarmee in verder onderzoek ook rekening te houden. Vanuit dit gegeven moet het dan ook mogelijk zijn om algemenere besluiten te trekken. De persoonlijke ambities werden in het Noorden gefnuikt door het stelselmatig uitsluiten van katholieken binnen bepaalde domeinen zoals ik hierboven reeds schreef. Dit misschien niet zozeer vanwege hun katholicisme, maar eerder omwille van de link die werd gelegd tussen dit oude geloof en de Spaanse vijand. Wie zich bewust als Spaansgezind profileerde, kon het dan ook bij voorbaat vergeten om nog een rol van betekenis te spelen. Door met al deze factoren rekening te houden, moet het mogelijk zijn om via inductie uit de verschillende verhalen een aantal constanten af te leiden en de motieven voor migratiebewegingen algemeen te definiëren.

Samengevat komt het volgens mij in dit specifiek geval neer op een sterke religieus-politieke motivatie met de nadruk op de drang naar een groeiend sociaal-politiek prestige, wat in het Noorden niet kon worden verwezenlijkt.

Tenslotte wil ik mijn hoop uitdrukken dat dit onderzoek de aanleiding mag vormen tot het opstarten van een aantal nieuwe onderzoeken en dit over verscheidene onderwerpen.

Eerst en vooral is er nood aan gelijkaardige studies waarin men op zoek gaat naar de motieven van deze migranten om zo tot een grotere synthese te komen. In dat verband wil ik er voor pleiten dat de familie d'Oostendorp nog verdere aandacht krijgt. Ten tweede is het ook zinvol om aandacht te besteden aan de netwerken van migranten uit het Noorden. Hadden ze al contacten in het Zuiden vooraleer zij de stap zetten? In welke mate onderhielden Noord-Nederlandse immigranten in het Zuiden contacten met elkaar?

Ten derde lijkt het interessant om de geschiedenis van de voorouders en de nakomelingen van Gerard van Vilsteren verder uit te werken. De rol van de ouders van Gerard in zijn eerste kennismaking met het Zuiden is niet onbelangrijk. Het zou interessant zijn om te achterhalen wat hun motieven waren om hem naar school te sturen in Aalst en hoe dit werd voorbereid. Voor wat zijn nakomelingen betreft loont het de moeite om te kijken naar huwelijksstrategieën en de mate waarin zij het patrimonium van hun vader en grootvader samenhiielden en zelfs nog uitbreidden.

BIBLIOGRAFIE

1. Onuitgegeven bronnen

1. 1. Archief in België

1.1.1. Rijksarchief Beveren (RAB)

Microfilms:

Rooms Katholieke Kerk, Laarne, *Kerkelijke registers, 1594-1812*. 289988 *Klapper op dopen 1594-1796, Klapper op trouwen 1594-1796*. De titel die in de inventaris staat klopt niet, op deze microfilm vinden we ook de "tafel der overlijden".

Katholieke Kerk. Sint-Niklaaskerk te Gent, *Parochieregisters, 1584-1796*. 287006 *Dopen 1654-1700*

1.1.2. Stadsarchief Sint-Niklaas (SASN)

naar DENYS J., BUNTINX J. en STOOP A., *Inventaris Oud Archief, Sint-Niklaas, 1957*, Archief van de heerlijkheid Aartselaar en Hof ter Straten.

2105. Denombrementen van lenen gehouden van de heerlijkheid Hertselaar, 1596-1782.

2109. Renteboek Hof ter Straten, 1658.

1.1.3. Archief van het kasteel van Laarne (AKL)

naar BALTHAU E., *Voorlopige inventaris van het archief van het kasteel van Laarne*, onuitgegeven.

2. Staat van goed van Gerard van Vilsteren, baron van Laarne, heer van Vilsteren, Aartselaar, Ter Straten etc., overleden op 23 oktober 1683, echtgenoot van Livina Maria de Beer, dochter van Nicolays Ignace de Beer, heer van Meulebeke, voor hun minderjarige kinderen Charles van Vilsteren, 7 jaar, Jacobus Joseph van Vilsteren, 1 jaar, Marie Caroline van Vilsteren, 8 jaar, en Anna Lucia van Vilsteren, 2 jaar, 24 februari 1685.
12. Verheffing van de heerlijkheid Laarne tot baronie en toekenning van een wapenschild, 13 september 1673.
- 16.1 Testamentaire schikkingen van Frederick van Vilsteren, 10 november 1631.
- 16.2 Verdeling van de nalatenschap van Frederick van Vilsteren (het Hoerinckxgoed te Olst) onder zijn kinderen en kleinkinderen, 28 november 1637.
- 17.1 Vonnis van de Grote Raad inzake de verkoop van de heerlijkheid Ter Straten, gelegen te Belsele en Sinaai, door Jacques de Calvart, secretaris en griffier van de Grote Raad, zijn vader Jacques de Calvart, heer van Zeveren, en zijn broer Guillaume de Calvart, aan Gerard van Vilsteren, 16 april 1633.
- 17.2 Bevestiging door de Grote Raad van de verkoop van de heerlijkheid Ter Straten, gelegen te Belsele en Sinaai, door Jacques de Calvart, zijn vader Jacques de Calvart en zijn broer Guillaume de Calvart aan Gerard van Vilsteren, 24 februari

- 1649.
- 31.1 Kopie van de wijziging van het huwelijkscontract van 9 juli 1675 van Gerard van Vilsteren, baron van Laarne, en Marie Livina de Beer, ten voordele van hun kinderen Jacques Joseph, Marie Jeanne Caroline en Anna Lucia van Vilsteren, met toestemming van Jan van Broeckhoven, graaf van Bergeyck, tweede echtgenoot van Marie Livina de Beer, 12 mei 1711.
- 45.6 Stukken betreffende goederen in Holland, nagelaten door Jacques Joseph van Vilsteren, met o.a. een overzicht van de afstammelingen van Gillis van Heussen, overleden in 1587, en Geertruid van Berckenrode.
- 47.1 Overeenkomst tussen Jean Antoine d'Aubermont namens Gerard van Vilsteren en Jan Louis de Nobelaer, heer in Grijfoort, betreffende de nalatenschap van Beatrix van der Mij, echtgenote van Gerard van Vilsteren, 7 juli 1677.
- 47.2 Overeenkomst tussen Jean Antoine d'Aubermont namens Gerard van Vilsteren, baron van Laarne, en Catarina de Kies van Wissem, weduwe van Adriaen Adriesem van Dorp, als voogd van haar minderjarige kinderen Sustina en Pieter Adriesem van Dorp, betreffende de nalatenschap van Beatrix van der Mij, echtgenote van Gerard van Vilsteren, 8 juli 1677
- 51.1 Brieven van Johan Versijden uit Leiden aan de graaf van Bergeyck, betreffende de goederen van wijlen Gerard van Vilsteren, baron van Laarne, gelegen in Holland, met 2 staten en begrotingen van deze goederen, 1691.
- 51.3 Aangifte van de waarde van de goederen, gelegen in Holland en West-Friesland en behorend tot de erfenis van Gerard van Vilsteren, door de graaf van Bergeyck, aan de Staten van Holland en West-Friesland, 1691.
- 72.5 Rekening van Pieter de Mey, kannunik van Sint-Baafs te Gent, als ontvanger van Gerard van Vilsteren, betreffende de aankoop van de heerlijkheden Laarne en Aartselaar, sedert 21 augustus 1657, 18 juli 1658.
- 76.1 Vereffening van de nalatenschap van Marie d'Oostendorp, echtg. van Jacques van Hecke, heer van Apollien, tussen Gerard van Vilsteren, enig erfgenaam langs vaderszijde, en Catharine den Haese, weduwe van meester Jacques van der Heyden, en de afstammelingen van Christiaan den Haese, als erfgenamen langs moederszijde, 1672.
- 81.3 Staat van inkomsten en uitgaven van Gerard van Vilsteren, heer van Laarne, 1662-1663.
- 92.1 Staat van goed van Pieter d'Oostendorp, raadsheer en ontvanger-generaal van de licenten in het kwartier van Antwerpen, overleden te Belle op 4 november 1630, voor zijn erfgenamen, de kinderen van zijn broer Anselmo d'Oostendorp en Petronella den Haeze, en de kinderen van zijn zuster Johanna d'Oostendorp en Lubbert van Vilsteren, 29 november 1631.
- 93.2 Pachtcontract tussen Pieter de Mey, pastoor van Belsele, namens Gerard van Vilsteren, heer van Ter Straeten, Lombardije, enz., eigenaar, en Gillis Eeckelaerts, pachter, voor 3 stukken land te Belsele, 18 december 1653.
- 107.2 Overzicht van de verrichtingen via de rekening van Gerard van Vilsteren bij de bankier Jean van Tongeren in Amsterdam, met briefwisseling, 1662-1672.
- 107.4 Kwitantie van Nanning Dirckse aan Gillis van Heussen namens Gerard van Vilsteren, voor de verkoop van gronden in Voorhout (Zuid-Holland), 29 april 1653.

- 107.5 Schenking van een jaarlijkse rente van 3000 gulden, bezet op de gronden in de Kruispolder te Hulst en het bos van Nieppe, door Gerard van Vilsteren en zijn echtgenote Beatrice van der Mij, aan Jan François d'Ennetières en zijn echtgenote Catharina Elisabeth Morrhe, naar aanleiding van hun huwelijk, 15 mei 1669.
- 108.1 Inventaris van archiefstukken betreffende de heerlijkheid Ter Straten in Belsele en Waasmunster, 17de eeuw.
- 129.3 Brieven van Pieter de Mey, pastoor van Belsele, aan Albert van Vilsteren, jezuïet te Mechelen, over het goed Ter Straten te Belsele, 1648-1649.
146. Bevestiging van 2 erflenen, bestaande uit een tiende, gelegen buiten Leiden in het ambacht van Oestgeest, en een tiende in Oestgeest en Rijsburg, door de Staten van Holland en West-Friesland aan Gerard van Vilsteren na het overlijden van zijn echtgenote Beatrice van der Mij, 25 januari 1674.
147. Bevestiging van 2 erflenen, bestaande uit een tiende, gelegen buiten Leiden in het ambacht van Oestgeest, en een tiende in Oestgeest en Rijsburg, door de Staten van Holland en West-Friesland aan Beatrice van der Mij, echtgenote van Gerard van Vilsteren, heer van Ter Straten, 18 juni 1646.
- 175.2 Verklaring van Philippe Ignace van Hoobroeck, tesorier van de stad Gent, en Jean Bauduijns, notaris, dat zij wijlen Gerard van Vilsteren, baron van Laarne, goed hebben gekend, 15 april 1684; 455.5 Verklaring van Philippe Ignace de Hoobrouck, heer van Reehaeghe, en van notaris Jan Bauduijns dat zij Gerard van Vilsteren, die overleed in 1683, goed gekend hebben, s.d.
- 176.3 Wijziging van het huwelijkscontract van 9 juli 1675 van Gerard van Vilsteren en Maria Livina de Beer, ten voordele van hun kinderen Jacques Joseph, Marie Jeanne Caroline en Anne Lucie van Vilsteren, met toestemming van jan van Broeckhoven, graaf van Bergeyck, 12 mei 1711.
- 179.2 Brief van D. Reesen uit Zwolle aan de graaf van Bergeyck betreffende het wapenschild van de familie van Vilsteren, 9 september 1698.
- 212.1 Huwelijkscontract tussen Gerard van Vilsteren en Beatrix van der Mij, dochter van wijlen Jacop vander Mij en Beatrix van Heussen, 13 maart 1641.
- 212.2. Huwelijksakte van Gerard van Vilsteren en Beatrix van der Mij voor schepenen van Leiden, 5 april 1641.
213. Huwelijkscontract tussen Gerard van Vilsteren, baron van Laarne, etc. en Livina Maria de Beer, dochter van Nicolaas Ignace de Beer, heer van Meulebeke, 9 juli 1675.
- 247.1 Staat van goed van Beatrix van der Mij, echtgenote van Gerard van Vilsteren, overleden te Gent op 31 maart 1673.
- 247.2 Verkoop van de heerlijkheid Laarne door Charles van Zuylen, baron van Erpe, aan Gerard van Vilsteren, heer van Ter Straten, 22 september 1656.
- 247.4 Schatting van goederen, nagelaten door Gerard van Vilsteren, 1703-1704 (klad).
- 247.6 Stukken betreffende de vererving van de heerlijkheid Laarne na Gerard van Vilsteren en zijn kinderen. In dit stuk draagt zij de titel barones van Meulebeke.
- 247.7 Geschil tussen Gerard van Vilsteren enerzijds en Jan Frans d'Ennetières, heer van Harlebois, en echtgenote Catherine Elisabeth Morrhe, betreffende de rechten van laatstgenoemde op de heerlijkheid Laarne ten gevolge van een testamentaire schenking van Gerard van Vilsteren en zijn eerste echtgenote Beatrix van der Mij.
- 247.12 Verkoop van de heerlijkheid Hartselaere in Belsele door François de Vre namens

- Samuel van Deynse, Simeon van Deynse, Bernard van Deynse en Anthony van Deynse, erfgenamen van Gedeon van Deynse aan Pieter de Mey, pastoor van Belsele, namens Gerard van Vilsteren, 25 juni 1657.
- 247.14 Verklaring van Gerard van Vilsteren voor de schepenen van Zwolle dat wijlen mr. Andries van Langenberghe voor hem in 1634 het hof Ter Straten in Belsele heeft gekocht, in 1646 uitgebreid met andere goederen in Belsele, 4 april 1649.
- 247.15 Exploot van Matthias Bollaert, deurwaarder van de Geheime Raad en van de Grote Raad, om Gerard van Vilsteren in het bezit te stellen van de heerlijkheid Ter Straten in Belsele na vonnis van de Grote Raad, 26 maart 1649.
- 247.16 Brief van Pieter d'Oostendorp aan Pater Egbertus van Vilsteren s.j.
- 247.22 Verklaring van Egbert Alberts in naam van de barones van Laarne voor de schepenen van Zwolle dat wijlen de baron van Laarne twee zusters en een broer heeft gehad die voor hem zijn overleden, 16 mei 1684.
- 252.1 Verpachting van de *Endegeester tiende* in het ambacht Oestgeest, onder Leiden, Valkenburg en Rijnsburg, toebehorend aan Gerard van Vilsteren, voor de jaren 1654, 1660-1671.
255. Brieven aan Cornelis van Varick en Johan Versijden uit Leiden, en van de weesmeesters van Leiden aan de graaf van Bergeyck te Brussel, betreffende goederen, behorend tot de erfenis van Gerard van Vilsteren, 1690-1694.
- 256.1 Sententie van de Raad van Vlaanderen in het proces tussen de wapenheraalt Bouhelier en Gerard van Vilsteren, baron van Laarne, over de wapenschilden van van Vilsteren en diens echtgenote, 18 april 1676.
- 256.2 Procesbundel i.v.m. het proces tussen de wapenheraalt Bouhelier en Gerard van Vilsteren, baron van Laarne, over de wapenschilden van van Vilsteren en diens echtgenote, 1668-1677.
- 256.3 Verzoek van de Raad van Vlaanderen aan de rechters en de officieren van justitie van Zwolle en van Leiden om de nodige bewijsstukken i.v.m. de wapenschilden van de families van Vilsteren en van der Mij te willen overmaken in het kader van een proces voor de Raad van Vlaanderen tussen Gerard van Vilsteren en de wapenkoning, 11 februari 1669.
- 256.4 Certificaat van het wapenschild van Gerard van Vilsteren door de schepenen van Zwolle, 6 augustus 1668.
- 256.5 Certificaat van het wapenschild van de familie van der Mij door de griffie van de Raad van Holland, 30 juli 1669.
- 257.1 Stamouderreeks van Gerard van Vilsteren, met ingekleurde wapenschilden, 2de helft 17de eeuw.
- 257.5 Genealogische stukken betreffende de familie van Vilsteren, 18de eeuw.
- 257.9 Kopieën van akten betreffende de families d'Oostendorp en van Vilsteren, 1634-1721, 1725.
- 297.1 Sententie van de Raad van Brabant in het geschil tussen Gerard van Vilsteren, baron van Laarne, eiser, en de erfgenamen van Floris van Waver en van Marie van den Eede, verweerders, waarbij laatstgenoemden verplicht de achterstellen te betalen van twee renten, waarvan één bezet op de heerlijkheden Schaillemont, Bois en Menage, 15 april 1682 (perkament).
- 342.5 Overeenkomst tussen Egbertus van Vilsteren S.J. namens Joanna van Oostendorp, weduwe van Lubert van Vilsteren, en haar kinderen, en namens de Jezuïeten te

Antwerpen en mr. Andries van Langenberghe namens Lamoraal van Bergen, raadsheer en rekenmeester van Brabant, voor de kinderen van Ancelmus van Oostendorp en Petronella de Haze m.b.t. het testament van Pieter van Oostendorp, ontvanger-generaal van de licenten te Antwerpen, s.d.

- 342.9 Stukken m.b.t. de erfenis van Pieter van Oostendorp, 1ste helft 17de eeuw.
- 349. Rekening van Jacob van Varick als ontvanger van de erfgenamen van Gerard van Vilsteren voor de goederen in Holland sedert het afsluiten van de vorige rekening tot 3 juni 1685.
- 360.1 Testament van Beatrix van der Mij, 27 maart 1673 (kopie).
- 360.2 Genealogie van de families vander Mij en van Schouwen, 17de eeuw.
- 361.9 Neerlegging van een deel van de koopsom voor de heerlijkheid Ter Straten op de griffie van de Grote Raad door Andries van Langenberghe namens Gerard van Vilsteren, 23 december 1634.
- 362.2 Memorie betreffende de staat van goed van wijlen Gerard van Vilsteren, 1695.
- 362.4 Overzicht van goederen te Laarne, gekocht door de baron van Laarne [Gerard van Vilsteren], s.d.
- 362.5 Overzicht van goederen in Holland, verkocht door de baron van Laarne [Gerard van Vilsteren] tijdens zijn huwelijk, s.d.
- 364.1 Brieven van Jacob van Varick uit Leiden aan Gerard van Vilsteren, 1675.
- 364.3 Overzicht van de goederen van wijlen Gerard van Vilsteren in Holland volgens de laatste rekening van Jacob Varick, 1696.
- 364.4 Rekening van Derck Rees voor de goederen van Gerard van Vilsteren in Overijssel, van 23 juni 1675 tot 3 juli 1676.
- 367.4 Aanstelling van Henrick Melchior Brasser, notaris te Leiden, als gevolmachtigde van Beatrix van der Mij voor de Raad van Holland m.b.t. de uitvoering van haar testamentaire beschikkingen over haar leengoederen, 11 oktober 1659.
- 367.5 Stuk betreffende de wapenschilden van de families van Vilsteren en van der Mij, s.d.
- 403.4 Bewijsvoering van de baron van Laarne, eiser, in een proces voor de Raad van Vlaanderen tegen Jacques van der Heyden, verweerder, m.b.t. de erfenis van Ancelmo d'Oostendorp (met genealogie van de familie d'Oostendorp), 5 juni 1682.
- 403.5 Leenverhef voor het leenhof van de heerlijkheid van der Biest (Hazebroek) door François de Lens namens Gerard van Vilsteren voor lenen, hem toegekomen uit de erfenis van Marie d'Oostendorp, vrouw van Appollien, 19 november 1671.
- 406.7 Testament van Beatrix vander Mij, 27 maart 1673.
- 406.13 Testament van Gerard van Vilsteren, baron van Laarne, s.d.
- 419. Denombrement van de heerlijkheid Laarne, gehouden van het leenhof van Dendermonde, door Gerard van Vilsteren, heer van Laarne, 23 december 1657.
- 420.2 Overzicht van de roerende en onroerende goederen, behorend tot de erfenis van Pieter d'Oostendorp, 16 en 29 oktober 1634.
- 420.3 Verdeling van de erfenis van Pieter d'Oostendorp volgens de rekening van wijlen mr. Andries van Langenberghe, tussen de kinderen van wijlen Lubbert van Vilsteren en de kinderen van wijlen Ancelmo d'Oostendorp, 22 januari 1636.
- 420.8 Verdeling van de erfenis van Pieter d'Oostendorp tussen de kinderen van wijlen Lubert van Vilsteren en Johanna d'Oostendorp voor de ene helft en de kinderen

- van Ancelmo d'Oostendorp voor de andere helft, 22 januari 1636.
421. Huwelijkscontract tussen Lubbert van Vilsteren en Johanna d'Oostendorp, 5 september 1610.
- 424.1 Verdeling van de erfenis van Marie d'Oostendorp, dochter van wijlen Ancelmo d'Oostendorp en Petronella de Haze, tussen Gerard van Vilsteren, heer van Laarne en Ter Straten, enerzijds en Catharina de Haze, weduwe van mr. Jacques van der Heyden, Otto de Haze, de erfgenamen van mr. Pieter van Passenrode, Isabelle, Jacqueline Cathaerine, Jenne van Passenrode, François de Glais gezegd Schut, weduwnaar van Marie van Passenrode, tevens namens zijn kinderen Isabelle Keynooghe, weduwe van Philips de Haze, en mr. Andries Keynooghe als voogd van haar kinderen, allen kinderen en kleinkinderen van wijlen Christiaan de Haze, griffier van de Grote Raad te Mechelen, 11 april 1672.
- 425.1 Overeenkomst tussen Gerard van Vilsteren, Albert van Vilsteren en Maria Lutgardis van Vilsteren, kinderen van wijlen Lubbert van Vilsteren en Joanna d'Oostendorp m.b.t. de erfenissen van hun ouders, van hun grootvader Frederik van Vilsteren, van hun oom Pieter d'Oostendorp, en van hun zuster Joanna Lucia van Vilsteren, 7 oktober 1639.
- 431.31 Volmacht van Gerard van Vilsteren aan D. Reese als ontvanger van zijn goederen in Overijssel, juli 1673.
- 431.46 Verzoek van Reinhardt Götzen aan Gerard van Vilsteren om te verschijnen voor het leenhof van de heer van Almelo m.b.t. het geschil met Willem Hendrik vanden Steen over het *Heeren Roerincks goet*, behorend tot de erfenis van Margareta van Vilsteren fa. Frederik, 18 januari 1665.
441. Schatting van roerende goederen (meubelen, huisraad, linnen, wollen stoffen, zilverwerk, schilderijen, boeken, etc.), behorend tot de nalatenschap van Gerard van Vilsteren, 17 juni 1684.
- 443.5 Overeenkomst tussen Gerard van Vilsteren en enerzijds en Jan François d'Ennetières, ridder, heer van Harlebois, namens zijn echtgenote Catharina Elisabeth Morrhe, dochter van Egbert Morrhe en Aleidis van Harsolte, s.d. (kopie).
- 445.1 Akte van notaris Henric Melchiorisz. Brasser te Leiden houdende testament van Beatrix van der Mij, echtgenote van Gerijt van Vilsteren, heer van Laarne, Ter Straeten, etc., wonend te Zwolle, 11 oktober 1659.
- 445.7 Vereffening tussen Gerard van Vilsteren en Maria Lutgardis van Vilsteren enerzijds en pater Jaspas de Hase van Antwerpen, die hun goederen in Brabant, Vlaanderen en Mechelen heeft beheerd, 16 september 1648.
- 449.2 Erkenning door Gerard van Vilsteren van de schenking van alle rechten in de *dyc-kasie van Bulsloot* door pater Albertus van Vilsteren aan het college van de Jezuïeten te Antwerpen, 7 september 1648.
- 455.11 Brieven van G. Verhaghen uit Mechelen, 10 december 1680, van Jean Baptiste de Robiano uit Hazebroek, 20 april 1666, 27 oktober 1666, 4 februari 1667, van François de Lens uit Hazebroek, 29 november 1670, van Fransiscus van Toebast S.J. uit Gent, 26 november 1666, van Carolus de Breuil uit Brugge, 1 februari 1669, van Augustijn uit Hazebroek, 8 mei 1669, van Dominicus del Plano uit Brussel, 29 januari 1667, 12 april 1667, 17 april 1667, van Carolus Gheijle aan Gerard van Vilsteren uit Brussel, 2 februari 1668, 23 december 1668 en 27 janu-

ari 1669, van X uit Mechelen, 26 maart 1660, van X uit Brussel, 17 augustus 1669, van Guillaume Morin aan Gerard van Vilsteren 23 april 1669 (Brussel), aan Gerard van Vilsteren m.b.t. een rente ten laste van de domeinen van Kassel en het Bois de Nieppe, brief van Franciscus Toebast aan Gerard van Vilsteren, d.d. 26 september 1666, brief van François de Lens aan Gerard van Vilsteren d.d. 29 november 1670 (Hazebroek).

- 478.18 Brief van Ancelme d'Oostendorp uit Antwerpen aan zijn zuster Johanna d'Oostendorp, weduwe van Vilsteren, te Zwolle m.b.t. familiezaken, 15 september 1629.
- 499. Inventaris van de documenten m.b.t. de heerlijkheid Laarne die bewaard werden door Pieter de Mey, kanunnik van Sint-Baafs te Gent, en overhandigd werden aan Gerard van Vilsteren, 31 juli 1658.
- 503.1 Akte van notaris Jan Baptiste Odevaere te Gent houdende de gift van renten, pachten etc. door Beatrix van der Mij aan Joannes Coens, kapelaan van het kasteel van Laarne en waarvan de rest toegewezen wordt aan de paters Jezuïeten te Mechelen, de Annunciaten te Gent, de paters Jezuïeten te Gent en de Heilige Geest van Laarne, 21 maart 1673.
- 503.2 Uittreksel uit een ontvangboek van giften voor de bouw van de Jezuïetenkerk te Mechelen m.b.t. giften van Gerard van Vilsteren en van Beatrix van der Mij, 27 maart 1673.
- 504.2 Advies van Jean Antoine d'Aubermont O.P., professor aan de theologische faculteit te Leuven, m.b.t. de uitvoering door Livine Marie de Beer van het akkoord tussen Gerard van Vilsteren en Jan Louis de Nobelaer, erfgenaam van Beatrix van der Mij, 30 juni 1686.
- 506. Rekeningen en kwitanties van pater Guilelmus Oosterlinck S.J. voor de goederen van de baron van Laarne te Zandvliet, 1677-1689.
- 527.5 Akte van notaris Maximiliaan de Prijck te Gent houdende volmacht van Symeon van Deynse en Anthoni van Deynse, tevens namens Maria Antheunis, weduwe van mr. Gedeon van Deynse, Samuel van Deynse, Pieter de Vos, secretaris van Vere, als voogd van de wezen van Gedeon van Deynse, tevens namens mr. Bernaert van Deynse, aan François de Wree om de verkoop van de heerlijkheid Aartselare te Belsele aan Gerard van Vilsteren af te handelen voor leenhof van Puymbeke, 14 september 1657.
- 527.7 Akte van burgemeester en schepenen van Laarne houdende volmacht van Gerard van Vilsteren aan Pieter de Maere om de koop van de heerlijkheid Aartselare te Belsele van de erfgenamen van mr. Gedeon van Deynse af te handelen voor het leenhof van Puymbeke, 20 augustus 1657.
- 527.14 Akte van notaris Jan Baptiste Odevaere te Gent houdende een overeenkomst tussen Gerard van Vilsteren enerzijds en Jan François d'Ennetières, ridder, heer van Harlebois, hoogbaljuw van Kortrijk, tevens namens zijn echtgenote Catharina Elisabeth Morrhe, dochter van Egbert Morrhe en Alaeydis van Harsolte, waarbij deze laatste afstand doet van zijn rechten op de heerlijkheid Laarne volgens testamentaire gift van Beatrix van der Mij, 20 april 1676 (kopie).
- 527.33 Huwelijkscontract tussen Gerard van Vilsteren en Beatrix van der Mij, Leiden, 13 maart 1641.
- 527.39 Akte van de verkoop van de heerlijkheid Aartselaar door Frans de Wree namens

- mr. Bernard van Deynse en Anthony van Deynse voor de erfgenamen van mr. Gedeon van Deynse aan Pieter de Mey namens Gerard van Vilsteren, 15 juni 1657.
- 527.40 Akte van notaris Jan Baptiste Odevaere te Gent houdende de testamentaire gift van 4 renten door Beatrix vander Mij aan de discaltiatessen te Gent, 17 februari 1671.
- 527.46 Verklaring van Carolus Gheyle en A. Mavaux dat Gerard van Vilsteren en Beatrix van der Mij een rente van 3000 gulden per jaar hebben geschonken aan Elisabeth Catharina Morrhe bij haar huwelijk met Jan François d'Ennetières, 15 mei 1669 en 15 april 1682.
- 527.47 Verdeling van goederen van hun ouders, hun grootvader Frederik van Vilsteren, hun oom Pieter d'Oostendorp en hun zuster Joanna Lucia van Vilsteren tussen Gerard van Vilsteren, Albertus van Vilsteren en Maria Lutgardis van Vilsteren, kinderen van Lubbert van Vilsteren en Joanna d'Oostendorp, 7 oktober 1639.
- 541.4 Volmacht van Andries van Langenberghe als momboir van de kinderen van wijlen Lubbert van Vilsteren en Johanna van Oostendorp aan Cristiaen van Deventer om met de rechthebbenden over te gaan tot de verdeling van de goederen van Frederik van Vilsteren, grootvader van de kinderen, 25 april 1634.
546. Rekening van de ontvanger van Gerard van Vilsteren van diens goederen te Zandvliet, 1675-1677, met briefwisseling, 1680-1683.
- 550.1 Overzicht van de afgeloste renten en verkochte goederen tijdens het huwelijk van Gerard van Vilsteren en Beatrix van der Mij, s.d.
- 554.1 Stukken uit het proces tussen Nicolaes van Hecke, baljuw en ontvanger van Kalken en de heerlijkheid van de Nieuwe Gaver, en de prins van Izegem, heer van kalken, contra Mattheus de Wilde, Jacques Ongena, baljuw van Laarne, en Gerard van Vilsteren m.b.t. de tiende penning in de heerlijkheid van de Nieuwe Gaver (met uittreksel uit leenregisters van de 15de eeuw en kopieën van denombrementen en rekeningen van de baljuw van Kalken en Laarne uit de 16de eeuw), 1665-1675.
- 554.5 Akte van notaris De Dobbele te Gent houdende de ruil van de heerlijkheid Nieuwe Gaver en andere gronden te Laarne, Kalken en Wetteren tussen de prins van Izegem, heer van Kalken, en de baron van Laarne, 12 oktober 1683.
- 557.2 Uittreksels uit de rekeningen van Guido Jocquet en Petrus de Courteville (28 juli 1671) en van Guido Jocquet en Georgius Hamelincx (23 oktober 1671), beheerders van de schenking van bisschop Antoon Triest aan de kerkfabriek van de Sint-Baafskathedraal, m.b.t. een rente ten laste van Gerard van Vilsteren op zijn huis aan de Kouter te Gent.
559. Proces tussen Bergeyck en Gaspard Ignatius de Beer i.v.m. de verkoop van het huis op de Kouter, behorend tot de nalatenschap van Geeraard van Vilsteren, 1685.
- 567.2 Stukken uit een proces voor de Grote Raad tussen Philippe de Liminge, douairiere van Schardau, contra Adrien van Langenberge als voogd van de minderjarige kinderen van Libert van Vilsteren en Johanna van Oostendorp en als advocaat van de minderjarige kinderen van Ancelmo van Oostendorp m.b.t. de verkoop van de heerlijkheid Ter Straten in Belsele, 1633-1637.
576. Stukken uit een proces voor de Raad van Vlaanderen tussen de heer van Laarne en de heer van Kalken m.b.t. de heerlijkheid van de Nieuwe Gaver, 1665-1683 (met retro-acten).

- 620.4 Akte van burgemeester, schepenen en raden van Zwolle met een officiële verklaring van getuigen over de voorouders van Gerard van Vilsteren (tot en met Egbert van Vilsteren), 2 september 1672.
- 620.5 Akte van burgemeester, schepenen en raden van Zwolle met een officiële verklaring van getuigen dat de voorouders van Gerard van Vilsteren en ook hijzelf worden beschouwd als edellieden, 16 november 1669.
- 620.9 Verdeling van enige goederen van Lubbert van Vilsteren en echtgenote Johanna d'Oostendorp, van Pieter d'Oostendorp en van Johanna Lucia van Vilsteren tussen Gerard van Vilsteren, Albert van Vilsteren en Maria Lutgardis van Vilsteren, 7 oktober 1639.
621. Akte van de secretarissen van de stad Zwolle en de leenmannen van het stift Essen, houdende de volmacht van Gerard van Vilsteren aan Andries de Bock, baljuw van Ter Straeten, om de heerlijkheid Ter Straeten te verheffen voor het desbetreffende leenhof.
623. Verdeling van de goederen van Pieter d'Oostendorp tussen Gerard, François, Jan en Marie d'Oostendorp, kinderen van Anselme d'Oostendorp en Petronilla de Haze, enerzijds en Gerard, Albert, Lutgardis en Joanna Lucia van Vilsteren, kinderen van Lubbert van Vilsteren en Johanna d'Oostendorp anderzijds, 19 oktober 1634.
- 628.1 Testament van Pieter d'Oostendorp, 13 mei 1624.
- 671.6 Verklaring van Johannes Ooms, secretaris van Outshoorn en Guephoek, op verzoek van Gillis van Heussen, rentmeester van Gerard van Vilsteren, over de renten waarmee de goederen van Gerard van Vilsteren in deze ambachten belast zijn, 5 juli 1655.
682. Akte van de heer van Almelo dat Gerard van Vilsteren beleend wordt met 20 morgen land in het kerspel Dalfsen, gehouden van het leenhof van Almelo, 5 november 1670.
747. Vonnis van de Raad van Vlaanderen waarbij 4 processen worden samengevoegd, nl.:
- Gerard van Vilsteren namens wijlen Jacques Ongena, baljuw van Laarne, namens Joanna Scherlinck, weduwe van Gerard de Grave, c. Nicolays van Hecke, baljuw en ontvanger van Kalken en de Nieuwe Gaver, namens de heer van Izegem,
 - Nicolays van Hecke c. Gerard van Vilsteren,
 - Gerard van Vilsteren namens wijlen Jacques Ongena namens Jan de Veerman fs. Bauduijn, de weduwe van Laureins Dauwe en Pauwels de Maeschalck c. Nicolays van Hecke,
 - Nicolays van Hecke c. Gerard van Vilsteren
20 oktober 1668 (perkament).
748. Aanstelling van, Gerard van Vilsteren tot koninklijk commissaris bij de vernieuwing van de stadsmagistraat van Dendermonde, 5 november 1671 (perkament).
- 753 Stukken betreffende de verkoop door Derk Rees, als volmacht van Jacob Joseph van Vilsteren c.s. aan Johan Casimir Vermeer en zijn vrouw Euphemia Rees van de erven en goederen te Vilsteren in het schoutambt Ommen en van het goed Ylicke in de buurschap Holtheme, schoutambt Hardenberg, 1717. Met retroacta 1609-1714, en een kaart, 1684.

- 807. Rekening van Pauwels de Mey, baljuw van Laarne, als ontvanger van de tiende penning en de beste hoofden in Laarne van 25 december 1656 tot 25 december 1657, 6 september 1658.
- 927. Stukken betreffende de verkoop van de heerlijkheid Laarne door Charles van Zuylen, heer van Laarne, Erpe, Erondagem, Ottergem, Hubermont, Mosscher en Mosscherambacht, aan Gerard van Vilsteren, 1656.
- 1098. Huwelijksakte van Jacob van der Mij en Beatrix van Heussen voor de schepenen van Leiden, 19 oktober 1602.
- 1110. Kwartierstaat van Nicolas Joseph van Vilsteren en echtgenote Marie Isabelle de Lichtervelde, 18de eeuw.
- 1116. Samenstelling van het gezin van Anselme d'Oostendorp en Petronille de Haze, met hun vijf kinderen Gerard, Jean, François, Marie en Pierre, 17de eeuw.
- 1118. Akte van de schepenen en raad van de stad Kampen houdende de bevestiging van de wapenschilden van Johan d'Oostendorp (?), Geertruyt ter Wisch (?), Johanna van Heussen (?) e.a. door Niclaes van Haersolte en Gerard van Vilsteren, 26 juli 1647 (perkament, sterk beschadigd).
- 1128. Verzoekschrift van Lucia Heeck, weduwe van Gerard d'Oostendorp, tot schade-loosstelling wegens de verbanning van haar echtgenoot uit Overijssel en het verlies van zijn ambten en bezittingen, 4 april 1609.
- 1132. Verklaring van Fredrik, graaf van Berg en kapitein-generaal van Artois voor notaris de Kerckhove residerende te Brugge, dat Gerard d'Oostendorp na zijn verbanning uit Overijssel te Nienhuys heeft gewoond en er in armoede is gestoven, 14 december 1607.

1.1.4. Archief de Bergeyck (ADB)

Basisinventaris van graaf Joseph van Brouchouven van Bergeyck, ca. 1965 (ontsluiting archief de Bergeyck).

Jan van Brouhoven de Bergeyck (1644-1725) x Anna Fancisca Helman (?-1682) xx Livina Maria de Beer (?-1743). *Ingekomen briefwisseling van Livina Maria de Beer*. Maria Joanna van Vilsteren, kleindochter religieuze in de Rozenbergabdij te Waasmunster
 Inventaris JBB, I-I Etat des biens de la comtesse de Bergeyck née de Beer et veuve en lèr^{es} noc^{es} de Gérard van Vilsteren, baron de Laerne. 1688.
 Inventaris JBB, I-22 Accord avec les enfants du baron de Laerne. 1711

1.1.5. Archief familie Vande Voorde, Laarne (AVL)

Achttiende-eeuwse stamboom van de familie van Vilsteren.

1.2. Archief in Nederland

1.2.1. Historisch Centrum Overijssel (HCO)

GEVERS A.J. en MENSEMA A.J., *Inventaris van het huisarchief Vilsteren, 1441-1973*, Zwolle, 1994.

Toegang 226:

- 264. Genealogische aantekeningen betreffende verschillende geslachten, voornamelijk van de hand van Jacobus Johannes, Wilhelmus Cornelius Johannes Josephus en Henricus Adrianus Gellius Maria Cremers [midden 19^e en 20^e eeuw].
- 853. Akte van verkoop door de marke van enige percelen grond aan Jacob Coninck van Vilsteren, 1681. Met een afschrift, 2 stukken.
- 870. Stukken betreffende de verpachting door Jacob Joseph van Vilsteren aan Derk Rees van het erve Borgerink, om dit te bestemmen tot gebruik door de katholiek statie te Vilsteren, 1717-1718.
- 939. Akte van Verkoop door de voogden over de boedel van Engelbert van Vilsteren van de leenkamer van het Ylicke aan Derk Rees, als volmacht van Gerhard van Vilsteren, baron van Laerne, 1684. Met bijlagen, 1682 en 1686, en een retroactum, 1469.

1.3. Archivo General de Simancas (AGS)

Secretarias Provinciales libro 1439, f° 241.

2. Uitgegeven bronnen

Memorieboek der stad Ghent van 't j. 1301 tot 1793, derde deel, Gent, 1854, pp. 282-283.

3. Geciteerde literatuur

ANDRIESEN J., *De jezuiten en het samenhorigheidsbesef der Nederlanden, 1585-1648*, Antwerpen, 1957.

BRAND H., *Over macht en overwicht. Stedelijke elites in Leiden (1420-1510)*, Leuven-Apeldoorn, 1996.

BULEVELD W.J.J.C., *Geschiedenis van het kasteel Endegeest*, s.l., 1908.

BRIELS J.G.C.A., *De Zuidnederlandse immigratie in Amsterdam en Haarlem omstreeks 1572-1630, met een keuze van archivalische gegevens betreffende de kunstschilders*, proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de letteren aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, 1976.

BRIELS J.C.G.A., *De Zuidnederlandse immigratie omstreeks 1572-1630. Een vergeten bladzijde uit de geschiedenis van de Nederlanden*, Gent, 1985.

BUTAYE D. s.j., *De schoolbevolking van het Sint-Jozefscollege te Aalst in de 17de en 18de eeuw*, in *Het land van Aalst*, XXXV, 1983, 2-3, pp. 58-72.

BUURMAN D.J.G. (red.), *Ammersoyen. Bijdragen tot de geschiedenis van het kasteel, de heerlijkheid en de heren van Ammersoyen*, Zutphen, 1986.

DE FLOU K., *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*, Gent, 1914-1938.

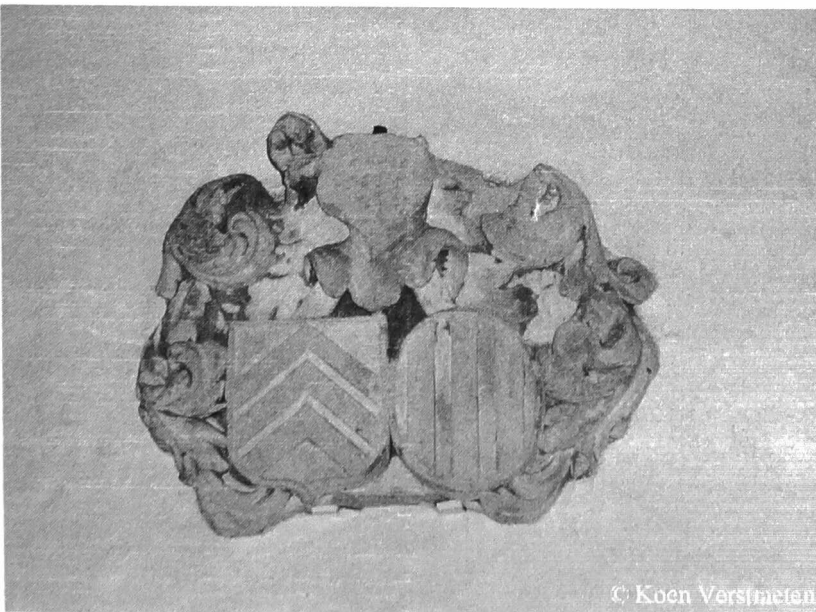
DEGRYSE K., *De Oostendse compagnie als horzel voor de Nederlandse handel (1722-1731)*, in: *Tijdschrift voor zeegegeschiedenis*, jg. 3, nr. 2, 1984, pp. 87-97.

DE SCHRYVER R., *Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck 1644-1725. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa*, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten. Klasse der Letteren, XXVII, 57, Brussel, 1965.

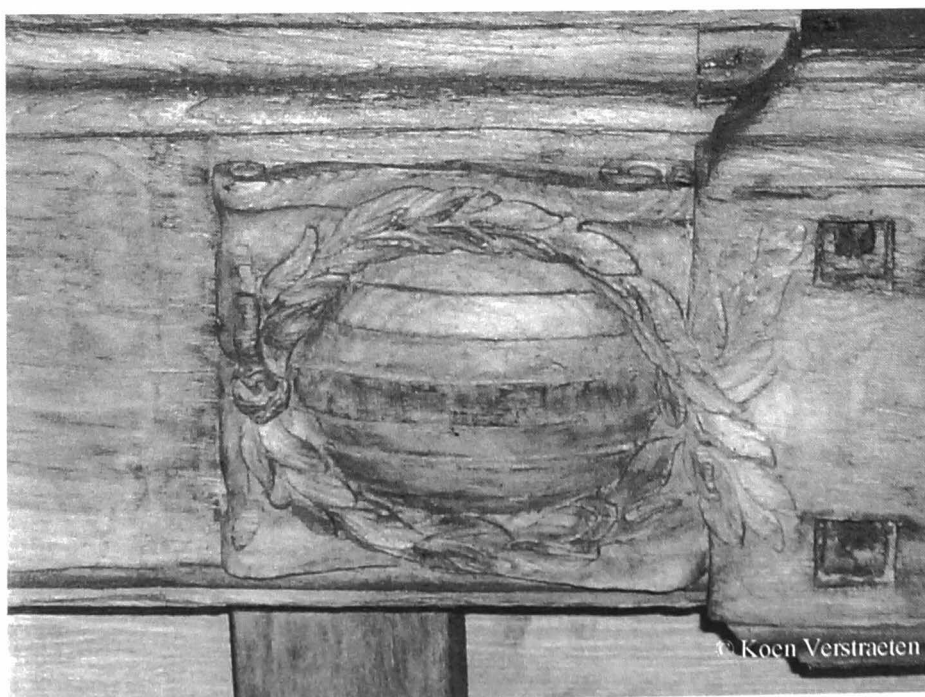
- DE VEGIANO R. en DE HERCKENRODE J.S.F.J.L., *Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne*, Gent, 1862-1865.
- DE VLIETTER-DE WILDE K., *Adellijke levensstijl, dienstpersioneel, consumptie en materiële leefwereld van Jan van Brouhoven en Maria Livina de Beer, graaf en gravin van Bergeyck (ca. 1685 – 1740)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, KUL, 2003.
- DE VRIES Ph. en LUYCKX Th., *Historische Winkler Prins Encyclopedie*, Amsterdam-Brussel, 1958.
- DOUCHAMPS H. en LEFÈVRE J., *La famille Christyn de Ribaucourt*, (Receuil généalogique et héraldique, XXXIX), 2 delen, Brussel, 1989.
- DOURSTHER H., *Dictionnaire universel des poids et mesures anciens et modernes, contenant des tables des monnaies de tous les pays*, Amsterdam, 1965.
- JANSSENS G., Verjaagd uit Nederland. Zuidnederlandse emigratie in de zestiende eeuw een historiografisch overzicht (ca. 1968-1994), in *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, 75, 1995.
- LIEVEVROUW-COOPMAN L., *Gents woordenboek*, Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, reeks 6, nr. 68.
- MENSEMA A.J., MOOIJWEER Js. en STRENG J.C., *De ridderschap van Overijssel. Le métier du noble*, Zwolle, 2000.
- MOES J. en Noordam D. J., *Macht, aanzien en welzijn. Nieuwelingen in het Leids stadsbestuur 1200-1795*, Leiden, 2003.
- PREVENIER W. en AUGUSTYN B. (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997.
- PROOT G., Het Brugs jezuïetentoneel in de 17de en 18de eeuw, in *V.R.B. Informatie*, 30, 2000, nr. 1-4, blz. 3-19.
- ROGIER L.J., *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16de en 17de eeuw*, Amsterdam/Brussel, 1964.
- SCHEPENS E.L., Enige genealogische gegevens over de heren van Laarne: de familie van Vilsteren, in *Castellum*, V, 1988, nr. 4, blz. 7-12.
- STALLAERT F.K., *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden*, Handzame, 1978.
- STRENG J.C., *Stemmen in staat. De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle, 1579-1795*, Hilversum, 1997.
- TEIRLINCK I., *Zuid-Oostvlaandersch Idioticon*, Gent, 1986.
- VAN DALE J.H., *Nieuw Nederlands Woordenboek*, Utrecht/Antwerpen, 1984.
- VAN DER AA A.J., *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinchem, 1839-1851.
- VAN NIEROP H.F.K., *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende eeuw en de eerste helft van de zeventiende eeuw*, 1984.
- VANSTERKENBURG P.G.J., *Een glossarium van zeventiende-eeuws Nederlands*, Groningen, 1975.
- VERDAM J., *Middelnederlandsch handwoordenboek*, 's-Gravenhage, 1932.
- VERDAM J., *Middelnederlandsch handwoordenboek. Supplement*, Leiden/Antwerpen, 1983.
- VERWIJ E. en VERDAM J., *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's-Gravenhage, 1885-1929.

Bijlage 1: elementen die wijzen op de aanwezigheid van Gerard van Vilsteren en Beatrix van der Mij in het kasteel van Laarne

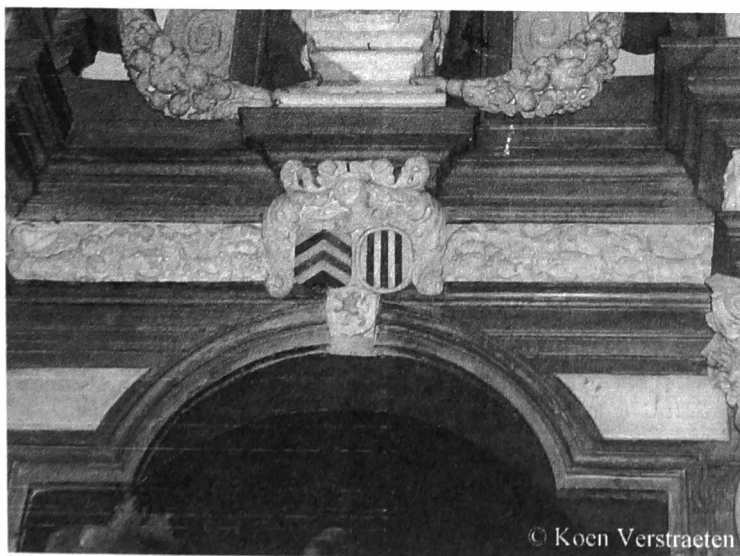
a) wapenschilden van Gerard en Beatrix op de schoorsteen van het kasteel

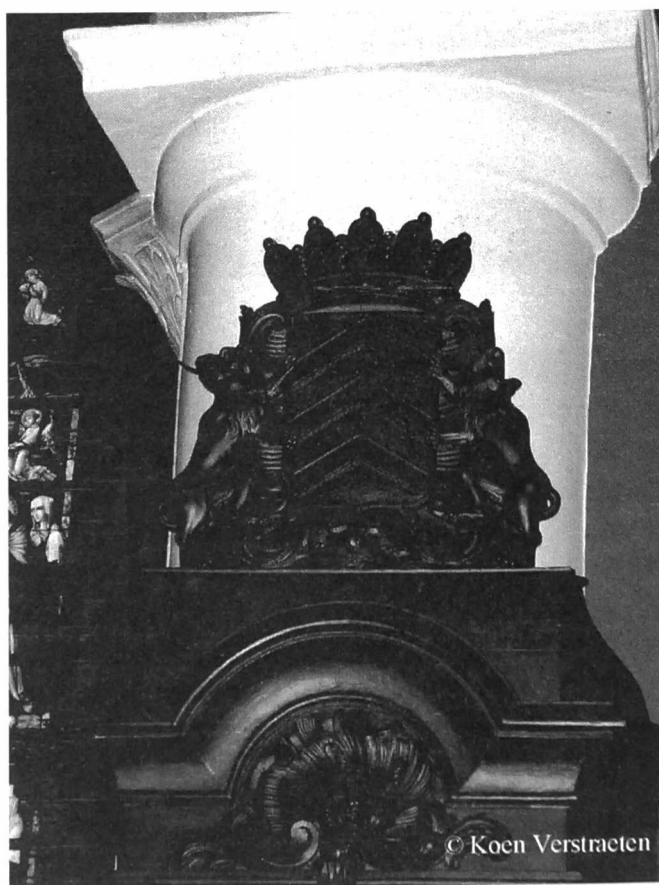
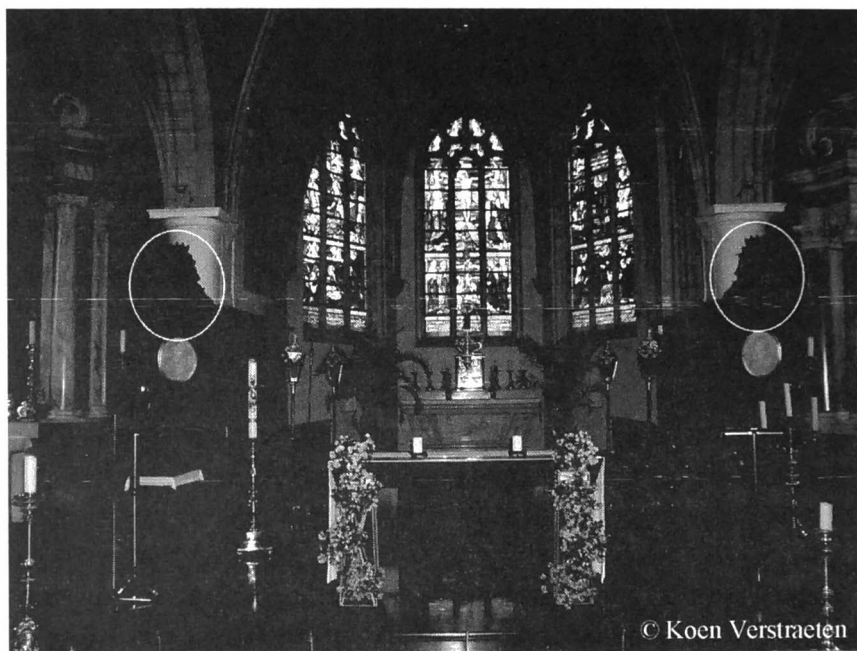
b) wapenschild van Beatrix van der Mij in de ridderzaal van het kasteel

c) Wapenschilden van Gerard en Beatrix boven het altaar van de castrale kapel.

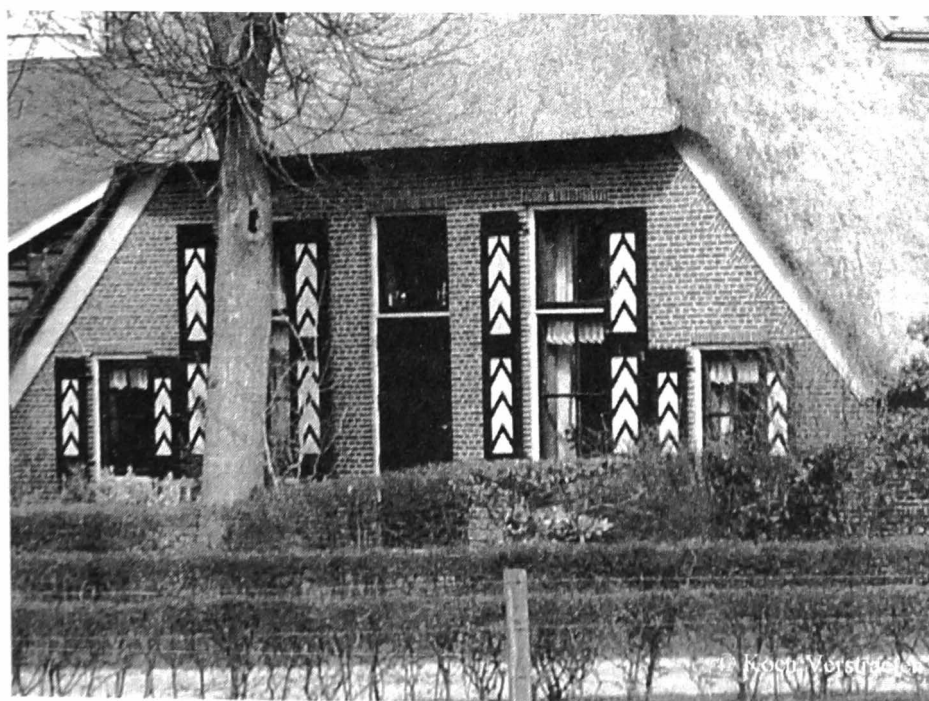

Bijlage 2: Sporen van de aanwezigheid van de familie van Vilsteren in Laarne aan het hoogkoor van de Sint-Machariuskerk.

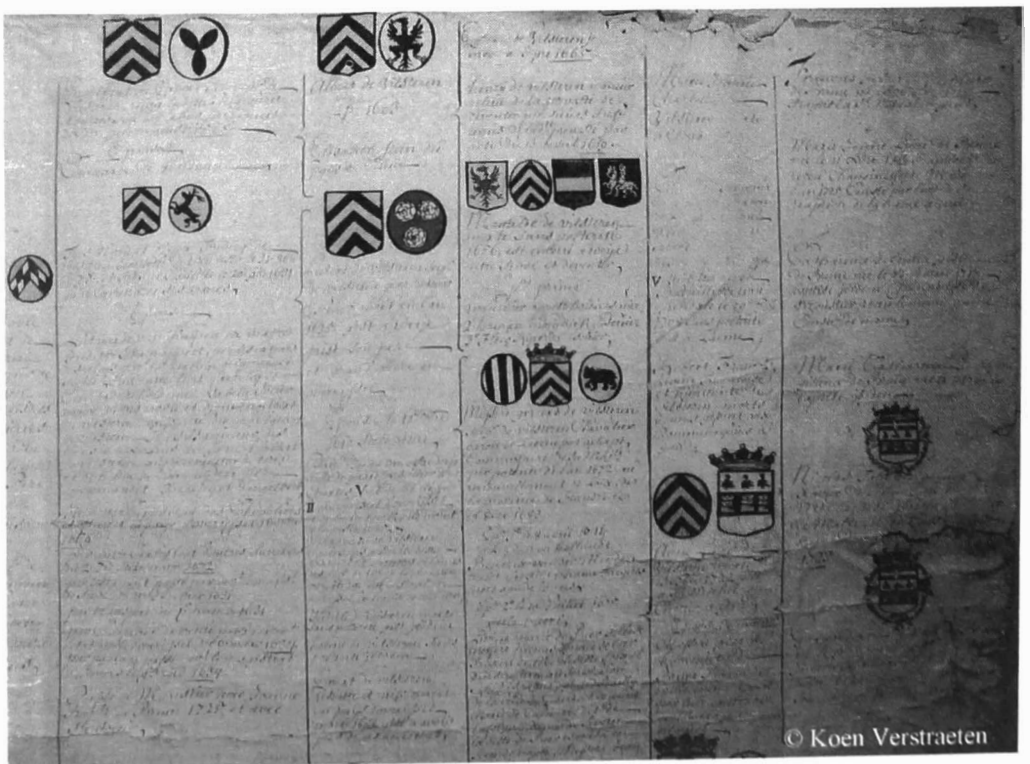
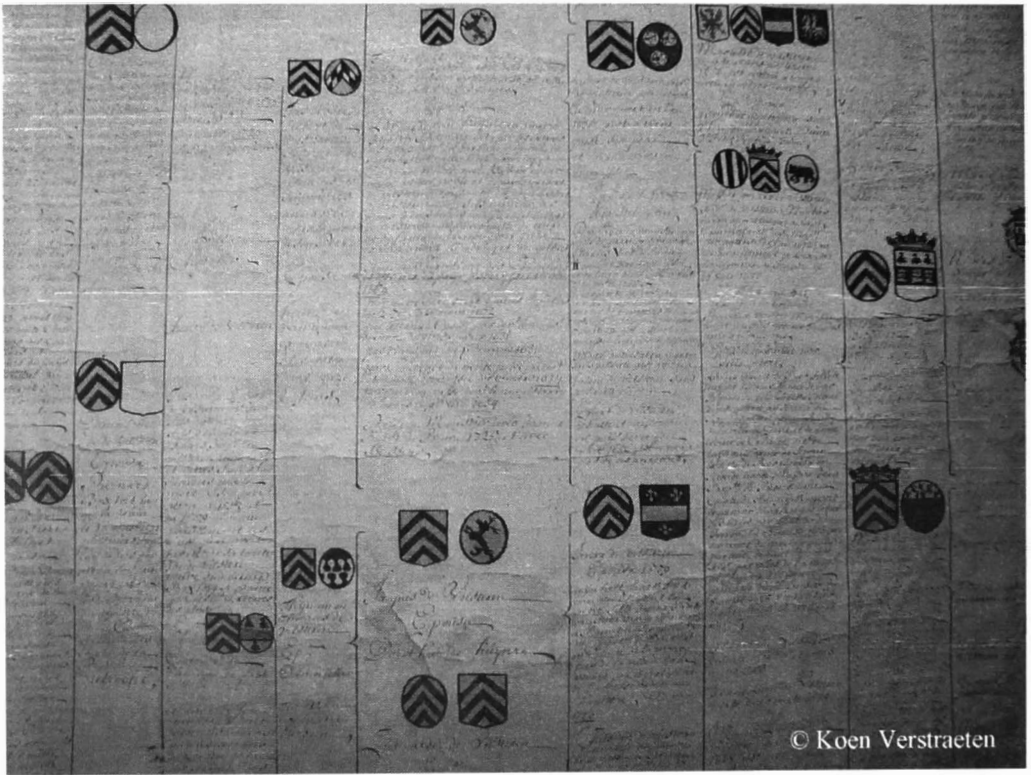

Bijlage 3: Sporen van de aanwezigheid van de familie van Vilsteren in het gelijknamige buurtschap.

In Vilsteren, een nog volledig katholieke enclave binnen de provincie Overijssel, dragen de luiken van de woningen nog steeds de kleuren van de familie.

Bijlage 4: Fragmenten uit de achttiende-eeuwse stamboom van de familie van Vilsteren in privé-bezit bij de familie van de Voorde uit Laarne.

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

Dienst Wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

Oplage: 320 exemplaren

Omslagillustratie: Wapen van Gerard van Vilsteren.

INHOUD

Editoriaal

André Van De Sompel 3

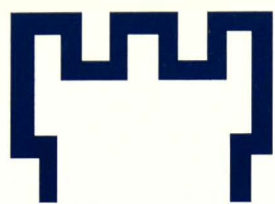
*Migratie van de Noordelijke naar de Zuidelijke Nederlanden
in de zeventiende eeuw. Gerard van Vilsteren: van telg
uit een 'vuil en riddermatigh gheslact' in Zwolle tot baron van Laarne*

Koen Verstraeten 5

Aankondiging VVF-dag te Kalken 97

Inhoudstafel 98

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.
Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en de auteur,
en het toezenden van een exemplaar.

castellum

VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE

www.waldack.be/castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

JAARGANG XXIII – NR. 4 – DECEMBER 2006

Provincie
Oost-Vlaanderen
Centrale Bibliotheek

castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

BESTUUR

- Erevoorzitter: **Jonkheer de Pessemier 's Gravendries,**
Slot van Laarne, 9270 Laarne
- Voorzitter: **Marcel Meys,**
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. 09 367 55 06
- Secretaris: **André Van De Sompel,**
Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. 09 367 83 54
- Penningmeester: **Lieven Hanselaer,**
Koffiestraat 61, 9270 Kalken
- Bibliothecharis: **Antoon Afschrift,**
Brandemanstraat 93, 9270 Laarne
- Redactiesecr.: **Eric Balthau,**
Termstraat 80, 9270 Laarne
- Leden **Dirk Clerick,**
Nerenweg 72, 9270 Kalken
Luc De Ruyver,
Apostelhuizen 8a, 9270 Kalken
Johan R.J. De Wilde,
Varensbos 29, 9920 Lovendegem
Felix Waldack,
J. Van De Veldestraat 7, 9270 Kalken,
tel. & fax 09 367 80 92 - e-mail: felix@waldack.be

Verantwoordelijke uitgever:
Marcel Meys,
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

EDITORIAAL

Dat er wel degelijk interesse is in het plaatselijke verleden, konden we eens te meer vaststellen tijdens Open Monumentendag 2006 en de VVF-dag van 15 oktober 2006 te Kalken. Er was ruimte voor ontmoetingen, vertellingen en vragen met en van leden en geïnteresseerden.

Tijdens Open Monumentendag 2006, met als thema Import – Export, mochten we in het oude schoolhuis in de Kouterstraat te Kalken een aantal oud-bewoners van die woning verwelkomen. Een ideaal moment om wetenswaardigheden op te tekenen over het leven in dat gebouw. We merkten bij hen die er hun jeugdjaren hadden doorgebracht eenzelfde, wat men zou kunnen noemen, ondefinieerbaar nostalgisch geboorteplaatsgevoel dat we in de OMD brochure *Vruchten van het platteland nr. 10* ook konden ontdekken in de bijdrage over Karel Bogaerd. De in Kalken geboren latere literaire figuur Karel Bogaerd (1834-1906) verliet zijn geboortedorp wellicht reeds omstreeks 1845 om zich met zijn gezin uiteindelijk omstreeks 1880 definitief in Laken te vestigen. Pas kort vóór de eeuwwisseling verklaarde hij liever in Laken dan in Kalken begraven te willen worden.

De OMD-brochure is bij de cultuurdienst in het gemeentehuis van Laarne nog steeds verkrijgbaar¹.

Ter gelegenheid van de VVF-dag werden enkele voor genealogen interessante bronnenpublicaties met betrekking tot Kalken en Laarne voorgesteld.

Genoeg aanleiding tot het publiceren van artikelen die heel wat lezers nauw aan het hart zullen liggen. In dit tijdschriftnummer werden enkele bijdragen een beetje als herinnering aan die twee activiteiten opgenomen: een bijdrage over de vlucht van jongeren naar Frankrijk bij het begin van de Tweede Wereldoorlog, een andere waarin aandacht gevraagd wordt voor de door VVF Gent - Digitaal Archief (al dan niet met medewerking van onze vereniging) uitgegeven recente publicaties en een oproep tot identificatie van personen op oude(re) familiefoto's.

Meer dan tien jaar geleden verscheen van de hand van wijlen Roger De Bondt een *Kleine verzameling dialectwoorden uit de gemeente Laarne*². Voor een gelijkaardige bijdrage, maar dan met dialectwoorden uit Kalken, zorgt in dit nummer Dr. Paul Sonnevile. Zijn bijdrage wordt ingeleid door een waarschijnlijk nog ongepubliceerde studieaanzet van het Kalkense dialect van Casimir Vermeiren (Kalken, 1874 – Zele, 1956).

¹ De brochure is 94 bladzijden dik en bevat bijdragen van André Van De Sompel, Dirk Clerick, Gaston Poelman, Koen Verstraeten, Lieven Hanselaer, Luc De Ruyver en Sofie Van Waes. Behalve aandacht voor vluchtelingen, emigranten en imigranten werd uitgebreid aandacht besteed aan het nog steeds lopende onderzoeksproject rond lokaal waardevolle gebouwen (2004-2006).

Een laatste bijdrage van de hand van Johan De Wilde handelt over de bewoners van het gebied de Nieuwengaver, in het noorden van Laarne en palend aan Kalken, aan het einde van de 17de eeuw. Nieuwengaver was heel lang een discussiepunt tussen de heren van Laarne en Kalken.

Verder helpen we graag studenten op weg om de hun opgedragen taken te kaderen in een voor iedereen interessante bijdrage. Met het geschiedkundig onderzoek en de publicatie van de resultaten ervan willen we vooral gegevens aanreiken die tot een verklaring van een bepaald gegeven kunnen leiden. Zo gaat stap voor stap onze wetenschappelijke kennis er op vooruit.

2007 is het jaar van dé heksenherdenking in Laarne. De studies van en de overtalrijk bijgewoonde voordrachten over de heksen van Laarne en Kalken door Johan De Wilde moeten garant staan voor een voldoende wetenschappelijke invulling van de herdenking van de heksenvervolgung uit het begin van de 17de eeuw. Een hele uitdaging.

Tot slot willen we u en uw familie een zeer voorspoedig 2007 toewensen.

André Van De Sompel

P.S.

Traditioneel is een jaarovergang het moment om het lidmaatschap te vernieuwen. Mogen wij u daartoe uitnodigen?

² DE BOND T R., Kleine verzameling dialectwoorden uit de gemeente Laarne, in *Castellum*, 1995/1, p. 3-13.

VERSLAG VAN EEN GEËVACUEERDE NAAR FRANKRIJK BIJ HET BEGIN VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG. EEN OORLOGSDOCUMENT.

Gaston Poelman

Noot van de redactie

Het thema van de verplichte evacuatie van de werfreserve voor het Belgisch Leger bij het begin van WO II lijkt vooral in 2006 een onderwerp waarrond in een aantal geschied- en heemkundige kringen gepubliceerd wordt.

In de *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas* verscheen een zeer uitgebreide studie over de situatie in Sint-Niklaas. Gepeild werd naar de herinneringen aan de belevenissen van zoveel mogelijk groepen geëvacueerden¹.

In *De Souvereinen*, tijdschrift van de Heemkring van Lokeren, verschenen in de laatste twee nummers van 2006 niet minder dan vier bijdragen².

Niet iedereen kwam na een soms wekenlange zware zwerftocht in Frankrijk terecht.

De groep waartoe Gaston Poelman behoorde, iets meer dan een kwart van alle Kalkenaren die gevlucht waren³, belandde echter wel in Frankrijk, en wel in het zuiden ervan, in het Pyreneeëndorpje Brassac. Het biografische verhaal van Gaston Poelman wordt aangevuld met enkele authentieke documenten uit de verzameling van Paul Hanselaer, die met een kleinere groep Kalkense geëvacueerden in Bédarieux terecht kwam, eveneens in het zuiden van Frankrijk.

Voor Laarne publiceerde Roger De Bondt in zijn *De Oorlog van de kleine man* een gelijklopende belevenis⁴. Ook hij verbleef in het zuiden van Frankrijk.

¹ VAN DE VELDE F.M.M., Een staalkaart van herinneringen aan de verplichte evacuatie bij het begin van de Tweede Wereldoorlog van de werfreserve uit Sint-Niklaas in de periode mei-augustus 1940, in *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, deel 109, 2006, pp. 297-370.

² VISPOEL A., Uittocht naar Frankrijk en tijdelijk krijgsgevangen: mei-juni 1940, in *De Souvereinen*, 37^e jg., nr. 3, 2006, pp. 119-132.

SUY P., Van noord naar zuid en terug doorheen Frankrijk in 1940, in *De Souvereinen*, 37^e jg., nr. 4, 2006, pp. 173-176.

VERSTRAETEN A., Een belevenis op de eerste bittere lentedag in 1940, in *De Souvereinen*, 37^e jg., nr. 4, 2006, pp. 199-200.

STOOP W., Doorheen de vuurlijn in Noord-Frankrijk, mei 1940, in *De Souvereinen*, 37^e jg., nr. 4, 2006, pp. 201-215.

³ V.L., Mannen van Brassac kwamen na zesenvestig jaar samen. Destijds gevlucht naar Frankrijk, in *Het Volk*, regionaal, 16 mei 1986. Volgens dat artikel ging het over *ongeveer 300 jonge weerbare mannen*.

In het archief van Kalken, gemeentehuis te Laarne, nr. 547.21, wordt een uitgetikte lijst bewaard van 148 *uitgeweken burgers van 16 tot 35 jaar in mei 1940*.

⁴ De Bondt R., *De Oorlog van een Kleine Man*, Sint-Amandsberg, 1993, pp. 3-22.

Dokter Paul Sonnevile herinnerde zich dat onderpastoor Valère De Paepe regelmatig tot wekelijks berichten doorzond die opgenomen werden in een parochiaal mededelingsblad⁵.

In voetnoot werden andere bemerkingen opgenomen.

Het verhaal van Gaston Poelman werd integraal en ongecorrigeerd overgenomen.

In bijlagen verzamelde André Van De Sompel een aantal afrondende gegevens met betrekking tot de verplichte evacuatie naar Frankrijk.

Het verhaal van Gaston Poelman.

Op 10 mei 1940 viel Duitsland België binnen, zonder oorlogsverklaring. Ik was pas 16 jaar. Het Belgisch Ministerie voor Landsverdediging werd Ministerie van Oorlog en maakte via radio, provincie- en gemeentebesturen bekend dat alle weerbare mannen tussen 16 en 35 jaar zich in veiligheid moesten brengen en het land moesten verlaten⁶.

Burgemeester Werner Tibbaut van Kalken riep alle weerbare mannen samen in de plaatselijke kantschool en stelde voor naar Frankrijk te vertrekken (per fiets of met andere middelen) op vraag van het ministerie.

Alle vluchtelingen kregen een pamflet in het Nederlands dat vermeldde dat de geëvacueerden alle hulp en verzorging moesten ontvangen op hun doorreis.

Op 16 mei 1940 werd om 6 uur verzameld aan de kerk van Kalken. Er daagden een paar honderd deelnemers op. Onderpastoor Valère De Paepe voegde zich bij de groep.

⁵ Gesprek André Van De Sompel met dokter Paul Sonnevile, 3 januari 2007.

⁶ Gesprek André Van De Sompel met Paul Hanselaer en echtgenote Rachel De Gelder, 2 januari 2007. Emiel De Schepper (°Kalken 1882) x Marie Rosalia Couché (Kalken 1885 - Laarne 1974), in dienst van het gemeentebestuur van Kalken, had als belleman de taak de mededeling in alle straten van de gemeente te verkondigen.

Gemeente - Kalken

Volgens bericht van het Ministerie van Landsverdediging
dient de genaamde *Hanselaer, Paul*.....geboren te *Kalken*,
den *8-11-1913*...weerbare man geëvacueerd te worden op Frankrijk.
Burgerlijke en militaire overheid wordt verzocht alle hulp te ver-
leenen om hem ter bestemming te brengen.

Kalken, 15 Mei, 1940

De Burgemeester.

Illustratie 1. Oproepingsbrief evacuatie, verzameling Paul Hanselaer.

Ik nam afscheid van mijn ouders en zussen, zoals vele anderen, niet zonder emotie – misschien om elkaar nooit weer te zien.

Een lange sliert fietsers zette zich in beweging en belandde nog dezelfde dag 's avonds via Kortrijk-Doornik in Halewyn (Halluin) over de Franse grens.

Ik sliep er met twee burenvrienden, Kamiel en Georges, op een zolderkamer bij twee oudjes.

's Anderendaags werd verzameld op de grote plaats. Onderpastoor De Paepe nam de leiding en gaf opdracht de tocht voort te zetten. Iemand van onze groep liet een duif op met een bericht aan haar poot om zijn thuis in te lichten, doch hij werd door de politie ingerekend en terug naar huis gestuurd (gelukkig man!!).

Onderpastoor De Paepe kreeg van de plaatselijke overheid de opdracht het zuiden van Frankrijk te bereiken, meer bepaald Toulouse.

Bandenpech had ons reeds geplaagd en daarom besloot de onderpastoor de groep op te splitsen. De ouderen en dezen uit eenzelfde wijk zouden hun weg afzonderlijk voortzetten. De jongsten, de jongens van 16 en 17 jaar, bleven onder de hoede van de onderpastoor. Op 17 mei 1940 fietsten de jongsten met 56 in aantal naar Tourcoing en naar Saint-Omer. We kregen als opdracht slaping te zoeken bij boeren. De onderpastoor zocht zijn toevlucht in de plaatselijke pastorie met afspraak 's morgens om 8 uur aan de kerk om de tocht voort te zetten.

De manschappen werden elke morgen geteld en niemand ontbrak. Zo ging het via Béthune – Saint-Pol – Hesdin – Abbeville. Daar kwamen we op 20 mei in een luchtgevecht terecht, vluchtten op een boerderij en zochten beschutting. Ik dook onder een dorsmachine, de onderpastoor lag onder een driewielkar, de rest zat in de stallen, een paar waren in de bomen geklommen en we wachtten angstig het einde af. We kwamen te voorschijn toen we dachten dat de aanval voorbij was en omdat de boer ons kwam opzoeken om ons melk en eieren te geven. Hij gaf ons ook cider te drinken. Niemand was gewond maar toen we onze weg voortzetten, reden we langs een colonne Franse militaire voertuigen die ernstig beschoten was en waar talrijke gewonde soldaten verzorgd werden. We huiverden van deze oorlogsconfrontatie. We dachten daarbij aan huis en aan wat ons nog te wachten stond...

We reden steeds maar verder, 60 à 80 km, dag na dag, met pech en honger. De onderpastor wilde weten hoeveel geld iedereen bij zich had. De meesten hadden weinig of geen geld bij. Ik was het best voorzien omdat mijn ouders me de ontvangsten van de Franse soldaten die in onze zaal gelogeed waren, hadden meegegeven (nvdr. de zaal Koninklijke Harmonie in de Koffiestraat).

Het was namelijk zo dat bij de mobilisatie in 1939 onze zaal door het leger opgeëist was. Zo kregen we bij het uitbreken van de oorlog Franse soldaten gekazerneerd, voornamelijk kleurlingen (Senegalezen) die heel wat moeilijkheden veroorzaakten bij het betalen van hun consumptie. De Belgische Frank stond 15ct. hoger dan de Franse en ze beweerden dat er geen verschil was ('un franc français est égal à un franc belge'). De Franse militaire staf ter plaatse moest de Franse woede bedaren en oplossen.

Ook Kamiel Bracke had veel Frans geld bij zich omdat zijn vader en hijzelf haar-kappers waren (nvdr. in een café in de Kruisenstraat). Zo werd een beroep gedaan op ons kapitaal om de groep in leven te houden. De onderpastoor hield alles zorgvuldig bij en later werd thuis alles afgerekend en menselijk voldaan.

Op zekere morgen kwam de onderpastoor niet opdagen aan de kerk waar zijn schapen op hem wachtten. De meid van de pastoor waar hij logeerde, had onze herder te ijverig zijn landkaart zien bestuderen en had de politie geïnformeerd. Zo belandde onze herder in de gevangenis als spion. Onze aanwezigheid aan de kerk heeft de politie van zijn onschuld overtuigd en hij mocht zich, met veel vertraging en tot onze geruststelling, bij zijn manschappen voegen. En de vlucht ging voort.

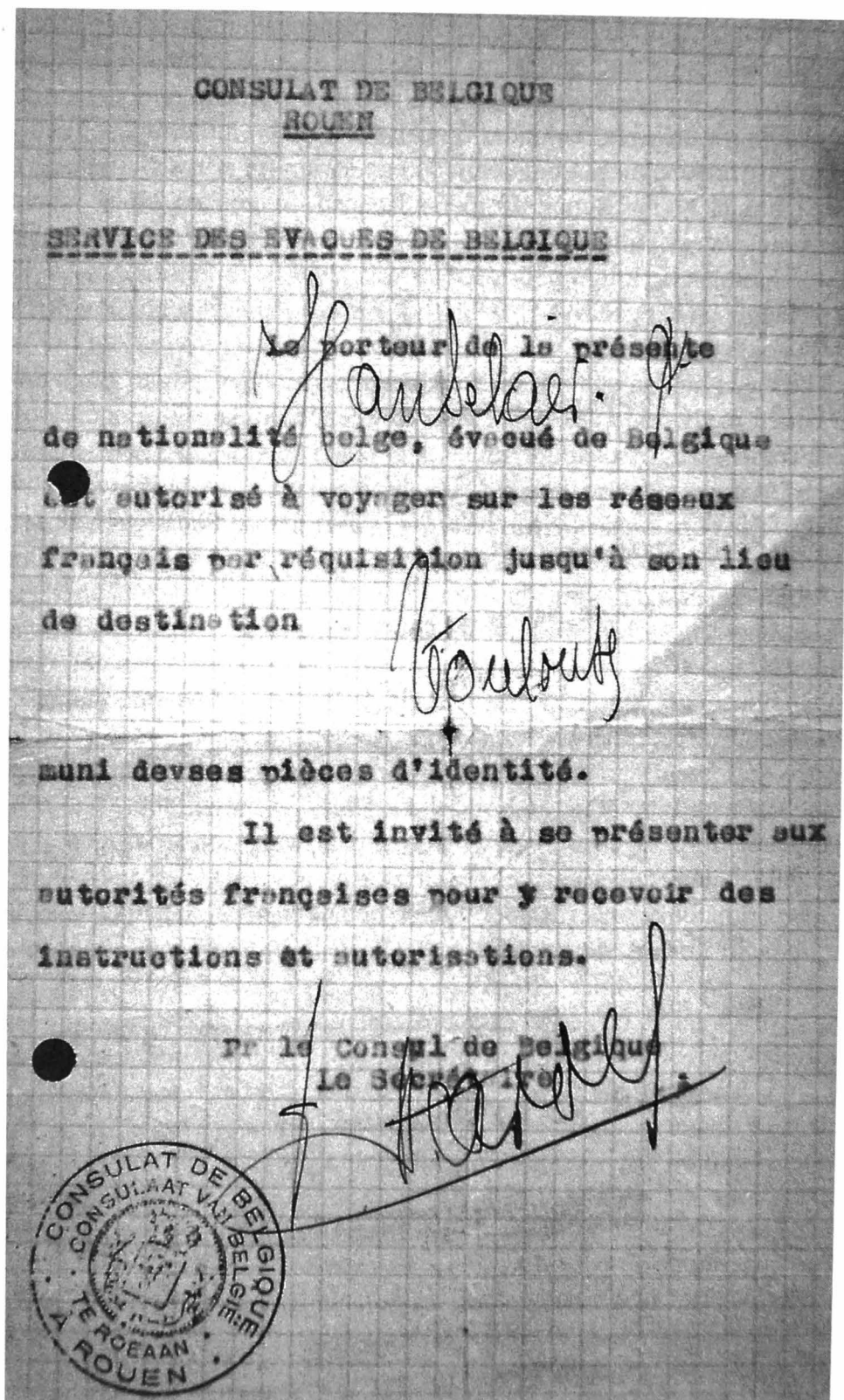
Op 21 mei kwamen we terecht in een hevig onweer en we werden bekogeld met hagelstenen als eieren. We vluchtten een boerderij op en verscholen ons in de stallen, de boer zorgde meteen voor slaping en eten en drank (cider!!). We waren dicht bij Rouen en de boer vernam dat de Duitsers weldra Rouen zouden bereiken. De onderpastoor besliste onmiddellijk onze reis voort te zetten, ook tijdens de nacht, om de Seine nog over te steken. Even over middernacht bereikten we de Seine. De brug was geblokkeerd en bewaakt door reeds aanwezige Engelse troepen. Onze onderpastoor kreeg toelating om zijn kudde over de brug te loodsen en zo konden

we onze vlucht voortzetten. Ik moest verzorgd worden aan mijn knie en arm want ik had in de straten van de stad een zware val gedaan door de tramrails. Ik bloedde erg en werd opgelapt. We kregen opnieuw een onweer opgediend en iedereen vluchtte een bos binnen. Daar lagen we onder bomen en struiken in de regen. Toen de dag aanbrak, werd verzamelen gefloten en iedereen kwam uit zijn schuilplaats. Er ontbrak één man. Het was Benoit Rogiers. Roepen en zoeken bleef vruchteloos. De onderpastoor en wij allen waren radeloos ... en de vlucht moest voortgaan!

En toen hoorden we de brug opblazen. Het was alsof onze fietsen dansten door de luchtverplaatsing en het gedaver op de grond. We hadden veel schrik dat de Duitsers ons toch te pakken zouden krijgen.

We ontdekten een huis in opbouw en we vluchtten erin om droog te zitten en te rusten. We waren reeds een week onderweg. Ik weende omdat mijn mooie vest helemaal door cement was beschadigd omdat ik er tegen de muur had gezeten om te slapen. Na een paar uur reden we voort, de dag brak aan en iedereen kreeg razende honger. In het nabije dorp zagen we een bakkerij en veel brood. We kregen er geen, ook niet toen de onderpastoor smeekte. De bakker en de bakkerin konden tijdig van achter hun toog wegspringen want die werd door hongerige wolven omver gestoten. Iedereen grabbelde naar brood en koeken en stond ze midden op straat blij te verorberen. De onderpastoor smulde graag mee, keek omhoog en zei tegen de hemel: "Ze hebben honger en ik ook". In de verte, in de huizenkom, stonden talrijke inwoners ons verbouwereerd aan te staren maar we hadden er geen oog voor. En daar kwam onze verloren Benoit zich weer bij ons voegen. Hij had onze fietsen zien staan! Het was niet te beschrijven hoe gelukkig hij was en wij ook.

In het volgende dorp zagen we een winkel en daar werd zonder vragen alles meegenomen: chocolade, suiker en veel wat eetbaar was, zonder verweer van de uitbaters. Alweer sprak onze onderpastoor met de hemel en vroeg begrip.

Illustratie 2. Vrijgeleide voor de tocht naar Toulouse, uitgereikt in Rouen.
Verzameling Paul Hanselaer.

Op 25 mei 1940 bereikten we Chartres en in de school naast de beroemde kathedraal werden we goed ontvangen. We bezochten de kathedraal en de onderpastoor vertelde er alles over. We waren even op de toeristische toer maar daar hadden we geen behoefte aan. En toch maar verder.

In het volgende dorp, Illiers zullen we nooit vergeten, werden we weer door een hevig onweer overvallen. De hagelstenen waren er nog een maat groter. We vluchtten druipend nat een grote boerderij op. Veel ruiten van stallen en serres werden er kapot gekogeld. We hadden weer schrik want zulke onweders hadden we nooit mee-gemaakt. De boer kwam ons allen vriendelijk opzoeken en de onderpastoor had een vriendelijk contact. Er kwamen even later nog meer mannen op bezoek. De onderpastoor kwam ons mededelen dat onze fietstocht ten einde was en dat we morgen allen met de trein zouden voortrijden. Er was daar namelijk een station. De boer, die er ook burgemeester was, had dat samen met onze herder goed voor mekaar gebracht. 's Avonds mochten we gaan eten in de gemeenteschool en gans het dorp was in de weer. Iedereen kwam ons bekijken en probeerde ons aan de praat te krijgen. Weinig jongens konden Frans. Ik was bevoordeeld want ik ging naar school in Gent, voor talen en handel. 's Anderendaags stond een trein gereed voor ons. In wagons achteraan werden al onze fietsen gestald. Eigenlijk wisten we niet of we blij moesten zijn. De trein reed niet naar huis. We voelden ons wel veilig maar totaal machteloos. En kijk! We waren weer in Chartres, in het station. We kregen eten op de trein en de onderpastoor kwam ons geruststellen dat we op weg waren naar Engeland via Le Mans en Rennes, en in Brest zouden we inschepen. "Ze doen maar", dachten we. Doch in Rennes liep het mis. Het was reeds nacht en de stad en het station werden gebombardeerd. In grote paniek moesten we de trein verlaten en dekking zoeken in de stad. De onderpastoor loodste zijn schapen in de zijstraten van het station en we konden ons verbergen in een kerk. Ik zat er in een biechtstoel, vol schrik en emoties en vraagtekens. Hoelang we er vertoefden, weet ik niet meer, maar toch zijn we weer op de trein geraakt en kwamen we in Le Mans terecht. De trein was teruggekeerd en we stapten uit in Nantes. De reis naar Engeland was in het water gevallen (letterlijk en figuurlijk).

We werden ondergebracht in een slachthuis en kregen er dekens om op de grond te slapen. We verbleven er twee dagen en zagen er ontelbare koeien en schapen afmaken. In het stadhuis werden onze identiteitskaarten gecontroleerd, gestempeld en geparafeerd – "vu par le commissariat de police" – en dan werden we in een kazerne van het leger gestopt. We zaten er tussen alle soort militairen, er waren er ook Belgische, camions en privéwagens. Het was er ordeloos. Het doel bleef immers Toulouse.

We werden allen in groepen verdeeld, op camions en in autobussen en we verlieten Nantes met Franse en Belgische militairen. In het konvooi waren ook vrachtwagens uit het Gentse: De Zwaluw, de Luycker e.a. We bereikten Bordeaux en kwamen in een kazerne terecht, met een grote binnenplaats met een groot kanon als monument

in het midden. Een onvergetelijk zicht waren de traptoiletten: de 'ontlasters' zaten er twee meter hoog en hadden van daaruit een mooi panorama. Er liepen daar meer kleurlingen rond dan blanken. Van het eten moest ik braken en ik heb in mijn strobed mijn maag met klontjessuiker (dat ik gekocht had) gevuld. Ik was thuis zeer kieskeurig. Vader zei dikwijls: *Het zou voor hem eens oorlog moeten worden* en dat was het nu. De pap kon ik er niet eten, dus ik had nog geen honger

's Anderendaags was het zondag en de onderpastoor trok met zijn kudde naar de zondagsmis. Ik heb er geslapen.

's Namiddags kwamen we in Toulouse aan, nadat we onderweg een felle vechtpartij tussen drie à vier Belgische militairen hebben meegemaakt. Een van de vechtersbazen werd aan een Franse camion aan boord genomen. We werden afgezet in een groot sportcomplex (le centre sportif) en een bergenhoge stapel fietsen trok onze blik. De onze hadden we niet meer gezien en de wagon zou reeds in Chartres afgehaakt zijn, aldus onze onderpastoor. Misschien lag onze fiets ook reeds op die stapel. Er was een grote zaal met twee verdiepingen, en er waren veel vluchtelingen aanwezig. Alleen mannen. Er lagen twee zwembaden vooraan. We sliepen allen samen beneden. De onderpastoor had er bij de opzichters en de plaatselijke verantwoordelijke militairen voor gezorgd dat onze groep zou samenblijven. Ik werd zowat aangesteld als contactman en als leiding. Onze groep werd steeds samen afgeroepen om aan te schuiven voor eten en drank. De onderpastoor moest ons verlaten en droeg op de vensterbank van de sporthal nog vlug een mis op tot afscheid. Hij werd opgeëist als aalmoezenier in Marson (Gers). Het inslapen in de grote zaal verliep niet zonder problemen omdat Walen en Vlamingen door elkaar lagen. Er werden scheldwoorden geslingerd. De Vlaamse Leeuw werd er niet zonder awoegeroep gebruld, zodat de Franse militairen moesten optreden. Ook hier was het oorlog en onze bezorgdheid was groter geworden. Gelukkig mochten we in Toulouse vrij rondlopen tot ca. 21 uur. We mochten een kijkje nemen bij Radio France. Op zekere dag werden de veertig Kalkenaren opgeroepen om onder geleide naar het station te gaan. Daar moesten we elk een fiets wegnemen uit een hangar en we moesten die, na een fietstocht door de stad, op die fietsbelt in ons station deponeren. Onderweg werden jongens van ons op straat door burgers tegengehouden en hun fiets afgenomen en er werd hen 50 FF in de handen gestopt. 's Anderendaags konden we onze ogen niet geloven toen een Franse pantsertank met oorverdovend gekraak alle fietsen vernietigde.

Het maximum aantal mannen dat in het centrum kon verblijven, was 2000. En dan moesten ze weg. Na twee dagen werden we weer op transport gezet, in beestenwagens (60 man per wagen) recht naar Montpellier. We werden er ingeënt. We bleven er drie dagen en liepen vrij in de stad rond. Ver zouden we ons logement wel niet verlaten, uit schrik het nooit meer terug te vinden.

En alweer de trein op, terug naar Toulouse, naar hetzelfde stadion. Vanuit het kleine raampje in onze beestenwagen had ik enkele plaatsnamen gelezen: Sète, Agde en Béziers. In Toulouse kregen we opnieuw het bezoek van onderpastoor De Paepe die

ons weer een mis opdroeg en ons de communie gaf. Hij stelde ons wel gerust dat de oorlog in Europa voorbij was en dat er geen onheil geschied was en dat iedereen thuis ongedeerd was en dat er bij ons weinig gevochten was. We hoopten dan ook dat de talrijke brieven die we op onze vlucht, en op dat moment nog, naar huis geschreven hadden, goed zouden terechtkomen. Later zou blijken dat dat niet het geval was. Toen we reeds lang thuis waren, zijn enkele brieven aangekomen. Van mij zijn drie brieven aangekomen, later heb ik ze gedeponeerde in het familiearchief te Melle.

6728

ARMÉE BELGE CENTRES DE RECRUTEMENT	BELGISCH LEGER WERVINGSCENTRA
---------------------------------------	----------------------------------

Déclaration-Verklaring

Je soussigné Gehenot, Commandant Paul Bedarieux
 De ondergetekende, Commandant van
 atteste que le nomme Hanselaer Paul né à Ralken, le 27.11.23,
 verklaart hierbij dat de genaamde, geboren te
 domicilié à _____, en mai 1940, conformément aux ordres diffusés
 den _____, wonende te _____ in Mei 1940, overeenkomstig de
 par le Gouvernement, quitté son domicile, en Belgique, pour rejoindre les Centres de Recrutement
 door de Regeering bekendgemaakte bevelen, zijn woonplaats in België verlaten heeft om de Wer-
 de l'Armée Belge.
 vingscentra van het Belgisch leger te vervoegen.

Recueilli depuis lors dans un centre de la région de Bédarieux (Hérault)
 Sindsdien opgenomen in een Centrum van de streek van _____

il est rapatrié ce jour pour être rendu à ses foyers.
 wordt hij heden naar zijn haardstede teruggebracht.

A défaut d'arrêté Royal, l'appelant sous les armes, il n'a jamais fait partie de l'Armée Belge.
 Bij gebrek aan Koninklijk besluit dat hem onder de wapens zou hebben geroepen, heeft hij nooit
 deel uitgemaakt van het Belgisch leger.

A (Te) Bédarieux, le (den) _____ 1940.
 Le Cap. Com. GEHENOT
 Commandant de la Compagnie
 le Commandant de la Compagnie R. A. B.
 Quartier de
BÉDARIEUX (Hérault)

(Zegel)
(Cachet)

2006 12 29

Illustratie 3. Bewijs van verblijf in een van de wervingscentra van het Belgisch Leger, in dit geval in Bédarieux. Verzameling Paul Hanselaer:

Twee dagen later werd er weer verzameld. Tweeduizend man op de trein in de luxe-beestenwagens. Nu was het menens, we reden naar de Pyreneeën. Het was in de late namiddag toen we in Foix aankwamen, langs de rivier de Ariège. We werden samengedreven op de grote plaats waar groepen gevormd werden. Franse militairen waren onze geleiders en de groepen werden in beweging gezet. Het werd een klimpartij. Met onze jonge benen en in het gelid klommen we hoger en hoger, van het landschap zagen we niets, enkel een vage kruin van een hoge berg. Langs de duistere weg stonden vrouwen die het konvooi medelijdend volgden. Ik hoorde dikwijls een weklacht: "et tous si jeune". In het licht van lantaarns en na uren klimmen werd

in een huis ieder een plaats aangeduid op stro. We hebben er geslapen van uitputting. 's Anderendaags konden we ons logement bewonderen. Belgische scouts zorgden voor opvang, gaven opdrachten en deelden eten uit. We zaten hoog in de bergen. We moesten wachten op bezoek en dat kwam er, vergezeld van een aalmoezenier die ons naar de kerk begeleidde. Dat was onze eerste uitstap en we maakten kennis met de kern van het dorp en met de onbegrijpende inwoners. Hoelang zouden we hier moeten blijven en wat zal er met ons gebeuren? Een scoutsleider sprak ons in het Vlaams bemoedigende woorden toe en dat deed het leed wat vergeten. Het was oorlog voor iedereen. Het stro zat vol vlooiën en luizen en na enkele dagen zaten we vol puisten en rode vlekken. Na inspectie werd al het stro weggenomen en op de kleine open plaats verbrand. In ons huis en in de naburige leegstand waren destijds partizanen uit de Spaanse burgeroorlog ondergedoken. We kregen enkel een deken en op de plankenvloer legden we onze kleren of dekens om zacht te liggen. We waren jong en klaagden niet en ondergingen noodgedwongen de onmenselijke toestand waarin we ongewild verzeild waren geraakt. 's Avonds werd om 22 uur op klaroen te bed geblazen en dat was uiterst mooi. Er lagen ook Belgische militairen in de naburige dorpen. We lagen er met 2000 in de regio, van Foix tot Serres, in een tiental dorpen.

Elke dag werd voedsel aangevoerd. Aardappelen schillen en groenten kuisen en vuur stoken. We kregen regelmatig controle, en eens maakte de man die kwam controleren (een Waal?) de opmerking: "Die patas goe scille – kiek e kei wat een dikke scille papat – moet dune scille patat doen".

En zo hadden we nog wat gelach en vermaak en onze ontspanning bestond er ook in op regelmatige dagen hout te halen langs de koeweg hoog in de bergen. We kaptten dorre sparren om en sleepten die met dikke koorden naar beneden waar ze dan voor gebruik gekloven werden en gekapt tot brandhout.

Er werd ons medegedeeld dat we vanaf nu in het leger waren opgenomen en recht hadden op één Franse frank per dag. En we mochten direct gaan aanschuiven op de plaats (la plaine), waar we 20 FF ontvingen. Dat was meteen het startschot voor sommigen onder ons om een geldspel met kaarten te beginnen, het duurde dan ook niet lang of sommigen waren blut en zaten zonder geld. Nijd en jaloersheid ont-aardden in vechtpartijen.

Kamiel Bracke, de haarkapper van onze groep, werd opgeëist om zich op het plein te installeren om het haar te knippen van onze groep en van allen uit het omliggende. Hij mocht 1 FF per kop aanrekenen en zo wist hij zich te verrijken. Zelfs de burgers (of inwoners) kwamen hem ook bezoeken. Hij mocht zich dus vrij ter beschikking stellen van de gemeenschap.

Brassac is eigenlijk een doorgangsstraat. De kern werd gevormd door het pleintje waar de school gevestigd was, de Mairie (het gemeentehuis) en een Tabac (een café). De kerk lag buiten het dorp op de weg naar Saint-Pierre-de-Rivière. Er was dus geen dorpsplein en de begraafplaats lag naast de kerk. De lijken werden er aan de aarde (in een put) toevertrouwd in een zwarte zak – een kist werd gebruikt voor het transport van alle lijken.

Dat we in onze vrije tijd veel kwajongensstreken uithaalden, is wel evident en heel dikwijls werden we door de boeren achternagezeten en werden we wel eens afgetroefd. De aalmoezenier kwam ons veel bezoeken en toonde dan zijn stoute vinger "Attention"!! Onze blikvanger was wel de kerk. Ze had een mooie schaliegevel met drie gaten waarin klokken hingen. Achter de klokken was een balustrade waar de pastoor met een hamer de klokken aansloeg. Dat was een plezante attractie voor ons. Sommige sterke gasten konden zeer ver en hoog met stenen werpen. De pastoor is zeker dikwijls met blauwe ogen bij zijn meid beschutting gaan zoeken. Op het binnenpleintje aan ons logement waren enkel boerderijen gevestigd. De bewoners sliepen boven de koestal. Sommigen onder ons waren boerenzoons en molken koeien voor eigen mond en dat veroorzaakte ook problemen. De kiekens moesten het ook ontgelden, en veel eieren moesten de inwoners niet rapen zodat de burgers overgingen tot het oprichten van een burgerwacht die gewapend met stokken en knuppels op straat en in de velden de wacht optrok. Ze werden dan ook met stenen bekogeld. Het waren voor de brave inwoners tijden van onrust in oorlogstijd. We werden overal verjaagd en sommigen werden wel eens ingesloten als ze in de fruitbomen betrappt werden. De omsingelaars werden met stenen bekogeld. Maar wij waren de aanvallende boeren te vlug af. Ze waren oud en konden ons niet achterna lopen. De enige bakkerij in het dorp was goed afgesloten en wij kregen er geen toegang, tenzij we met centen in de hand op straat en met de vinger aantoonde wat we wensten.

In Ganac was een spekkenwinkel en daar gingen we 's middags veel heen. Ganac, op ca. 5 km, had een klein dorpsplein met een sierlijk kerkje waar een huis aangebouwd was. Het enige winkeltje lag er als blikvanger en daar kochten we spekken en koeken en daar waren we zeer welkom. De uitbater was een Belg (een Waal) en voelde verwantschap. Ontelbare keren zijn we er heen gewandeld. Dat zal wel als herinnering aan Brassac blijven voortleven.

Inmiddels zat de oorlog vast (de Engelsen bleven op hun eiland zitten en de Duitsers konden er niet aan). Wij zaten in onbezet gebied en de Duitsers zouden later zeker gans Frankrijk gaan bezetten. Wij zaten er ook geblokkeerd. De plaatselijke overheid der Pyreneeën begon de gevluchte militairen te stimuleren te bewegen en aan sport te doen. Wij werden ook bij sportevenementen betrokken: loopwedstrijden van dorp naar dorp. Ik heb twee wedstrijden gewonnen en kreeg een deken en een paar militaire schoenen (waar ik niet kon mee gaan en die ik weggegeven heb). Dat waren weekendevenementen. Tijdens de week moesten we aan een vervallen weg werken met schop en pioche (houweel). Ik kreeg een beet van een adder in mijn rechterhand en een Franse militair heeft de beet opengesneden en het gif uitgezogen. Zo draag ik een litteken als aandenken.

Ook moesten we regelmatig naar boven waar we een bergwachter opmerkten. Eens heeft die een waarschuwing op zijn op de grond uitlopende 'pijp' geblazen. Wij wisten snel waarom want plots zaten we in een dikke natte koude wolk gehuld. We hadden nog juist het gebaar van de man gezien dat we plat op de grond moesten gaan

liggen en wegwezen. Wat we dan ook deden: we dropen werkelijk af. Een van ons was er erg aan toe en moest dagen door een dokter verzorgd worden. Hij heeft zelfs de laatste zorgen toegediend gekregen en in de kerk moesten we gaan bidden om hem te redden en hij is er doorgesparteld.

Stilaan werden we massaal aangevallen door onrust en heimwee. We wilden bij vader en moeder zijn en bij onze familie. Veertig jonge snaken, wekenlang samen in eenzelfde huis: op het gelijkvloers lagen er 14, op de verdieping 25 en een in de nok⁷.

Als er één 's avonds in bed luidop begon te wenen, begon iedereen te wenen – het was een gehuil van jewelste. Als er een begon te schaterlachen was het woest en angstaanjagend getier. Als er een begon te bidden was het stil geroezemoes en opgelucht samenzijn. En we hebben veel halfluid gebeden samen. Er was geen onderscheid van klas noch opinie, we stamden uit dezelfde familie, we waren allen verbonden met elkaar.

En toch hadden we ondanks onze ellendige toestand veel pret en ontspannen ogenblikken. We vonden van alles uit om ons te vermaken. Sommigen hadden het lastig en de Paternoster was een weldoende vriend. Ik had er geen en las de tientjes op mijn vingers. We gingen dus graag naar de kerk, al konden we niet nalaten met stenen te werpen om de klokken te doen luiden. Het was onze kerk, het waren onze klokken, in Kalken konden we dat niet doen.

We waren nu reeds meer dan drie maanden van huis weg en plots kwam er leven uit Kalken. We kwamen op zekere dag van de kerk en voor onze toegang "A l'ample" stond een mooie grote wagen met Belgische nummerplaat. We stormden naar beneden en aan ons huis stond een man aan een tafel met enkele inwoners.

Het was de burgemeester van Wetteren, mr. Duchateau, die ons uitbundig vertelde dat we binnen de 14 dagen thuis zouden zijn. Hij had van de Duitse overheid toelating gekregen om opsporing te doen naar de jongens uit Wetteren, Kalken, Laarne en omstreken. Wij kregen een kaartje met omslag en mochten er onze (levende) groeten op neerschrijven aan onze ouders. En we kregen allen 20 FF van de burgemeester. Als ik niet meer weet hoe gelukkig we waren, zal het zeer erg geweest zijn. En we wisten meteen dat onze ouders nog leefden en dat er in Kalken niets kapot was en dat de Duitsers "braaf" waren en dat ze geen kwaad deden en dat we dringend verwacht werden – OEF!!

We dansten en sprongen en zongen en ja hoor, veertien dagen later werd ons medegedeeld dat we morgen moesten gereed zijn om vroeg te vertrekken naar de trein in Foix. We stonden opgesteld langs de kant van de weg en het was menens en we geloofden erin. Veel militairen reden heen en weer en andere groepen kwamen uit de andere dorpen aangewandeld en het ging vooruit, elkaar aanmoedigend naar beneden. Dezelfde weg die we gekomen waren. Vele nieuwsgierigen stonden ons uit te wuiven en wij verstonden hen niet. We hoopten dat het waar was.

⁷ De 40 Kalkenaren die in Brassac verbleven, worden in bijlage 1 opgenomen.

En ja hoor. De trein wachtte ons op in het station van Foix en een voor een mochten we opstappen en we kregen elk 20 FF toegestopt. Wat een vreugde, wat een ervaring, we voelden ons de wereld te rijk en straks weer bij vader en moeder, wat zullen we veel kunnen vertellen, "maar laat ons nu eerst rijden", en zo ging het voort in beestenwagens. Alweer. We zagen niets en de ligplaatsen moesten we delen met 60 man en dat deden we, als sardienen in een doos. Iedereen had vier zweetvoeten onder zijn neus. Aan de schuifdeur stond een nachtemmer voor ons gebruik en daar moest alles in gebeuren en die was steeds rap vol.

Train n°

NOM: (en caractères d'imprimerie)
Hanselaer Paul.

Localité de destination :
Gand.

PROVINCE : *Flandre Or.*

2006 12 29

BEDARIEUX

Illustratie 4. Briefje dat elke geëvacueerde diende op te spelden bij de terugreis per trein, met vermelding van het station van bestemming.

Verzameling Paul Hanselaer.

De eerste halte was Toulouse. De zware deur werd geopend en het zonlicht viel als een spot naar binnen. We moesten er allen uit om adem te nemen en de emmer te ledigen. We kregen soep toebedeeld uit grote ketels die reeds op de kade stonden. En het ging maar voort... Trein op, trein uit. Dag in, dag uit. Potsierlijk was het zicht van de lange rij nachtemmers langs de kade en zo noteerden we plaatsnamen als Brive-la-Gaillarde en Limoges. Daar bleven we drie dagen staan. In Limoges mochten we de trein verlaten en in de stad gaan wandelen. We bewonderden de mooie winkels en magazijnen en daar heb ik mij voor 20 FF een uurwerk gekocht, met het opstapgeld. Ik heb er jarenlang genot van gehad.

En eindelijk arriveerden we in Brussel. De reis had acht dagen geduurd. In een opvangcentrum (een grote zaal – waar?) moesten we ons helemaal uitkleden. Nooit gebeurd en daar stonden we dan elkaanders piemel te bekijken, ietwat beschamend maar zeer ludiek. Dan werden we eerst met warm en dan met koud water bespoten en later met een dikke grijze zalf ingesmeerd.

We werden ontsmet en gecontroleerd. Voordien waren we in Frankrijk in Vierzon (bij aankomst in bezet gebied) reeds door Duitse officieren op gezondheid gecontroleerd en afgetast. Daar hadden we met Duitse soldaten kennism gemaakt. Ze hebben ons goed verwelkomd en ook in Brussel keken ze toe en boden vriendelijk hun diensten aan.

Twee jongens van onze groep werden aangeduid om afzonderlijk en vooraf naar Kalken te reizen per tram. Ik had een lijst opgesteld met alle namen van de jongens die onderweg waren voor aankomst 's anderendaags. Zij moesten ermee naar het gemeentehuis gaan om al die ouders te verwittigen dat hun zoon 's anderendaags middags aan de vernielde Scheldebrug te Wetteren per tram ging aankomen op 8 augustus (het zou een maandag geweest zijn?).

Toen we 's anderendaags per tram vanuit Brussel naar huis reden, werd mij te Oordegem toegeroepen dat mijn vader daar reed met de fiets en inderdaad, mijn vader fietste langs de tram en toen hij mij zag, loste hij de pedalen en ik zag hem wenen van geluk en ik weende ook als een kind. Ik had mijn vader gezien!!

In Wetteren, aan de houten noodbrug, stonden honderden mensen ons op te wachten. Mijn zusters Klara en Denise samen met vrienden en kozijs en nichten. Ik kreeg een fiets en ik reed mee naar huis.

Toen ik mijn huis langs achter op de hof betrad, stond moeder daar. Ze was een wrak, ik herkende haar niet meer. Aan de keel had ze een dikke zwelling (angstgezwel). Ik hoorde haar stem: "Onze Gaston, zijde daar?". "Ja moeder...". Ik heb, voor het eerst in mijn leven, mijn moeder omarmd en de tranen rolden.

En daar kwam de dokter reeds binnen en werd ik aan een grondig onderzoek onderworpen. De badkuip werd op zijn verzoek gereedgemaakt. Vader, die ondertussen aangekomen was, moest de badkuip met heet water vullen en daar moest ik dan in onderduiken. Ik was volgens de dokter totaal ondermijnd en mocht slechts beetje bij beetje eten. Iedereen (buren en kennissen) kwam me bekijken en het vertellen kon beginnen. Mijn gezondheid was algemeen goed.

Onderpastoor De Paepe was reeds een tijdje thuis en kwam mij en ook de anderen bezoeken. Velen hadden het hem kwalijk genomen dat hij vóór ons thuis was.

Het leven was herbegonnen, ondertussen had mijn vader contact genomen met directeur Tack van mijn school in Gent (PHTI) en ik mocht weer starten na goedkeuring van de dokter. Veertien dagen later zat ik op de fiets en was het leven ook hier herbegonnen.

Bijlage 1.

Kalkenaren die in Brassac verbleven.

Audenaert Gustaaf, Baert Gerard, Baes Maurice, Baetens Gerard, Blancquaert Albert, Bogaert René, Borglioën René, Bracke Kamiel, Bracke Theofiel, Bruyneel Alfons, Buyle Edmond, Callebaut Cyriel, Clerick Henri, Clerick Robert, De Letter Jules, De Letter Maurice, De Smet Julien, De Vilder Maurice, De Wilde Richard, De Winne Maurice, D'Hondt Henri, Fiers Achiel, Fiers Henri, Hoogewijs Marcel, Lequeux Marcel, Pieters Gerard, Plovie Maurice, Poelman Gaston, Praet Gerard, Roelandt Remi, Rogiers Benoit, Rottiers Georges, Scheire Marcel, Van Acker Alfons, Van Caeneghem Theofiel, Van Malderen Kamiel, Van Poecke Gustaaf, Van Strijdonck Gustaaf, Vervaeke Georges en Willekens Edmond.

Onderpastoor De Paepe Valère verbleef in Marson.

Bijlage 2.

Gegevens uit het gemeentearchief van Kalken.

Het archiefnummer 547.21 bevat enkele niet gedateerde noch gesigeneerde schriftjes en lijsten met betrekking tot de verplichte evacuatie.

Behalve de lijst van 148 verplicht geëvacueerden wordt ook een lijst van 123 weer-gekeerden bewaard. Daaruit blijkt dat die 123 personen in niet minder dan dertig entiteiten in het zuiden van Frankrijk voor min of meer lange tijd verbleven. De grootste groep verbleef inderdaad in Brassac (veertig personen). Andere belangrijke groepen van vijf tot ongeveer twintig personen verbleven in Agde, Espalion, Bédarieux, Villeneuve-lès-Avignons, Saramont en Toulouse.

Van die 123 personen werd ook de terugkeerdatum genoteerd. Zeven personen keerden terug eind juni 1940 (de vroegst teruggekeerde werd genoteerd op 15 juni 1940), vijftien gedurende de maand juli 1940, honderd personen tijdens de maand augustus 1940 en een persoon in september (3 september).

Eén officiële lijst bevatte de namen van dertien teruggekeerden die door hun huisdokter in Kalken werden onderzocht. Honderd andere teruggekeerden werden onderzocht via het Rode Kruis.

Bijlage 3.**De Bond der weerbare mannen van Kalken⁸.**

Het verlies van de fiets tijdens de evacuatie naar Frankrijk was jaren na de oorlog reden tot de vorming van een vereniging met als doel een schadevergoeding voor dat verlies te bekomen. De Bond der weerbare mannen vergaderde in de herberg van Marcel De Wilde in de Uitbergsestraat.

Uiteindelijk kon niet bekomen worden dat het verlies van de fiets gecompenseerd werd.

*Illustratie 5. Lidkaart van de Bond Weerbare Mannen, 1950-1951.
Verzameling Paul Hanselaer.*

⁸ Gesprek André Van De Sompel met Paul Hanselaer, 17 december 2006 en 2 januari 2007.

Bijlage 4.

Reünie van de mannen van Brassac.

Onder impuls van priester Henri Fiers werd op 4 mei 1986 in Kalken een eerste reünie van overlevenden van hun groep gehouden⁹.

Een volgende reünie volgde op 5 november 1989, eveneens te Kalken. Toen werden mogelijk de plannen gemaakt om vijftig jaar na hun belevenis bij het begin van de oorlog, met een aantal gegadigden een bezoek te brengen aan Brassac. Het *feestcomité 50 jaar Brassac* werkte een reis uit met vertrek zaterdag 9 juni 1990 en terugkomst zondag 17 juni 1990.

De illustratie op het voorblad van dit tijdschriftnummer dateert van de samenkomst van 4 mei 1986. De andere foto werd genomen tijdens het bezoek aan Brassac tijdens de reis van 1990 (illustratie 6).

Illustratie 6.

Kalkenaren Georges Rottiers, Kamiel Bracke, Gerard Baetens, Gaston Poelman en Alfons Bruyneel in 1990 vóór de woning in Brassac (A l'Ample) waar ze vijftig jaar voordien enkele weken verbleven.

⁹ Krantenartikels met foto over de reünie:

V.L., Mannen van Brassac kwamen na zesenvieftig jaar samen, in *Het Volk*, 16 mei 1986.

X, 46 jaar later in *Het Laatste Nieuws*, 15 mei 1986.

BIJDRAGE TOT DE KALKENSE DIALECTOLOGIE (EIND 19de - EERSTE HELFT 20ste EEUW)

André Van De Sompel (°1960)
Casimir Vermeiren (1874-1956)
Dr. Paul Sonnevile (°1930)

Algemeen

André Van De Sompel

Deze bijdrage staat los van de uitgaven rond Kalkense spreekwoorden en zegswijzen door Dorpsraad Kalken uit 1979-1980¹ en de door de Vakgroep Nederlandse Taalkunde van de Universiteit van Gent gevoerde dialectstudies².

Deze bijdrage steunt enerzijds op het werk van Casimir Vermeiren, een naar Zele uitgeweken Kalkenaar. Casimir, die later onder andere de functie van voorzitter van Davidsfonds Zele vervulde, liet vooral na WO II enkele heemkundige bijdragen publiceren in plaatselijke dagbladen³. Met de uitspraakregels van de algemene Nederlandse taal als referentie, formuleerde Casimir regels met betrekking tot de uitspraak van de klinkers in het Kalkense dialect. Casimir steunde zich hiervoor ongetwijfeld op herinneringen uit zijn jeugdijaren in Kalken. Uitspraakregels voor de medeklinkers werden niet aangetroffen in de door Casimir opgestelde bijdragen.

Het tweede luik van deze bijdrage omvat een reeks Kalkense dialectwoorden en -begrippen die de voorbije jaren verzameld werden door dokter Paul Sonnevile. Paul Sonnevile beleefde zijn jeugdijaren in Kalken, maar woont sinds omstreeks 1955 in Overmere. Het valt op dat hij een aantal woorden uit de dagelijkse medische wereld van toen genoteerd heeft. Zijn grootvader en vader waren dokter te Kalken.

De gegevens in de uitgaven van Dorpsraad Kalken en de studies van de Vakgroep Nederlandse Taalkunde en het huidige Kalkense dialect kunnen verschillen van de dialectvormen die Vermeiren en Sonnevile gebruikten en beschreven. Het feit dat deze bijdrage berust op gegevens van personen die Kalken reeds tientallen jaren verlaten hebben op het ogenblik van hun studie, is m.i. niet zozeer een verlies van belangrijke informatie of een bron van vervorming. Zoveel werd duidelijk enkele jaren geleden ter gelegenheid van Kalkenkermis. Toen waren enkele begin de jaren 1950 naar Texas uitgeweken Kalkenaren op bezoek⁴.

¹ DORPSRAAD KALKEN, *Spreekwoorden en zegswijzen die spreken over toen Kalken nog Calcken was*, s.l., s.d. (1979, 39 pagina's) en aanvulling van 19 pagina's, gedateerd 25 oktober 1980, jaar na de grootste uitgave, met vooral dankwoorden aan Angèle Huylebroeck, Suzanne Bracke en Gustaaf Verschraegen.

² AFSCHRIFT A., Het Laarns dialect, in *Castellum*, XIX, nr. 3-4, sep-dec 2002, p. 70.

³ Bij eerder opzoekingswerk kwam André Van De Sompel in het bezit van kopies van notities van Casimir Vermeiren. Later bleken (een aantal van) die notities gepubliceerd te zijn in waarschijnlijk Zeelse dagbladen.

We legden de woordenlijst van dokter Paul Sonnevile ook voor aan Marcel Meys (°Kalken, 1930) en Remi Hanselaer (°Kalken, 1929), beiden leeftijdsgenoten van Paul Sonnevile. Marcel beriep zich op zijn kennis van het Kalkense dialect zoals hij het nog door zijn grootvader Livien Van De Velde (°Kalken, 1868) horen spreken heeft en zoals hij het zelf ervaren heeft vanaf de jaren 1950, tijdens zijn dagelijks werk in het *geboorte* van Eesvelde tot *tenden* de Bontinckstraat. Die voorlegging aan een beperkt aantal mensen bracht enkele nogal belangrijke uitspraak- en betekenisverschillen aan het licht.

We kunnen voorzichtigheidshalve stellen dat “Het” Kalkens dialect dus niet bestaat. Afhankelijk van tijdsperiode, woonomgeving ten opzichte van de kern van het dorp, beroepsbezigheid van de bewoners en bepaalde familiale gebruiken zitten er verschillen in.

Aangezien we de woorden niet fonetisch weergeven, maar wel volgens de hiernavolgende uitspraakregels voor klinkers door Casimir Vermeiren opgesteld, kunnen er toch uitspraakproblemen zijn⁵.

⁴ De familie Van Damme, afkomstig uit de Bieststraat, trok in het begin van de jaren 1950 naar Texas, USA. Enkele zonen uit dat gezin brachten enkele jaren terug een bezoek aan Kalken.

⁵ We kozen dus voor een relatief eenvoudige weergave van de Kalkense uitspraak. Voor een voorbeeld van een meer wetenschappelijke aanpak van een dialectvorm zie TAELEDAMAN J., *Beknopte uitspraakleer van het Lokers dialect*, in PIETERS M., *Woordenboek van het Lokers dialect*, 1995, Lokeren, pp. 13-18.

Ook bij de medewerking aan het SAND-project (Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten) en het WVD (Woordenboek van de Vlaamse Dialecten) wordt niet zozeer geopteerd voor de fonetische weergave van woorden.

1. Inleiding tot het Kalkens dialect en uitspraakregels van klinkers in het Kalkense dialect ten opzichte van de “beschaafde uitspraak” van woorden in de Algemene Nederlandse Taal (waarschijnlijk opgesteld na WO II)⁶.

Casimir Vermeiren

Het Kalkensche dialect is verre van welluidend. Het is verwant met dit van Laerne en Beervelde. Er is echter een merkkelijk verschil in uitspraak van de korte “i” en de korte “u”.

<i>Nederlands</i>	<i>Kalken</i>	<i>Overmere</i>
<i>betalen</i>	<i>betoilen</i>	<i>batoilen</i>
<i>borstel</i>	<i>bostele</i>	<i>bustel</i>
<i>bewolkt</i>	<i>bewolkt</i>	<i>bawolkt</i>
<i>de Donk van Overmeire</i>	<i>de Doonk</i>	<i>de Donk</i>
<i>gedronken</i>	<i>gedroonken</i>	<i>gedronken</i>
<i>gij</i>	<i>gi (korte i)</i>	<i>ge (korte e)</i>
<i>graszode</i>	<i>ne rus (m)</i>	<i>en zoei (vr)</i>
<i>haag</i>	<i>houge ⁷</i>	<i>weier</i>
<i>strook grond waar de gracht gevuld is</i>	<i>hortgat ⁸</i>	<i>mennegat</i>
<i>Karel</i>	<i>Soirel</i>	<i>Sjarel</i>
<i>kruiwagen</i>	<i>kordewougen</i>	<i>kurrewougen</i>
<i>'t is</i>	<i>'t es</i>	<i>'t is</i>
<i>samen</i>	<i>tegoire</i>	<i>tsegoire</i>
<i>Theofiel</i>	<i>Fiel</i>	<i>tsefiel</i>
<i>trouwen</i>	<i>traaien</i>	<i>trane</i>
<i>wieden</i>	<i>wiejen</i>	<i>wiene</i>
<i>worden</i>	<i>worden</i>	<i>wurden</i>
<i>wortel</i>	<i>wortele</i>	<i>wurtel</i>
<i>zaaien</i>	<i>zoi-jen</i>	<i>zoine</i>

Te Kalken is er meestal geen afwijking doch te Laerne en Beervelde wordt de korte “i” uitgesproken als “eie” (versmelting van “ei” met de korte “e”) en de korte u wordt uitgesproken als “eu u” (versmelting van “eu” met korte “u”).

Wetteren maakt deel uit van een groep bestaande o.a. uit Westrem, Schellebelle en

⁶ VERMEIREN C., *Kalken. Het Dialect*, s.d., s.l.. Handschrift van negen pagina's met als illustratie van Vermeirens betoog mbt tot de regels van het Kalkense dialect een liedtekst te dateren tijdens WO I. De oorspronkelijke tekst zou ook een lijst met Kalkense woorden bevat hebben. Die lijst ontbreekt echter in het exemplaar in onze verzameling.

⁷ Nvdr. de “h” wordt evenwel niet uitgesproken.

⁸ Nvdr. de “h” wordt evenwel niet uitgesproken.

Uitbergen. Daar spreekt men min of meer al slepende. Het dialect van Overmere verschilt grondig van dit van Kalken ofschoon de afstand tusschen de kom der twee dorpen enkel twee en half kilometers bedraagt. Een korte vergelijking zal dit duidelijk maken.

Casimir gaf volgende vuistregels ivm de uitspraak van de klinkers:

- *In Kalken wordt de lange “a” zelden behouden. Ze wordt meestal veranderd in “ou”, “oi” (uitspraak zoals in het Fransch) of in “ei e” (ei-klank versmolten met korte “e”).*
- *Korte “a” verandert zelden.*
- *Lange “e” wordt uitgesproken als “eeu”, zooals in leeuw.*
- *Korte “e” verandert zelden, verandert soms in korte “i”, vent wordt dan vint.*
- *Lange “ie” verandert zelden.*
- *Korte “i” wordt meestal behouden, verandert soms in korte “e”, ’t is wordt ’t es en blik wordt blek.*
- *Lange “o” verandert meestal in “u eu” (lange “u” versmolten met “eu”) zooals in boom – bueum en hoog – hueuge.*
- *Korte “o” wordt in zeldzame gevallen veranderd in korte “u”, zoals in borg – burge en zorg – zurge.*
- *Lange “u” blijft meestal onveranderd, enkele uitzonderingen o.a. vuur – vier.*
- *Korte “u” wordt soms vervangen door “eu”: kunnen – keunen of door “i”: stuk – stik en zullen – zillen.*
- *“ij” blijft meestal onveranderd doch niet in gij – gi (korte “i”) en zij – zi (korte “i”).*
 - *nvdr. De hier vermelde “i” zou eerder als een zeer korte “ei” uit te spreken zijn.*
- *“au” wordt gewoonlijk “aa”, zoals in blauw – blaa en gauw – gaa.*
- *“eu” blijft meestal onveranderd.*
- *“ei” wordt gewoonlijk korte “i”, bijvoorbeeld ei – i, heide – hi, weide – wi.*
 - *nvdr. De hier vermelde “i” zou eerder als een zeer korte “ei” uit te spreken zijn.*
- *“oe” blijft onveranderd.*
- *“ou” wordt gewoonlijk “aa”, zoals in vrouw – vraa, oud – aa, koud – kaa.*
- *“ui” wordt gewoonlijk behouden doch wordt “eu” in uier – eur.*

In het centrum van het dorp is een lichte toenadering tot de beschaafde uitspraak waar te nemen. Zoo wordt daar gewoonlijk de “e” achtergelaten in woorden zooals voudere, moedere, broere, zuster enz.

Daar zegt men bestuur en niet bestier, kloef en niet kloppere, wi, gi en zi (telkens korte “(e)i”) in plaats van wulder, gulder, zulder, doch de Kalkenaars der buitenwijken houden koppig aan het zuivere dialect. In de lagere school te Kalken wordt, evenals elders, niets gedaan om de kinderen aan te zetten ook buiten de school beschaafd Nederlandsch te spreken.

2. Kleine verzameling dialectwoorden uit Kalken

Dokter Paul Sonnevile⁹

- een *achterwoirstreige* {achterwoirresse} = vroedvrouw
- *aandjuen* = ajuin
- een *affel* = handvol
- *affelbreuke* = navelbreuk
- *zue aennuezel als blompap* / {een kieken} = belachelijk, flauw, melig
- *gieen appreinse van* = geen kwestie (van) (appréhence)
- *bakken* = {kloppers} = klompen
- *er bal op zijn* = juist, er pal op zijn
- *gieel dienen bazaar, gieel diene pottekarië* = al die rommel
- *bieeten* = knikkeren van op de knie = {hard lopen}
- *een bekkenieel** = mond = {maar wel: wil-de-gij-ne-keer-ou-bakhuis-ajen !}
- *beirbeir spelen* = verstoppertje spelen
- *een beirloete* = aalschepper
- *beirstik* = aalkar
- *zijnen bertel* uitloiten*¹⁰ = ontspannen, uitbundig doen
- *bierscheleken* = kroonkurk
- *nen blageur* = een stoefer, bluffer
- *'n blekmoie* = een zwak licht
- *een bokse* = een norske vrouw
- *een boleken* = een afgezaagd stuk boomstronk
- *bootbozze* = knapzak
- *nen botervijver* = een vlinder
- *bozzeken* = washandje = {maar wel *en bozzeken meirpels* = knikkers, ook een zakje met kleingeld}
- *brozen* = korte sokken
- *'t es te deir* = 't is zonde
- *deuzig* = suf
- *djakke* = zweep
- *dijsselstrop* = mastworp (touwknoop van twee lussen)
- *donderbiestjen* = eendagsvlieg
- *nen donk* = een klop, een duw
- *èn* = hebben
- *emmets* (ook: *ammets* en *almets*) = soms
- {er} *rezzekens* = eventjes
- *van essen tenden* = van begin tot einde

⁹ Bij enkele woorden maakten Marcel Meys en Remi Hanselaer bedenkingen of aanvullingen. Die bedenkingen of aanvullingen werden tussen { } geplaatst. Meestal gaat het om dialectwoorden die hen in een andere betekenis bekend zijn of om een licht andere uitspraakvorm. Woorden die hen als Kalkens woord echt vreemd lijken, worden gevolgd door *.

¹⁰ Wel bekend was: *zijnen merten uitlaten*.

- *etelijke woire* = eetwaar
- *eunker* = biest* { unkerzak = bijnaam van de Kalkenaars, naar hun dagelijks eten: karnemelkpap met brokken roggebrood. }
- *fertsèt* = vork (Fr.: fourchette)
- *flauut* = flauwerik
- *flosse* = geruisloze darmwind
- { *floskeu* = schampschot in het biljarten }
- *fluitenier* = wesp
- *fotteren, fotteraar* = knutselen, knutselaar
- *friendels* = franjes
- *geregeld* (vlees) = spek
- *gerre* = kier, spleet
- *zijn getès èn* = voldaan zijn
- *goele* = eend
- *gootmore* = bezinksel in sterfput
- *grièven* = zeuren, zagen
- *guezen* = vloeistof met geweld lozen
- *hepse* = hesp
- een *hepse drippen* = dagelijks overgieten met kruidenoplossing. { In Kalken werden de hespen gerookt in de schouw van een open haard. }
- *huefdpalm* = peluw, hoofdkussen
- 't *huizeken* = toilet, wc
- *ieengoilig* = voortdurend
- *ieverans{t}* = ergens
- *(e)in* = en
- *(e)ins* = hands (handspel in het voetbalspel)
- { 't } *ipperste* = dakzolder
- *veel ietems oin èn* = omslachtig zijn
- *kabonus** = droge haring
- *kafeelutte* = iemand die graag koffie drinkt
- *ne kaliessetok* = zoethoutstokje
- *de "kamer"* = de beste kamer
- *een kaurtsen* = vijf en twintig centiemen
- *katelijnewiel* = ronde huidschimmelvlek
- *katjors in de rekke{r}** = kinderspel (quatorze?)
- *nen kautse{n}bal* = een speelbal
- een *kazze* = kers = Casimir
- *kazzeleir* = kerselaar
- *keenkee* = petroleumlamp
- *kerte** = (bil)spleet { maar wel: *kertelink* = kerf, een merkteken, barstje in metaal of hout }
- *kertsmerte** = schimmelinfectie tussen de billen
- *keutaf* = buiten adem, doodop
- *kientjessuiker* = doopsuiker
- een *klatske{n}* = drankrest

- *klêtsueren* = gekonfijte dadels
- *zijne klipse krijgen* = gek gaan doen
- *zijne klopper zetten* = sterven
- *kloppers* = klompen
- *nen alve kluit* = vijf centiemen
- *ne kluit* = tien centiemen
- *knoesels* = enkels
- *kobbegespinne* = een spin
- *kodde* = staart
- *koevertelpapier* = kaftpapier
- *kontekletser* = pitteleer, lange overjas
- *konteverkeerd* = totaal mis
- *een kopken* = een postzegel
- *'t kot* van 'n Leuvense stoof = plaats waar het vuur in een Leuvense stoof brandt
- *krawauze** = jeukende huiduitslag
- *kruek* = bocht, kromming
- *kruinote* = muskaatnoot
- *kuerlaweirken* = leeuwerik
- *zijne kukkeleire zetten* = sterven
- *kwets* = wie weet {misschien}, god weet (wanneer) (<quest-ce?)
- *lageir mauken* = lawaai (la guerre) maken
- *langsommig* = langwerpig
- *lavuer* = glazen knikker
- *letter* = weinig
- *(e)in 't lij{n}woi doen* = vreemd gaan
- *lochting* = moestuin
- *lokerschen brand* = ongewassen zwarte huidvlek
- *lotsuere* = flapoor
- *lurre* = slordig uitziend man of {iemand die teveel bier drinkt}
- *lutsepoepe* = slappe pudding
- *mangelen* = ruilen
- *mariauze* = kaartspelterm
- *maternest* = warme plaats waar fruit wordt verstopt om sneller te doen rijpen
- *materplekke* = bruine vlek op appel of peer
- *meirbeloan* = soort pruim
- *oune merten uitloiten* = uitzinnig doen
- *mertenee* = lederen zweep
- *moederkeszalve** = speeksel
- *ne moischijter* = bromvlieg
- *mueschen* = ravotten
- *mueskluet* = speelvogel
- *muizont* = wezel
- *naugelgoiten* = huidinfectie (impetigo)
- *neute, neuten* = zaag, zagen
- *niescheete* = nieuwsgierige

- *nieverans{t}* = nergens
- een ei *niskens* geroerd of gekookt = een zacht geroerd of gekookt ei
- *mijktou {wig}* = uit de weg
- *noes* = schuin
- *noftee* = noch dat hij
- *nen oe* = een hoed
- *'t es oeste* = 't is oogsttijd
- *omeldonk* = {aumedonk} = stijfsel (Fr.: amidon)
- *ortgat* = oprit van een akker {toegang over de gracht rond een akker, en nog veel vroeger opening in de horde: haag of vlechtwerk rond een akker.}
- *peirdeken* = schraagje
- *peirossel* = paardehorzel
- *pelanty* = penalty (strafschop)
- *pertank* = nochtans
- *petauters* = aardappelen
- *petauterblomme* = aardappelzetmeel
- *ne petauterschelder* = een aardappelmesje
- *pezerik* = perzik
- *pieleken kaa** = {ijskaatse} = ijskroom
- *pierlewie* = simpele van geest
- *ne pierei* = een prei
- *pieternelleke* = lieveheerbeestje
- *plakboird* = soort varkenshutsepot met varkenspoten en -oren
- een *plekke kueren* = een roggeveld
- een *plekke luef* = rapenveld
- *poepsuiker* = een pak voor de broek
- *poetse* = groot (in kindertaal)
- *potse* = rond hoofddekse, gebreide muts
- *pottink* = pudding
- een *puitshueuft* = dikkopje
- *puirekke* = kikkerdril
- *rat af* = volledig af
- *regenstik* = regenwaterbak
- *reiprement* = verwijt (Fr.: réprimande)
- *rinketten* = beschadigen, toetakelen
- *de roe es van 't gat** = het gevaar is geweken
- *nen saasenbruin(d)er* = geniepigaard
- *saurze* = deken
- *schau* = bang
- *schieis* = scheermes
- *schietspoele* = driehoekig met appelmoes gevuld gebakje = {stuk roggebrood in melk}
- *ne schietverbij* = een altijd gehaast persoon
- *schabernakke* = kraag
- *schaluinen* = toetakelen

- uit *mijne schietlap!* = uit de weg
- *schieewei* = water van bottermelk
- *schijtkazzen* = verwaterde kersen
- *'t schof komt uit de zuien, den oosten, de westen, het noorden** = de wolken komen aandrijven uit het zuiden, enz...
- *schrabalek* = schabouwelijk, niet om aan te zien
- *schrabelde* = sintel
- *schrabeldevak* = asbak (van sintels)
- *oin zijne schreper èn* = aan zijn been hebben
- *schuifolie* = paraffineolie (laxans)
- *sertefituten* = omslachtigheden
- *ieverans zijne slabaris in sloin* = zich onnodig in een gesprek mengen
- *sneutel* = sleutel
- *slodderkaase luepen* = de vroedvrouw ophalen = { eerder slordig gekleed }
- *snoerballen* = vruchten van de aardappelplant
- *snot en slinger schrieemen* = luidop snikken
- een *snotvinke* = idem { meest van jonge meisjes of vrouwen }
- *snuitdoek* = grote zwarte schouderdoek
- *spekmoi* = engerling
- *een spiesse van* = een soort van (Fr.: espèce)
- een *spinse aat* = samengebonden bussel hout
- *spetleizen* = bottinen
- *speuregoil* = { speurewoil } = sperwer
- *em/eur (e)in spie zetten* = zich uitdossen { bij feesten, kermis, uitgaan }
- *spukke* = speeksel
- een *spukmadaulde** = vrouw die het hoog voorheeft, maar niet veel betekent
- *steeg* = stug
- *stekelbak* = stekelbaars
- *stieegeren* = moeilijk voedsel kunnen doorslikken
- een *stul* boter = klomp boter van ongeveer 1/2 kg
- *sulderree* = selder
- *sulferblomme* = solferbloem
- *sulkerplets* = zurkel stoemp
- *tam{m}eletten* = suikerstroopsnoepjes
- *tantelaffaires* = onbenulligheden
- *tauken* = aanraken
- *taawoird* = { taaboird } = slaapkleed
- *zijn teme krijgen* = { te } uitbundig beginnen te doen
- *thémoes* = thijm
- een *tiende, twee tienden* = 100 gram, 200 gram
- *van tienopennegen* = naar alle waarschijnlijkheid
- *tierijntje* = sijsje
- *tjette* = wol { tzette }
- *tjetteka* = heupjicht (sciatica)
- *toet, toetoet* = toch, toch wel

- *'t trekt hier van d'helsche duvels* = het tocht hier fel
- *nen trikoo* = een trui
- *nen trok onder au gat* = klets op achterwerk
- *tseuterwerk* = prutswerk
- *tsoepken* = topje
- *in den trek zitten* = in de tocht zitten
- *tueferesbrue* = champignon, paddestoel
- *tuepeschieten* = knabbelen, schiften = {iets mengen, ook allerlei werken uitvoeren waarvan het resultaat te wensen over laat, haastig ineen gezet: *zue-ieene-tuepgeschoten-boel!*}
- *ueflakke* = geperste kop
- *uepoverul* = wanordelijk dooreen
- *uerezuiper* = oorworm
- *uitdjakken* = *uitguezen* = hopen
- *zijnne uitluep pakken* = zijn aanloop nemen
- *vausziel* = {wiek(t)e} = {door kinderen met vergrootglas in brand gestoken koord als spel} = lont
- *van de vorst getaukt* = licht bevroren
- *vandeweirke kijken* = opzij kijken
- *velosletsen* = schoeisel van wielrenners
- *verdestleweren* = in de war brengen, verwoesten {in de landbouw: het koren ligt *verdesteleweerd* deur de wind}
- *verlakken* = emaileren
- *veroid vel* = geïrriteerde huid of weefsel door de kou
- *'t vertrek* = toilet, wc
- *een vetting(e) geven* = eens goed aflossen
- *vrèndôle* = petroleum {Vreemde olie: ingevoerd uit den vreemde. *nen vrènde-link*: iemand uit het buitenland}
- *zenders* = sintels
- *zeu* = zure oprisping
- *zeventieen* = muggenzifter
- *zieesletsen* = rubberen sloffen
- *uit aune zieek zijn** = niet meer op nul staan
- *een zieektieele* = een pispot
- *èm verguerd eten* = oververzadigd of beu gegeten zijn {waarschijnlijk Overmeirs, in Kalken: *'k zitte mee de zeu, want kè veel-te vele-geeten!*}
- *zo zot als een drilnote* = stapelgek
- *zwee* = schuin
- *zweehaak** = zwaaihaak
- *zwieetbrand* = huidirritatie

Oproep.

We willen verder werken aan een verzameling Kalkense en Laarnse dialectwoorden.

Reacties zijn bij voorkeur welkom op: andre.van.de.sompel@telenet.be

HET GEBIED EN DE INWONERS VAN DE NIEUWENGAVEN IN HET NOORDEN VAN LAARNE, CA. 1680

Johan R.J. De Wilde

Tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijden stond het grondgebied ten noorden van de Heirweg in Laarne bekend als de Nieuwengaver. Dit was een aparte heerlijkheid. Zij was omgeven door de Heirweg en de baronie Laarne in het zuiden, de Wetterse enclave Ertbuur¹ in het westen, het gehucht Beervelde in het noorden, en de heerlijkheid Kalken in het oosten (zie afbeelding 1). Over de heerlijkheid Nieuwengaver *alias van Belle* is tot op heden vrij weinig bekend. In het begin van de 16de eeuw was zij in het bezit van Lodewyck Gellioot fs Jan², maar die verkocht het gebied op 31 december 1513 aan Adriaen Vilain, de heer van Resseghem en Sint-Janssteene³.

In de 17de eeuw hadden zowel de heer van Laarne als die van Kalken er rechten en inkomsten; een situatie die voor een tijdgenoot ook niet meteen overzichtelijk was. De heer van Laarne had het recht op de vrije jacht in het gebied, het recht van de beste hoofden en de mogelijkheid om belastingen op te leggen (ommestellingen, *poinctynghen ende settyngghen*). Ook de heerlijke renten in de vorm van kapoenen werden aan hem betaald. Zijn schepenen hadden inzicht in de staten van goed van weeskinderen in dat gebied. Men recruteerde er vaak mensen voor bestuursambten. De heer van Kalken had dan weer recht op de 10de penning op de verkoopsom van onroerend goed, het vermogen om te erven en te onterven, het schouwen van straten en beken, en het schutten van dieren.

Op geestelijk vlak moesten de inwoners zich richten tot de kerk in het dorp van Laarne. De tiende werd er opgehaald ten voordele van de abdij van Saint-Nicolas-au-Bois bij Laon in Frankrijk. De tiendegronden in de Nieuwengaver besloegen in totaal 315 bunder (ongeveer 419 ha). Daarvan waren er 76 bunder novaaltieden op recentere ontginningen; wat er op wijst dat dit gebied al tijdens de hoge Middeleeuwen werd ontgonnen⁴.

¹ DE WILDE J.R.J., De enclave Ertbuur van de vroege Middeleeuwen tot ca 1600: peiling naar het ontstaan en de ontwikkeling van een plattelandsgehucht, in *Castellum*, XIII, nr. 3-4, 1996, pp. 10-80.

² Andere lezingen van deze familienaam: Quelgoet, Gheilloit, Kelioot en Callioot. Lodewijk Gellioot was nog minderjarig in 1485. Hij huwde met Goedele van Burwaen/Beruwaen (weduwe van Jan De Stekere).

³ RAG (Gent, Rijksarchief), Prinsen van Izegem, nr. 127.

⁴ RAG, Familiehandboeken, nr. 397 (1661-1664). De abdij van Saint-Nicolas-au-Bois haalde ook tienden op in Wetteren en Kalken. Andere tiende-heffers – maar niet in het gebied van de Nieuwengaver – waren: de Sint-Baafsabdij van Gent, de abdij van Onze-Lieve-Vrouw-ten Bos in Lokeren, de pastoor van Lasarne, de kapelaan van het kasteel, het klooster van Tussenbeke te Serskamp en de kerk van Laarne.

BALTHAU E., SCHEPENS E.L., *De bouwgeschiedenis van de Sint-Machariuskerk in Laarne*, Laarne, 1992, p. 25 e.v.

Ten opzichte van de oppervlakte van Laarne, die 900 of 940 bunder besloeg, had de Nieuwengaver dus een aanzienlijke oppervlakte⁵.

Toen Gerard van Vilsteren in 1656 de nieuwe heer van Laarne werd, probeerde hij die verwarde toestand in zijn eigen voordeel om te buigen⁶. Dit leidde onvermijdelijk tot een proces met de heer van Kalken. Hoewel een diepgaande analyse van dit proces nog ontbreekt⁷, is het verloop van de rechtszaak in grote lijnen wel duidelijk. Het begon in het midden van de jaren 1660 en werd aanvankelijk voor de lokale schepenenbanken van Laarne en Kalken uitgevochten. Maar al vlug wendde men zich tot het overkoepelend organisme van de Raad van Vlaanderen, waar de zaak in 1679 definitief beslag kreeg⁸. De heer van Kalken werd er bevestigd in zijn rechten. Maar Gerard van Vilsteren, die zich sinds 1673 baron van Laarne mocht noemen, berustte niet in deze uitspraak, en hij zou een andere manier zoeken om toch in het volledige bezit van de heerlijkheid te komen.

De twee documenten die wij hier bespreken, hebben hun ontstaan aan dit streven te danken. Gerard van Vilsteren heeft zijn wethouders tot tweemaal toe de opdracht gegeven de inwoners en de inkomsten in de Nieuwengaver te inventariseren. De sprekende resultaten sterkten hem in zijn voornemen om het gebied in te palmen.

Het eerste document is een rijke bron van informatie, en wel op tweeërlei vlak⁹. Eerst en vooral biedt de lijst tal van genealogische gegevens. Dankzij dit document beschikken we over een overzicht van de gezinshoofden in deze zone in 1680. Omdat er in die tijd nog geen bevolkingsregisters werden bijgehouden, is dit dus een eersterangsbron. Veel familienamen uit die tijd vinden we ook nu nog in de streek terug: Baert, Bracke, Braeckman, De Verman, De Wilde, Dierick, Drieghe, Schepens, Van Bruysssele, Van Rysselberghe, Vervaet, enz... In totaal gaat het om 72 items¹⁰. Wellicht leefden er nog meer gezinnen in de Nieuwengaver dan die welke hier bij name genoemd worden. Dat kan men alleszins afleiden uit het tweede document uit 1682, dat in dezelfde zone geen 72, maar 113 huishoudens regis-

⁵ 900 bunder = 1200 ha, 940 bunder is 1255 ha.

BALTHAU E., Doorlichting van een parochie. Het bezoek van Karel Maes, bisschop van Gent, aan Laarne op 25 mei 1611, in *Castellum*, XX, nr. 4, 2003, p. 37.

⁶ Zie over Gerard van Vilsteren: VERSTRAETEN K., Migratie van de Noordelijke naar de Zuidelijke Nederlanden in de 17de eeuw. Gerard van Vilsteren: van telg uit een 'vuil en riddermatigh gheslact' in Zwolle tot baron van Laarne, in *Castellum*, XXIII, nrs. 2 en 3, juli – september 2006, pp. 5-96.

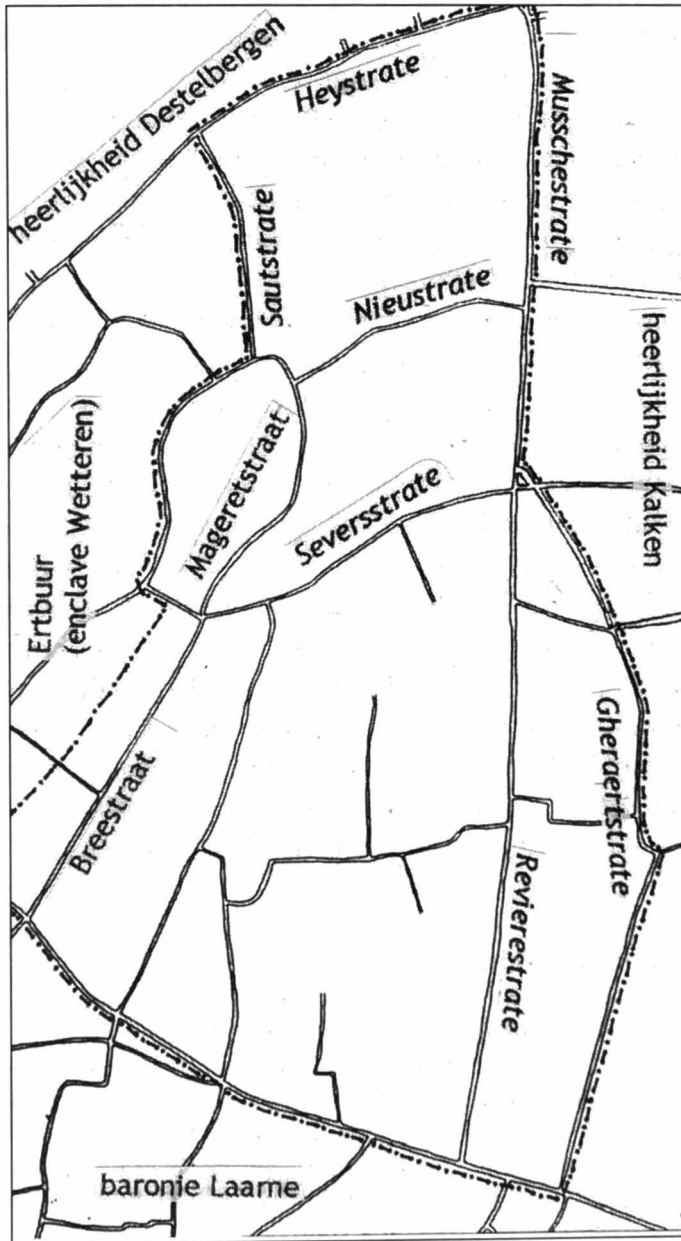
⁷ Wij steunen hier voornamelijk op de procesbundels die berusten in RAG, Raad van Vlaanderen nrs. 15384, 15388, 15668 en 16817. Veel informatie is ook te vinden in AKL (Laarne, Archief van het kasteel), nrs. 554/1, 576 en 577.

⁸ DE WILDE J.R.J., De Wilde te Laarne: een familiechroniek, in *Castellum*, VII, nr. 4, 1990, pp. 28-29.

⁹ AKL, nr. 1149: *Quohier tot anwysynghen vande straten gheleghen binnen de Baronie der prochie van Laerne op de noortsyde vanden Herwich, dhuusen daer inne ende annestaende, daer die van Calckene segghen te wesen niegaversche.*

¹⁰ Een latere hand voegde nog een 73ste nota toe over de herberg de Pape, maar die noemt geen personen.

treert¹¹. Vermoedelijk werden in de eerste lijst alleen die gezinshoofden opgetekend, die effectief eigenaar waren van de hofstede waarin zij woonden. De anderen, die een deel van een huis huurden, zijn om die reden misschien niet in de lijst opgenomen.

Afbeelding 1. De straten in het gebied van de Nieuwengaver.

¹¹ AKL, nr. 946. Zie verder in dit artikel.

Uit die 72 paragrafen kunnen we afleiden dat een hofstede dikwijls gedurende verschillende generaties in handen van dezelfde familie bleef; meestal van vader op zoon, maar soms ook van vader op schoonzoon. We merken dat jongens dikwijls de voornaam van hun grootvader kregen bij de geboorte (nrs. 15, 18, 19 en 57). Tenslotte is hier en daar sprake van een tweede huwelijk (nrs. 28 en 67).

Indirect vernemen we ook iets over het leven van alledag. Sommige hofstedes waren recent opgericht of heropgericht (nrs. 2, 12, 51 en 61). De terminologie is duidelijk: ze waren *betemmert* of *ghetemmert*. Het ging dus om houtbouw, al dan niet voorzien van wanden uit klei en leem. Verschillende huishoudens hadden een hond. Maar sommigen kregen een boete omdat het dier niet *gheclippelt* was¹². De ordehandhaving in deze afgelegen wijk berustte bij een *sergiant* (nrs. 5, 8, 12 en 31). In onrustige tijden moesten de wijkbewoners in groepjes patrouille lopen onder leiding van een korporaal. Ook hiervan worden er verschillende genoemd, naast mensen die de rang van vaandrig (*alpheris*) of luitenant hadden. Mannen die vanwege hun ouderdom van het wacht lopen waren vrijgesteld, moesten wel ter compensatie (*redemptie*) ouderlinggeld betalen. Dit gebeurde voornamelijk ten tijde van de Devolutieoorlog tussen Frankrijk en Spanje in 1667-1668. Bij de jachtpartijen werden ook Laarnaars betrokken. Jacob Bracke en zijn zoon Pieter waren beiden jachtopziener (weyenere) van de heer van Laarne¹³.

Minstens even belangrijk zijn de gegevens over de werking van de wet en de lokale rechtbank in die tijd. Sommige nota's gaan zover terug als het einde van de 16de eeuw.

De samenstellers van het *quohier* hadden veel aandacht voor de magistraturen, die de inwoners van de Nieuwengaver in de loop van de decennia hadden bekleed. Het betreft functies op wereldlijk en op religieus vlak.

Talrijke kerkmeesters en armmeesters woonden ten noorden van de Heirweg¹⁴. In totaal werden er 15 kerkmeesters en 17 armmeesters genoemd. Eénmaal diende de heer van Laarne tussen te komen om ene Lieven Baert te verplichten de taak van armmeester op zich te nemen¹⁵.

Daarnaast verwijzen veel nota's naar het bestuur, de ordehandhaving en de belastingen in Laarne tijdens de 17de eeuw. Een handvol schepenen woonde in de Nieuwengaver: Joos Schepens, Christiaen Vervaet, Jan Bracke, Bauwen Coolman, Bertholomeus Van Hoisele en Pieter Dierick. Later werden zij dikwijls burgemeester (nrs. 12, 19, 27 en 50).

¹² De betekenis van deze term is onduidelijk. Wellicht moest de hond een belletje of een plaatje dragen. (Een *clippele* is een knuppel of een klepel).

¹³ Voor Pieter Bracke is dit geattesteerd in 1643. DE WILDE J.R.J., Een illegale jachtpartij, in *Castellum*, XV, nr. 3, september 1998, p. 58.

¹⁴ De eersten beheerden de wereldlijke goederen van de kerk. De armmeesters (Heilige Geestmeesters) waren belast met de steunverlening aan de armen.

¹⁵ De naam van deze heer of het jaar waarin dat gebeurde is niet overgeleverd in de tekst.

Na een overlijden werd het beste hoofd betaald, stelde men een staat van goed op en werden er dikwijls openbare verkopen georganiseerd¹⁶. In enkele gevallen werd er een curator in het sterfhuis aangesteld (nrs. 29, 34, 45, 48 en 60).

Wij komen te weten waar de herbergen stonden (soms is ook hun naam bewaard) en dat de wet van Laarne er regelmatig vierschaar hield (nrs. 5, 8, 33, 70 en 73). De heer van Laarne moest toestemming geven om een brouwerij en een herberg te houden (nr. 33).

De werking van het gerecht blijkt onder meer uit de twee allusies op de heksenprocessen, die meer dan 70 jaar eerder waren gevoerd (nrs. 36 en 52). Verschillende keren moesten de wethouders van Laarne ook lijkschouwingen doen; meestal van verdronken kinderen. De verantwoordelijke voor het overlijden van het kind kreeg een boete en moest de gerechtskosten betalen (nrs. 3, 5, 12, 39 en 43).

De organisatie van de belastingen op lokaal vlak komt ter sprake bij de vermelding van ontvanger Michiel Drieghe (nr. 61) en enkele pointers en zetters (nrs. 49, 50, 52, 55 en 59).

Bron 1. Het quohier van 1680.

De opstellers van het *quohier* uit 1680 legden het volgende traject af (zie ook afbeelding 1).

1. Men begon aan het kruispunt van de **Breestraat** en de Heirweg en stapte in noordelijke richting naar de huidige wijk Klein Gent¹⁷. Destijds behoorden de percelen links en rechts tot Laarne, sinds de creatie van de gemeente Beervelde in 1921, is de Breestraat de grens tussen Laarne enerzijds en Beervelde-Lochristi anderzijds.
2. Ter hoogte van het Klein Gent, stak men het kruispunt over, en stapte men verder in de **Mageretstraat**. Deze straat noemt nu Klein Gent, en wordt onderbroken door de E17. Voorbij deze laatste verkeersader heeft de Mageretstraat wel haar oude naam behouden¹⁸. Men bleef ze verder noordwaarts volgen. Dit gebied behoort sinds de oprichting van de gemeente Beervelde niet meer tot de gemeente Laarne.
3. Net voorbij de bocht sloeg men de **Sautstraete** in. Zij vormde de grensscheiding tussen de Nieuwengaver enerzijds en de Wetterse enclave Ertbuur anderzijds. De *Sautstraete* noemt men nu de Zijstraat.

¹⁶ Met uitzondering van de vendities hebben wij de gegevens over het beste hoofd en de staten van goed in onze bewerking niet weerhouden. Meestal ontbreekt immers de naam en een datering.

¹⁷ Voor een schets van de geschiedenis van de Breestraat: DE WILDE J.R.J., *Een schoone breede straete*: de Breestraat in Laarne, in *Castellum*, XIX, nr. 2, 2002, pp. 6-14.

¹⁸ Het toponiem Mageret verwijst naar magere heidegronden.

4. De *Sautstraete* mondde uit in de **Heystraete**. Die vormde toen de grens tussen Laarne en Beervelde. De *Heystraete* draagt nu op het traject in oostelijke richting naar Beerveldekapel twee namen: de Brandstraat en de Kloosterstraat. In die tijd reikte de parochie Laarne dus tot vlakbij Beerveldekapel. In 1675 zijn in de *Heystraete* verschillende boerderijen door Franse troepen in brand gestoken¹⁹. Eigenlijk waren de hofsteden op Destelbergen²⁰ hun doelwit, omdat die parochie de contributie (oorlogsbelasting) niet had betaald. Daarom werd zij gebrandschat. Maar de huizen aan de zuidzijde van de straat, die tot de parochie Laarne behoorden, werden ten onrechte ook in de as gelegd. Het gevolg: meer dan de helft van de gezinnen die in 1675 in dat deel van de *Heystraete* woonde, vinden we daar in 1680 niet meer terug.
5. Ter hoogte van Beerveldekapel sloeg men zuidwaarts af in de Rivierstraat. Het meest noordelijke deel van die straat droeg in de 17de eeuw de benaming **Mussche ofte Keghelstraete**²¹. De *Musschestraete* eindigde toen ter hoogte van de Zevestraat.
6. Eén van de zijstraten van de *Mussche ofte Keghelstraete* was de **Nieustrate**. In het westen mondt zij uit in de Mageretstraat. Sinds de oprichting van Beervelde is de benaming *Nieustrate* gewijzigd in "Mageretstraat".
7. Verder zuidwaarts langs de *Musschestraete* bereikte men de **Seversstrate** (nu Zevestraat).
8. Ten zuiden van de Zevestraat begon de **Rivierstraat**, die men verder volgde richting Heirweg.
9. Tot het gebied van de Nieuwengaver behoorde tenslotte ook nog de percelen en huizen tussen de Rivierstraat en de **Gheeraertstrate** (nu: Holeindestraat).
10. Langs de Heirweg zelf stonden toen heel weinig huizen. Bij de kruispunten trof men meestal herbergen aan. Aan de noordzijde van de Heirweg stond de herberg *den Hert*²².

De lijst uit 1680 vermeldt tientallen gezinshoofden, dikwijls met filiatie.

Eerst ende alvooren de Breestraete leedende vanden Herwich noortwaerts naer tquartier van het Magherheedt, de zelve Breestraete beplant met heecke boomen van

¹⁹ DE WILDE J.R.J., De omvang van de brandschatting te Laarne in 1675, in *Castellum*, XI, nr. 3-4, 1994, pp. 12-19.

²⁰ Inclusief Beervelde, dat toen nog gehucht was bij de parochie Destelbergen.

²¹ De tweede naam verwijst naar de familienaam De Keghele, die daar vóór de 17de eeuw een boerderij en/of ander onroerend goed heeft bezeten.

²² In het begin van de 17de eeuw stond aan dat kruispunt ook herberg de Roskam, die in 1680 blijkbaar al volledig uit het straatbeeld en het collectieve geheugen was verdwenen. Andere herbergen, zoals de Sterre en de Kroone, werden in deze lijst niet opgenomen omdat zij langs de zuidzijde van de Heirweg stonden en dus niet tot het grondgebied van de Nieuwengaver behoorden.

weghen den heere van Laerne, ende es tbeghin ende Inganck vande quarte fuguratie²³.

1. Eerst dhofstede van Maryn Van Eesvelde te vooren Jan Van Eesvelde synen vadere oost de Breestraete.
2. Item de oostsyde vande selve Breestraete dhofstede van Jan Buerman.
Dese hofstede onlanx nieuwe ghestelt.
3. Item nevens de voorschreven hofstede staet dhofstede van Adriaen Platynck te vooren Lieven Everaert.
Op 5 maart 1676 gebeurde een lijkschouwing van het kind van Adriaen Platynck. Adriaen moest de boete, *misen van Justitie ende kosten* betalen.
4. Item dhofstede van nu Mattheus De Wilde²⁴ te vooren Pieter Ackerman fis Jans gheseyt zacxken²⁵.
30 januari 1634: venditie ten huize van Pieter Ackerman en zijn echtgenote.
Ouderlinggeld betaald voor 1667 en 1668.
5. Daerneffens dhofstede vande weduwe Pieter Bracke te vooren Jan Ackerman zacxken.
Aldaer vierschaere gehouden.
Pieter Bracke is armmeester van Laarne geweest in 1644, en *sergiant*.
6 december 1674: lijkschouwing van het verdrongen kind van Jaecques Van Rysselberghe. Hij betaalde de boete, *misen van Justitie ende kosten*.
6. Daerneffens dhofstede van wylent Lieven Van Rysselberghe nu bewoont by Lieven Buerman.
Lieven Van Rysselberghe de oude is kerkmeester geweest.
Ouderlinggeld betaald voor 1667 en 1668 *over redemptie wachtene* (Jooris Schepens).
7. Item dhofstede van Lieven Van Rysselberghe fis Jans ende dhoirs Van Rysselberghe fis Jaecques.
Lieven Van Rysselberghe is kerkmeester geweest in 1647.
Jan Van Rysselberghe was armmeester in 1657.
8 september 1668: wettelijke venditie ten huize van Lieven Van Rysselberghe fis Jaecques.
Ouderlinggeld betaald voor 1667 en 1668 (Lieven en Jan Van Rysselberghe).

²³ Er wordt bedoeld: *figurative*. De kaart is niet bewaard gebleven.

²⁴ Voor een biografie van Mattheus De Wilde: DE WILDE J.R.J., De Wilde te Laarne, o.c.

²⁵ In het begin van de 17de eeuw hield Jan Ackerman herberg in zijn woning. Wellicht kan dit de merkwaardige bijnaam *zacksken* verklaren: het fungeerde misschien als uithangbord. Baljuw en schepenen kwamen er zitting houden.

8. Item int Magherheedt dhofstede van Gillis Van Hecke te vooren Francois De Wilde fis Gheleyns ²⁶, gheseyt Cleen Ghendt ²⁷ cheyns grondt.
 Gillis van Hecke jeghenwoordich sergiant van Laerne.
 Aldaer gehouden vierschaere.
 Gerechtig onderzoek naar aanleiding van de kwetsuur van Gheraert Raes.
 Confiscatie van een ton bier.
9. Item daerneffens dhofstede van Loys Braeckman cheyns grondt.
10. Item daerneffens dhofstede vande weduwe Pieter Verhaeghen te vooren Jan Matthys.
11. Item int selve Magherhede dhofstede van Jan Dauwe te vooren Jan Rottiers ende daer vooren Eloy De Maerschalc.
 Wettelijke venditie van het sterfhuys van Margriete De Maerschalc.
 Wettelijke venditie van het sterfhuys van Jan Rottiers de jonge (28 april 1659).
 Jan Dauwe was armmeester en korporaal.
12. Item daerneffens dhofstede van Lieven Van Rysselberghe fis Joos te vooren Lauwereyns Dauwe fis Willems ende by hem betemmert.
 Lauwereyns Dauwe is kerkmeester (1638), sergiant, luitenant en burgemeester geweest.
 Lijkschouwing van het verdronken kind van Lieven Van Rysselberghe fis Joos. Hij betaalde de boete, *misen van Justitie ende kosten*.
 Juli 1671: venditie van het sterfhuys van Chathelyne Van Laere, weduwe van Lauwereyns Dauwe.
13. Item dhofstede van Jan De Gheest cheyns goet ofte landt.
14. Item dhofstede van Macharis Dauwe te vooren Jacques Bracke fis Pieters.
 Verkoping van diverse bomen en andere *pandynghen*.
15. Item dhofstede van Guillaume Dauwe te vooren Vincent Dauwe fis Willems.
 Willem Dauwe is armmeester geweest in 1592.
 Vincent Dauwe is kerkmeester geweest in 1645.
 11 juli 1643: venditie.
 Guillaume Dauwe was korporaal.

²⁶ Voor een biografie van Francoys De Wilde: DE WILDE J.R.J., De Wilde te Laarne, o.c. Hij was vader van Mattheus De Wilde.

²⁷ Dit is één van de oudste attestaties van deze naam. Hoewel ook Francois De Wilde gedurende de jaren 1640 al herberg hield op dezelfde plek, is er geen herbergnaam uit die tijd overgeleverd. In de 2de helft van de 17de eeuw kreeg de herberg aan het begin van de Mageretstraat de benaming "Klein Gent". In latere tijden is die naam toegepast op de straat, en ging men ook spreken van een wijk "Klein Gent".

16. Item dhofstede van Jan Dierick ende de weduwe Maryn Van Rysselberghe.
 1 februari 1645: Jan Dierick heeft de rekening voorgelegd als wettelijke voogd over de wezen van Jaques Dierick zijn vader.
 1659: Jan Platynck heeft de rekening voorgelegd als wettelijke voogd over de wezen van Jan Dierick.
 Ouderlinggeld betaald voor 1667 en 1668.
17. Item daerneffens dhofstede van Maryn Schepens fs Lievens nu bewoont by Jan Schepens.
18. Item dhofstede van Jan Reyms by hem nieuwe betemmert nu van Lieven Reyms synen sone.
 Boete omdat hun honden niet *gheclippelt* waren.
19. Item daerneffens dhofstede van Joos Schepens fis Lievens nu Lieven Schepens synen sone.
 Lieven Schepens was kerkmeester in 1602, daarna burgemeester.
 Joos Schepens was schepen.
 Wettelijke venditie in 1672.
20. Item dhofstede van wylent Pieter Crobeel fs Christoffels nu van Lieven Van Rysselberghe fis Jaecques.
 Christoffel Crobeel was armmeester in 1594.
21. Item dhofstede van Pieter De Verman fis Lievens.
22. Item daerneffens dhofstede Michiel Vanden Steene cheyns grondt.
23. Item dhofstede van Paesschier Matthys fis Jaecques by Stevenyne De Veerman.
24. Item aldaere dhofstede vande weesen Joos De Wilde fis Lievens.
25. Item aldaer dhofstede van Pauwels Ye nu van Jaecques ende Jan Ye.
 Wettelijke venditie.
 Jaecques Ye was korporaal.
 Boete omdat hun hond *ongheclippelt* was.
26. Item daerneffens dhofstede van Lieven Platynck nu van Lieven Dauwe, ende vande weduwe Jan De Vrient.
 Jan De Vrient was korporaal.
 Ouderlinggeld betaald voor 1667 en 1668.
 Beboet voor hun hond.
27. Item dhofstede van Christiaen Vervaet commende ten westen ande Sautstraete.
 Christiaen Vervaet is kerkmeester geweest in 1654, daarna schepen en burgemeester.

Item vervolghens lancx de Sautstraete ende dHeystraete de welcke van weghe de here van Laerne syn beplant met heeckenboomen commende van daer an.

28. Dhofstede van Lucas Vervaet fis Pieters nu bewoont by Pieter Van Themsche thuwelick hebbende de weduwe Lucas Vervaet.
1636: Pieter Vervaet krijgt een boete van 5 pond groten omdat hij Jan Van Bruyssele heeft verwond.
29. Daernaer volght de vervallen hofstede van Andries De Clercq te vooren Jan Van Bruyssele.
Jan Seghers²⁸ was door de burgemeester en de schepenen van Laerne als curator van het sterfhuis van Jan Van Bruyssele aangesteld.
Venditie.
30. Wat voordere is de vervallen hofstede ende cheyns van Maryn Van Bruyssele.
Venditie.
Corporael ... vande prochiale wachten van Laerne²⁹.
31. Item dhofstede van Bauduyn Bracke fis Jans te vooren Pieter Vande Velde ende daer te vooren Jan Haegheys commende met een dreefken tot ande planterie vanden heere van Laerne.
Pieter Vande Velde is sergiant geweest.
Jan Bracke is schepen geweest.
Bauduyn Brack was corporael.
32. Item wat voordere passerende andere cheynslanden staet dhofstede van Jan De Maerschalc wesende cheynslant.
Boete omdat zijn hond *ongheclippelt* was.
33. Item daerneffens es den grondt ende hofstede inghenomen vanden heere van Laerne van Jan Verstraten te vooren Adriaen Praet.
De heer van Laerne heeft toestemming gegeven om een brouwerij en een herberg in te richten.
Adriaen Praet was corporael.
De wet van Laerne heeft er vierschaar gehouden.
34. *Van hie voorts annemende lancx de Musschestrade* staet dhofstede van Pauwels De Maerschalc te vooren Jan synen vadere.
Meier (Jan) Seghers heeft als curator de hofstede en de landen van Jan De Maerschalc verkocht.
35. Item wat voordere inde selve Musschestrade dhofstede van Joos Vanden Abbeele nu bewoont byde weduwe Daniel Van Ackere.

²⁸ Jan Seghers, de zoon van griffier Appolonius Seghers, was in de tweede helft van de 17de eeuw tientallen jaren lang meier van Laerne.

²⁹ Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) organiseerde men op lokaal vlak en per wijk eigen patrouilles onder leiding van een korporaal.

Ouderlinggeld betaald.

36. Item wat voordere inde zelve strate dafghebroken hofstede van wylent Jan Baert. Dhuysvrauwe vande selven Jan Baert gheexecuteert metten brandt³⁰.
Jan Baert was armmeester in 1588.
37. Item daernaer volgt dhofstede van Pieter Matthys te vooren Joos Van Mossevelde.
38. *Van hiervoorts vervolghende de Nieustrate* ende anmende(?) dhofstede aldaer van Jan Evraert nu Volckart Verschueren.
39. Item dhofstede van Christoffels Dierick nu Lieven Dierick synen sone.
Er is daar een lijkschouwing gehouden van een verdrongen kind; de boete en gerechtskosten zijn betaald.
Ouderlinggeld betaald
40. Item op de zuytzyde vande selve strate dhofstede van Lieven De Maesschalck ende van Lieven Everaert, nu Symoen de Maerschalck fis Lievens.
Lieven De Maesschalck was armmeester in 1651.
Wettelijke venditie.
41. Item dhofstede van Lieven Schyfve te vooren Jan Schyfve synen vadere.
42. Item daernaer volgt dhofstede van Jan Bonarens fs Denys te vooren Jaques Dierick.
Venditie.
Jaques Dierick is herhaaldelijk voor de rechtbank in Laarne moeten verschijnen.
43. Hiernaer volgt dhofstede van Gheraert De Maerschalck te vooren Jan Van Mossevelde.
Venditie.
Lijkschouwing: Jan Van Mossevelde.
44. Item dhofstede vande weduwe Lieven Tolliers te vooren Lieven Coolman fis Bauduwijns.
Venditie.
De weduwe van Lieven Tolliers is beboet omwille van haar hond.
45. Item dhofstede van Gheraert Drieghe fis Joos.
Ouderlinggeld betaald.
Gheraert Drieghe is door de wet van Laarne aangesteld als curator van het sterfhuis van Pieter De Verman fs Jans. Hij heeft hiervan een rekening voorgelegd.
Venditie.

³⁰ De echtgenote van Jan Baert luisterde naar de naam Willemyne sVeermans. Zij werd op 1 september 1607 gearresteerd op verdenking van hekserij. Na een kort proces werd zij ter dood veroordeeld en op de brandstapel gezet op 2 oktober 1607.

DE WILDE J.R.J., *Het faict van tooverie* in Laarne (1607-1608); enkele feiten en bedenkingen, in *Castellum*, XVIII, nr. 4, 2001, p. 3-32.

46. *Item inde Seversstrate* dhofstede Jan Dierick te vooren Gillis De Wilde fis Jans.
47. Van hier voorts vervolghende de Revierestrade tot dhofstede van Jan De Wilde cocq te vooren Nicolas De Verman.
48. *Item daerneffens* dhofstede van Lieven De Verman te voorende Bauwen synen vader fis Lucas.
 Lijkschouwing op 30 oktober 1635.
 Wettelijke venditie na het overlijden van Margriete Van Poucke, de echtgenote van Bauwen De Verman.
49. *Item* dhofstede vande weduwe Christiaen Baes te vooren synen vadere Jan Baes.
 Jan Baes is armmeester geweest in 1600.
 Christiaen Baes is armmeester geweest in 1648. Hij was ook *poincter ende settere*.
 1667 en 1668: ouderlinggeld betaald door Christiaen Baes en zijn broer Lieven.
50. *Item* dhofstede vande weduwe Jaecques Coolman fis Pieters te vooren Bauwen Coolman synen vadere.
 Bauwen Coolman is kerkmeester geweest in 1583 en daarna schepen. Hij stond borg voor verschillende personen.
 Pieter Coolman: kerkmeester, schepen, burgemeester en kapitein.
 Jaecques Coolman: kerkmeester, *Alpheris, poincter ende settere*.
 Wettelijke venditie .
51. *Item* daarnaer volgt dhofstede van Lauwereis, te vooren Bertholomeus Van Hoisele ende by hem nieuwe betemmert.
52. *Item daerneffens* dhofstede van Lieven Haeghens te vooren Lieven Lammens.
 Anno 1608 Lieven Lammens ghebannen, wordt betrocken in rechte, byden Baillu van Laerne Jan Schepens³¹.
 Lieven Haeghens³² was kerkmeester in 1647. Hij is ook *poincter ende settere* geweest.
 Wettelijke venditie.
53. *Item* aldaer dhofstede van Pieter Van Hoisele.
 1667 en 1668: ouderlinggeld betaald.
 Venditie.

³¹ Dit is een allusie op het feit dat Lieven Lammens op 1 september 1607 werd gevangen genomen op verdenking van hekserij. Na een maandenlang proces werd hij in mei 1608 voor 10 jaar uit Laerne verbannen.

DE WILDE J.R.J., *Het faict van tooverie in Laerne (1607-1608)*, o.c.

³² Lieven Haeghens was de schoonzoon van Lieven Lammens.

54. Item aldaer dhofstede van Pieter Bracke fis Jans.
 Pieter Bracke is armmeester geweest.
 Venditie.
 1667 en 1668: ouderlinggeld betaald *in redemptie wachte*.
55. Item dhofstede van Pieter Coolman te vooren Pieter Van Hoisel fis Bertholomeus.
 1614: Bertholomeus Van Hoisele kerkmeester en schepen.
 Pieter Coolman: kerkmeester, *poincter ende settere*.
 Pieter Coolman: korporaal, evenals zijn schoonzoon Pieter Verbrugghen.
 Venditie.
56. Item dhofstede van Jacques Coolman fis Heyndrick.
 Heyndrick Coolman: armmeester.
 Wettelijke venditie na zijn overlijden.
 Jacques Coolman: kerkmeester en korporaal.
57. Item dhofstede van Jan Coolman fis Bauduwyns te vooren Jaecques Coolman fis Bauwens.
 Jan Coolman is armmeester geweest in 1618.
58. Item dhofstede van Lauwereins Van Hoisele fis Pieters te vooren Matthys De Vyldere.
 Matthys De Vyldere is armmeester geweest in 1641.
 Lauwereins Van Hoisele = armmeester.
59. Item dhofstede van Jan Van Driessche fis Lievens te vooren Willem Van Driessche.
 1628: Willem Van Driessche = armmeester, later ook *poincter ende settere*.
 Venditie.
60. Item dhofstede van Jaques Dhamere te vooren Pieter De Verman fis Jans³³.
 Na het overlijden van Pieter De Verman werd Gheert Drieghe door de wet van Laarne aangesteld als curator van het sterfhuys.
 Openbare en wettelijke venditie.
61. Item dhofstede van Michiel Drieghe by hem nieuwe ghetemmert.
 Michiel Drieghe is al meer dan 6 of 7 jaar ontvanger van Laarne.
 Hij is ook korporaal geweest.
62. Item dhofstede van Pieter De Smet te vooren Lieven Bracke ...
 Pieter De Smet = kerkmeester.
63. Item dhofstede van Jan Van Rysselberghe te vooren Pieter Bracke fis Jacobs.

³³ De nota loopt nog verder: *de welcken Pieter De Verman te diverssche stonden in executie is ghe-weest vanden meyer van Laerne tot betaelynghe van prochie oncosten binnen Calckene als van ghewesen acten.*

Jacob Bracke is meier geweest en *weyenere* van de heer van Laarne. Pieter Bracke was kerkmeester in 1623 en werd ook meier en *weyenere*. Gedurende hun ambtstermijn hadden vader en zoon *sheeren trompe* (jachttrompet) in hun huis.

64. Item dhofstede van Lieven De Moerloose te vooren Pieter Dierick fis Ghyselbrecht.

Ghyselbrecht Dierick was armmeester in 1585.

Pieter Dierick is schepen geweest.

65. Item ende ten letste vande Revierestrade dhofstede van Adriana Dierick, weduwe van Lieven Coolman te vooren Ghysel Dierick haeren vadere.

66. Van hier verspronghen inde Gheeraertstrate tot op dhofstede van Lieven Bracke daernaer Macharis synen sone ende nu Jan Everaert.

1667 en 1668: ouderlinggeld betaald door Lieven Bracke.

67. Item dhofstede van Gillis Bauwens ghetraut met de weduwe Lieven Coolman.

Lieven Coolman is tijdens zijn leven *Alpheris* geweest.

Gillis Bauwens was kerkmeester in 1669.

68. Item dhofstede van Jan De Gheest fis Gillis.

Wettelijke venditie.

1667 en 1668: ouderlinggeld betaald door Jan De Geest als *redemptie wachte*.

69. Item dhofstede van Adriaen Calle.

70. Annemende vande Gheerestrade den Herwich van Dendermonde op Ghendt tot dhofstede ende herberghe ghenampt den Hert.

De wet van Laarne heeft er herhaaldelijk vierschaar gehouden.

71. Item dhofstede van Jan De Stroopere staende op cheyns grondt.

72. Item aldaer dhofstede van Francois De Coene.

Venditie.

73. Item op de zuytsyde vande Herwech staende dhofstede de Paepe ... der doorloghe gheruijneert ³⁴.

De wet van Laarne heeft er herhaaldelijk vierschaar gehouden.

³⁴ Deze nota werd door een andere hand toegevoegd. De herberg de Pape stond aan de zuidzijde van de Heirweg. Op het einde van de 16de eeuw waren zowel de heer van Laarne als die van Kalken er voor de helft in gerechtigd.

Bron 2. De bevolking van Laarne in 1682 op basis van de status animarum van Laarne.

Een tweede document bevestigt ons het belang van het aantal inwoners in het gebied van de Nieuwengaver³⁵. De burgemeester en de schepenen van Laarne hebben het opgesteld in samenwerking met de toenmalige pastoor Joannes Van Hecke³⁶. Deze lijst onderscheidt acht wijken in de parochie Laarne, en geeft per wijk het aantal huishoudens, het aantal communicanten, en het aantal *zielen* (personen). Vooral het laatste begrip geeft aan dat de status animarum van de dorpspastoor aan de basis ligt van dit overzicht³⁷. Wat de Nieuwengaver betreft, blijkt hier dat maar liefst één derde van de inwoners van de parochie Laarne in de bewuste zone woonde: 550 op 1545. Ze leefden in de wijken Beervelde, Mageret en Rivierstraat, die samen het gebied van de Nieuwengaver uitmaakten (zie afbeelding 2, nrs. 1 tot en met 3).

De wijken worden - samen met hun afstand tot de kerk van Laarne - als volgt omschreven:

1. *den wyck van Beervelde, abouterende ten noorden an Bervelde Heystrate wesende t' ghescheet van Laerne, ende Desselberghe, ten westen ande Sautstraete, wesende t'ghescheet Laerne ende Hertbuer, ten oosten op de Keghele ofte Musschestraete, wesende t'ghescheet van Laerne ende Calckene, ende ten zuyden opde Nieustrate die geheel Laerne is ... wesende vande kercke van Laerne een mijle ende een quart mijls ruijm.*
2. *Item de wyck ofte gehuchte genaempt het Magherhet abouterende ten noorden ande voorn. Nieustrate, ten oosten ande Musschestraete, ten zuijden an Severstrate, ten westen ande Rytveltstrate, schedende Laerne ende Hertbuer appendentie van prochie van Wetteren...wesende den selven wyck vande kercke van Laerne een mijle.*
3. *Den wyck van Severstrate met Hollende genaempt den wijck vande Revierestrade abouterende ten zeijden anden Herwich van Dendermonde op Ghendt ... welcken wijck is geleghen drye quartier mijls van kerck van Laerne.*
4. *Den wyck genaempt Eesvelde ofte Laerens houck mette Meulestraete abouterende ten oosten ande prochie van Calckene, ende ten zuyden ande prochie van Wetteren... welcken wijck gelegen is vande kercke van Laerne ten wintersaisoe-ne op hoogh waeter omtrent drij quartier mijls.*
5. *Den wyck abouterende ten noorden anden voorn. Herwich van Dendermonde op Ghendt ende ten suiijden anden Colct ... ende es geleghen vande kercke van Laerne een halfve mijle.*

³⁵ AKL, nr. 946.

³⁶ Joannes van Hecke was pastoor van Laarne van 1671 tot 1708.

BALTHAU E., SCHEPENS E.L., e.a., *De bouwgeschiedenis van de Sint-Machariuskerk van Laarne*. Laarne, 1992, p. 155-171.

³⁷ Deze status animarum is niet bewaard gebleven. Het enige exemplaar dat voor Laarne bekend is, dateert uit 1788-1789.

6. *Den wyck genaempt den Heeckhouck abouterende ten westen ande prochie van Heusdene, ende oock ten noorden ... is van de kercke van Laerne ontrent een halfve mijle.*
7. *Den wyck genaempt den Casteelwijck al Sti. Macharis ommeganck metten Meerhouck ... ende is vande kercke van Laerne een quartier mijls.*
8. *Den wijck ontrent de kercke.*

De verdeling van de gezinnen, communicanten en inwoners per wijk volgt in de tabel hierna³⁸.

Wijk	Gezin- nen	Communi- cantes	Zielen	Verhouding Comm. / Zielen	Leden per gezin
Beervelde	20	60	100	6/10	5
Mageret	51	153	250	6,1/10	5
Rivierstraat	42	130	200	6,5/10	5
Eesvelde	21	87	125	7/10	6
Tussen Heirweg en Kolk	65	243	320	7,6/10	5
Eekhoek	20	70	100	7/10	5
Kasteelwijk	50	178	250	7,1/10	5
Rond de kerk	36	125	200	6,25/10	5,5
Totaal	305	1046	1545	6,8/10	5,1

Opvallend in dit schema is dat de verhouding tussen de communicantes en de zielen in de drie wijken die deel uitmaakten van de Nieuwengaver, lager is dan in de rest van Laarne. Dit wijst erop dat er in die zone veel kinderen waren en dus veel jonge gezinnen.

In het derde kwart van de 17de eeuw was het aantal communicantes in Laarne licht toegenomen. Bisschop Antoon Triest gaf in zijn visitatieverslag van Laarne in 1654 een getal van 970 paasplichtigen op³⁹. Bijna 30 jaar later was dit opgelopen tot 1046, wat overeenkomt met ongeveer 1545 inwoners. In het begin van de 18de eeuw telde Laarne ongeveer 1700 inwoners⁴⁰.

³⁸ Wij hebben zelf het aantal communicantes per groep en het aantal leden per gezin berekend.

³⁹ BOSTEELS K., De visitaties van de Gentse bisschop Triest aan de Sint-Machariusparochie van Laarne (1625-1654), in *Castellum*, XXIII, nr. 1, 2006, p. 37.

⁴⁰ DE WILDE J.R.J., De Laarnse telling van 1709, in *Castellum*, XII, nr. 2, 1995, p. 25.

Afbeelding 2. De wijken van de parochie Laarne in 1682.

1 = Beervelde	2 = Mageret	3 = Rivierstraat
4 = Eesvelde	5 = tussen Heirweg en Kolk	6 = Eekhoek
7 = Kasteelwijk	8 = rond de kerk	

In januari 1683 bereikte van Vilsteren uiteindelijk wat hij zolang had nagestreefd: de Nieuwengaver ging deel uitmaken van Laarne, inclusief alle rechten. Via een schriftelijke overeenkomst met de heer van Kalken stond hij in ruil het gebied van Eesvelde in het zuidoosten van Laarne af ⁴¹.

De baron van Laarne wist dus heel goed wat hij deed. Hij verwierf een omvangrijk gebied, waar vrij veel mensen woonden. Verschillende families hadden er voldoende financiële draagkracht om op lokaal vlak ambten te bekleden. Bovendien kon hij nu zonder tegenspraak alléén de talrijke inkomsten innen die de inwoners van het gebied aan hem verschuldigd waren.

⁴¹ Niettemin bleven de schepenen van Kalken zich nog in de 18de eeuw bekennen tot de heerlijkheid van Kalken én de Nieuwengaver.

NIEUWE BRONNENPUBLICATIES MBT KALKEN EN LAARNE

Met de regelmaat van een klok brengen medewerkers van VVF Gent -Digitaal Archief nieuwe bronnenpublicaties en bronnenbewerkingen uit. Voor ons werkgebied is de recente oogst zeer groot.

In het hier na volgend overzicht hernemen we tevens de voorwoorden uit elk werk.

DE RUYVER L., *Kalken. Bebouwde percelen en hun eigenaars in 1819 en rond 1860, Melle, 2006.*

ISSN 0771-7601 en D/2006/5401/16

Verkoopprijs: ₣ 14,00

De quoteboeken van Laarne vermeldden de verschillende pachters en eigenaars van alle percelen grond van de parochie. We publiceerden reeds de eigenaars en gebruikers van de baronnie van Laarne voor de periode van 1671 tot 1799. Ook voor Kalken zijn verschillende quoteboeken bewaard gebleven, deze werden nog niet verwerkt.

Het moderne regime bood het voordeel dat de kadastrale poppkaart en leggers in een gemakkelijk leesbaar geschrift kunnen worden geraadpleegd en dat er ook een alfabetische klapper op de familienaam werd gemaakt, anderzijds werden enkel de eigenaars en niet langer de gebruikers (pachters) opgetekend. Om een pachter terug te vinden moet men beroep doen op de bevolkingsregisters en die samen leggen met de kadastrale legger.

Deze publicatie geeft enerzijds de belasting op deuren en vensters weer op de gebouwen in 1819 alsook de gewonen kadastrale legger rond die periode. Anderzijds werd nog een kadastrale legger opgemaakt rond 1860. Ik heb voor de kadastrale legger van 1860 enkel de bebouwde percelen (huizen, molens, kerken, schuren, ...) opgetekend. Er werd ook een kadastraal plan bijgevoegd.

MEYS M., DE RUYVER L., Laarne. Staten van goed 1584-1657, Melle, 2006.

ISSN 0771-7601 en D/2006/5401/17

€ 16,00

Als voorzitter van de Vereniging voor Lokale Geschiedenis van Kalken en Laarne, ben ik zeer verheugd nu ook het eerste deel van de staten van goed van Laarne aan te bieden. Het omvangrijke oud archief van Laarne verkeert in het algemeen in goede staat van bewaring. In dit eerste deel 1584-1657 werd uitgebreid nagegaan hoe onze voorouders leefden en werkten. Vooral het onroerend goed werd zo volledig mogelijk uitgediept en geïnventariseerd, waarbij opvalt dat zeer veel toponymen tot ver in de tijd teruggaan.

De hier geïnventariseerde staten zijn de nummers 240 tot 245 en de wezenrekeningen lopen van bundel 305 tot 307, bundel 517 werd pas in 1922 aan het archief toegevoegd. Dit bundel bevat bijna hoofdzakelijk staten van de familie Bracke (zie schema). In de originele documenten staat soms een verkeerde datum in potlood opgeschreven. Op het einde van deze publicatie vindt u een uitvoerig glossarium, waar voor veel oudere begrippen een hedendaagse verklaring wordt gegeven.

Tot slot wil ik Luc De Ruyver danken, bestuurslid van Castellum en coördinator van VVF Gent – digitaal archief voor de tekstverwerking van mijn handgeschreven nota's.

Overzicht van de originele brondocumenten in het Rijksarchief te Beveren :

<i>Staten van Goed</i>		<i>Wezenrekeningen</i>	
<i>Bundels</i>	<i>Periode</i>	<i>Bundels</i>	<i>Periode</i>
240	1583-1639	305	1583-1639
241	1640-1646	306	1640-1649
242	1647-1649		
243	1650-1652	307	1650-1659
244	1653-1655		
245	1656-1659		
217	“familie Bracke”		

LAARNE

**Staten van Goed
1584-1657**

**Castellum
VERENIGING VOOR LOKALE GESCHIEDENIS
VAN KALKEN EN LAARNE**

**Marcel MEYS mmv Luc De Ruyver
uitgegeven door VLAAMSE VERENIGING VOOR
FAMILIEKUNDE
door middel van WF GENT - DIGITAAL ARCHIEF
2006**

EECKHOUT F., Laarne. Dopen (Sint-Macharius) 1594-1812, Melle, 2006.

ISSN 0771-7601 en D/2006/5401/18

Verkoopprijs: € 16,00

EECKHOUT F., Laarne. Trouwen (Sint-Macharius) 1594-1812, Melle, 2006.

ISSN 0771-7601 en D/2006/5401/19

Verkoopprijs: € 16,00

EECKHOUT F., Laarne. Begrafenissen (Sint-Macharius) 1602-1649 en 1654-1812, Melle, 2006.

ISSN 0771-7601 en D/2006/5401/20

Verkoopprijs: € 16,00

De gegevens van de parochieregisters van de Sint-Machariuskerk in Laarne zijn overgenomen van de fotokopieën van de parochieregisters in het Documentatiecentrum te Melle. Moeilijk leesbare teksten werden aangevuld via de microfilms in het Rijksarchief van Beveren-Waas:

<i>Dopen</i>	<i>Trouwen</i>	<i>Begrafenissen</i>
<i>1594-1812</i>	<i>1594-1812</i>	<i>1602-1649 en 1654-1812</i>

Voor de periode januari 1650 tot augustus 1654 en in 1611 zijn er geen overlijdensgegevens voorhanden. Voor alle andere jaren zijn er telkens inschrijvingen in de parochieregisters. Zoals blijkt uit de grafieken zijn enkele jaren niet volledig.

Sommige gedeelten zijn kopies, periodiek overgeschreven van de eigenlijke registers, waarbij niet altijd dezelfde schrijfwijze van een naam werd behouden. Bijvoorbeeld v?r de begraftenissen van de periode 1682 tot 1690 staat dat het om een kopie gaat. De geboorten beginnen in september 1594 en eindigen in juni 1812. Tussen begin mei 1706 en einde februari 1707 ontbreken de noteringen in de doopregisters. De huwelijken beginnen in september 1594 en eindigen in juni 1812. 1779 is het jaar met de meeste trouwen (52), omdat in dat jaar naast huwelijken, ook veel huwelijksbeloften ingeschreven zijn, voor dezelfde personen (dubbeltellingen). De overlijdens beginnen in oktober 1602 en eindigen in juni 1812. Bij de overlijdens is 1646 een uitschieter, met 102 overlijdens en ook 1647 met 75 overlijdens. De meeste overlijdens komen voor in de periode augustus 1646 tot februari 1647 met 105 begraftenissen. Naast veel namen heeft de pastoor "peste" geschreven. Zo zijn er ook 3 "chirurgi" in deze periode overleden. In de maand september 1676 zijn er 64 overlijdens, ook door pest¹, maar hier is de oorzaak van het overlijden niet door de pastoor genoteerd. Van oktober 1723 tot mei 1724 zijn er 104 overlijdens.

¹ Nvdr. Misschien was het niet pest, maar wel cholera, zoals in die periode te Kalken

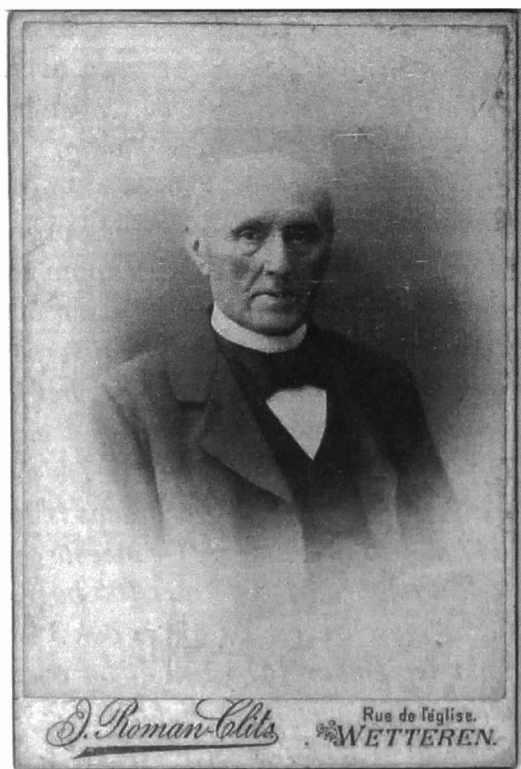
OPROEP: IDENTIFICATIE VAN FAMILIEFOTO'S

André Van De Sompel

De heer Christian Dauwe kwam onlangs in het bezit van een aantal familiefotoalbums, waarbij een flink aantal portrettetterde personages onbekend dreigen te blijven.

De familie Dauwe was vooral tijdens de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw een belangrijke familie in Kalken en in de omliggende gemeenten.

De familie Dauwe was verwant met onder andere de families De Clercq (kooplieden in Zelzate), De Smet (brouwersfamilie te Kalken), De Weirt (notarisfamilie te Kalken), Leyn (kooplieden en brouwers Zelzate), Matthijs (burgemeesters Schellebelle), Michels (Lokeren en Wetteren), Schollaert (molenaarsfamilie te Kalken), Tibbaut (nijverheids- en notarisfamilie kanton Wetteren), Van Acker (Kalken), Van Belle (molenaarsfamilie te Kalken), Vander Auwermeulen (notarissen Lokeren), Van Mele (Kalken en Overmere) en Walrave (brouwersfamilie te Laarne). Verdere identificatie van personen zou dus zeker kunnen leiden tot een “visualisering” van een deel van het politiek personeel, ondernemers en socio-cultureel belangrijke personen uit Kalken en omliggende gemeenten.

*Illustratie 1.
Molenaar Augustinus Schollaert
(1823 -1904), echtgenoot van
Delphina De Smet.*

Wie denkt de heer Christian Dauwe, en dus ook elke geïnteresseerde in de plaatselijke geschiedenis, op een of andere manier te kunnen helpen via bijvoorbeeld vergelijkingsmateriaal, kan hem contacteren:

christian.dauwe@versateladsl.be
02 425 16 61.

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de VERENIGING VOOR
LOKALE GESCHIEDENIS VAN KALKEN EN LAARNE

Dienst Wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

Oplage: 280 exemplaren

Omslagillustratie: Brassacgangers, reünie anno 1986.

Vooraan gehurkt, vlnr.: Benoit Rogiers, Gaston Poelman, Alfons Van Acker, Gustaaf Van Poucke, Maurice De Winne, Henri D'Hondt, Gerard Praet en Gustaaf Van Strijdonck.
Eerste rij staand: Henri Fiers, Rene Borglioën, Maurice Plovie, Kamiel Bracke, Gustaaf Audenaert, Kamiel Van Malderen, Edmond Buyle en Henri Clerick.
Achteraan staand: Alfons Bruyneel, Marcel Scheire, Marcel Hoogewijs, Gerard Baetens, Julien De Smet, Maurice Baes (verscholen), Georges Rottiers en Richard De Wilde.

INHOUD

Editoriaal

André Van De Sompel 3

*Verslag van een geëvacueerde naar Frankrijk bij het begin van de
Tweede Wereldoorlog. Een oorlogsdocument.*

Gaston Poelman 5

Bijdrage tot de Kalkense dialectologie

André Van De Sompel, Casimir Vermeiren en Dr. Paul Sonnevile 22

*Het gebied en de inwoners van de Nieuwengaver in het noorden van
Laarne, ca. 1680.*

Johan R.J. De Wilde 32

Nieuwe bronnenpublicaties mbt Kalken en Laarne

Luc De Ruyver, Marcel Meys en Freddy Eeckhout 50

Oproep. Identificatie van personen op familiefoto's

André Van De Sompel 54

Lijst ereleden, steunende leden 55

Inhoudstafel 56

Rechtzetting Castellum, jg. XXIII, nr. 1, maart 2006, p. 40, ivm spiegeldanstenten.

Figuur 1: lees Remi Van De Weghe ipv Roger Van De Weghe.

Figuur 2: lees Remi Van De Weghe ipv Roger Van De Weghe en voeg toe Maria De Backer (6de van rechts), Rachel De Lathouwer (5de van rechts), danstentuitbater Maurice Heirman (4de van rechts) en zoon en schoondochter Maurice Heirman - De Backer (1ste en 2de van rechts).